

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 07
Issue: 4

Autumn 2024

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

Sayfa
(Page)

İçindekiler (Table of Contents)

ii-iii	Dergi Hakkında (About Journal)
iv	Editör Ekibi (Editorial Team)
v	Alan Editörleri (Subject Editorial Board)
vi	Yayın Kurulu (Editorial Board)
vii	Bilim ve Danışma Kurulu (Science and Advisory Board)

Araştırma Makaleleri / Research Articles

255-274	Küresel Kriz Dönemlerinde Phillips Eğrisi Yaklaşımının Karşılaştırılmalı Analizi: ABD Örneği <i>Comparative Analysis of the Phillips Curve Approach in Times of Global Crisis: The Case of the USA</i> Onur IŞIK
275-290	Busan Limanındaki Konteyner Trafik Hacminin Ardışık Bai-Perron Yöntemi ile Analizi <i>The Analysis of Container Traffic Volume at Busan Port Using the Sequential Bai-Perron Method</i> Ahmet Fatih AYDEMİR, Oğuzhan DEMİR
291-315	Neoliberalizm ve Finansallaşma Bağlamında Derinleşen Konut Krizini Anlamak: 2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu <i>Understanding The Deepening Housing Crisis In The Context of Neoliberalism and Financialization: 2008 Crisis and The Global Housing Crisis</i> Sinan ARAMAN
316-325	Türk ve Alman Hukukunda Ön Anonim Şirketin Hukuki Niteliği Ve Taraf Ehliyeti Konusunun İncelenmesi <i>An Analysis of the Legal Nature and Capacity of the Pre-Joint Stock Company in Turkish and German Laws</i> Merve HAYRAN POLAT
326-343	Ahlâki Paniğin Müzikteki Yansıması Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi: “Kâinatın Aynasıyım” <i>A Case Study On The Reflection Of Moral Panic In Music: “I Am The Mirror Of The Universe”</i> Göktürk ERDOĞAN
344-363	İklim Krizi Algısının İklim Politikaları Üzerindeki Etkisi <i>The Role of the Climate Crisis Perception on Climate Politics</i> Duygu TAN GÜLCAN
364-372	Neuromarketing: Descriptive Analysis 2013–2022 Şevval KARABAĞ, Nevin KARABIYIK YERDEN

Derleme / Review

373-383	Dijitalleşme ve Para Politikası: Merkez Bankası Dijital Parası ve Finansal İstikrar İlişkisi <i>Digitalization and Monetary Policy: Relationship Between Central Bank Digital Money and Financial Stability</i> Fatma Pınar EŞSİZ
---------	--

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

Dergi Hakkında

Dergi Adı	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Yayın Aralığı	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Dergi Web Sitesi	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
Yayına Başlangıç	: 15.04.2018
Baş Editör	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
İmtiyaz Sahibi	: Doç. Dr. Onur OĞUZ
Yayımlandığı Ülke	: Türkiye
Yayın Modeli	: Açık Erişim
Yayın İçeriği	: Web of Science Core Collection tarafından yapılan sınıflandırma kapsamındaki Sosyal Bilimler, Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki seçilmiş bilim dallarında akademik yaklaşımla üretilmiş özgün çalışmalar
Okur Kitleleri	: Akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar.
Yayın Dili	: Türkçe ve İngilizce
Hakkında	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), yılda dört defa yayımlanan, uluslararası, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemiş, açık erişimli, bilimsel ve akademik bir dergidir. IJEPHSS, araştırma ve yayın etiğini önemsemektedir ve etik kurallara uygun şekilde çalışmalara yer vermektedir. IJEPHSS açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. IJEPHSS’de yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yayınlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. IJEPHSS’e gönderilen makaleler iThenticate programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilmektedir. Tüm çalışmalarda benzerlik oranının %20’den az olması şartı aranmaktadır.
Ücret Politikası	: IJEPHSS, ücretli bir dergidir. Yükseköğretim Kurulu’nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, makalelerin kabul ya da red durumuna bakılmaksızın ücret alınmaktadır. Bu ücret ön değerlendirme, editörlük inceleme, dil kontrolü hizmeti, sekreterlik, yazım imla, mizanpaj, kontrol, yayınlama vb nedenlerden dolayı talep edilmektedir. Hakemlik ücrete tabi değildir. IJEPHSS, yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir. Bununla birlikte IJEPHSS’de yayımlanan makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir. Ücret politikasına yönelik güncel bilgiler dergimizin internet sitesinde yer almaktadır.
Arşiv Politikası	: IJEPHSS Baş-Editörü, yayımlanan materyalin güvenli bir şekilde arşivlenmesini sağlar. IJEPHSS yayınladığı makaleleri açık erişim esasına göre yazar(lar)ın herhangi bir işlem yapmasına gerek olmaksızın elektronik arşivlere gönderir ve tam erişime açık hale getirir. Arşivleme ve veri dağıtım politikası ile ilgili detaylı bilgiler dergi web sitesinde yer almaktadır.
Hakemlik Türü	: Çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.
İnceleme Süresi	: Ortalama 8 hafta
İntihal Kontrolü	: iThenticate programı aracılığıyla yapılmaktadır. Benzerlik oranının %20’nin altında olması beklenmektedir.

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

About Journal

Journal's Title	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Publishing Period	: Quarterly (January, April, July, October)
Journal's Web Sites	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
First Publishing Date	: 15.04.2018
Editor-in-Chief	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Concession Holder	: Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ
Country	: Türkiye
Publishing Model	: Open Access
Subjects	: Original studies produced with an academic approach in selected subjects in the field of Social Sciences, Arts and Humanities within the scope of the classification made by the Web of Science Core Collection
Readership	: Academics, researchers, professionals, students and the relevant institutes and organizations
Publishing Languages	: Turkish and English
About	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), is a double anonymous peer reviewed, open access e-journal which is published quarterly (January-April-July-October) IJEPHSS cares about research and publication ethics rules and accepts the studies in accordance with ethical rules. IJEPHSS has embraced open access, and non-commercial scientific publishing. Because of that the articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The copyrights of the works published in the IJEPHSS belong to their authors. All published articles are assigned DOI as the permanent article identifier. IJEPHSS checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using iThenticate software. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
Price Policy	: IJEPHSS is a paid journal. According to Higher Education Council decisions, charges are taken before submission of article. IJEPHSS charges a fee for pre-evaluation, language control service, secretariat, spelling, layout, control, publishing etc. Referee evaluation is free of charge. IJEPHSS does not pay a fee to reviewers, authors, editors or the editorial boards. No fee is charged for downloading and reading. Journal's updated price policy information is announced on the official web site.
Archive Policy	: Editor-in-Chief of IJEPHSS ensures secure archiving of published material. IJEPHSS sends the articles it publishes to electronic archives on an open access basis, without requiring any action from the author(s), and makes them available for full access. Journal's updated archive policy information is announced on the official web site.
Reviewing Type	: Double-Blind Peer-Reviewing
Evaluation Period	: 8 weeks (average)
Plagiarism Checking	: iThenticate. Similarity rate must be under 20%.

EDİTÖR EKİBİ (THE EDITORIAL TEAM)

- Baş Editör**
(Editor-in-Chief) : **Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905
- Yardımcı Editör**
(Associate Editor) : **Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038
- Editör Yardımcıları**
(Assistant Editors) : **Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.)**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking
mtuncay@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2379-1314
- Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)**
Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077
- Dil Editörleri**
(Language Editors) : **Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)**
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455
- Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.)**
Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures
emrah.isik@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4417-4304
- İstatistik Editörü**
(Statistical Editor) : **Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
mucahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531
- Hukuk Editörü**
(Law Editor) : **Dr. Öğr. Üyesi Sadullah Özel (Assist. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations
sadullah.ozel@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4053-873X
- Web Editörü**
(Web Editor) : **Dr. Öğr. Üyesi Aytaç Uğur Yerden (Assist. Prof.)**
İstanbul Gedik University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering
aytac.yerden@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3886-802X
- Ön Kontrol Editörü**
(Precheck Editor) : **Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905
- Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies
omerduman6054@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9570-4171
- Sosyal Medya Editörü**
(Social Media Editor) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies
omerduman6054@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9570-4171
- Etik Editörü**
(Ethical Editor) : **Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038
- İndeks Editörü**
(Indexing Editor) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
- Sekreterya**
(Secretaria) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Büşra Doğan (Doktorant, PhD Candidate)
İmat Şerif (Doktorant, PhD Candidate)

ALAN EDİTORLERİ (SUBJECT EDITORS)

Prof. Dr. Ahmet İlyas

Harran Universtiy, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
ahmetilyas@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9578-9160

Prof. Dr. Aniela Balacescu

“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu, Faculty of Economics, Department of Finance and Accounting, Romania
aniela@utgjiu.ro
ORCID: 0000-0002-2937-4917

Prof. Dr. Ömer Yalçinkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mücahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU (Assoc. Prof.)

Sivas Cumhuriyet University, Vocational Highschool of Social Sciences, Türkiye
mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2563-5753

Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Türkiye
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455

Dr. Öğr. Üyesi Ece Zeybek Yılmaz (Assist. Prof.)

İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, Türkiye
ezeybek@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6708-9017

Dr. Öğr. Üyesi Esra İşbilen Duru (Assist. Prof.)

Istanbul Gedik University, Gedik Vocational High School, Department of Banking and Finance, Türkiye
esra.isbilen@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2936-6957

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Gemicioğlu (Assist. Prof.)

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
s.gemicioglu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7952-5456

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905

Prof. Dr. Ömer Yalçınkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Prof. Dr. Türker Şimşek

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
turker.simsek@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7581-7590

Doç. Dr. Abdullah Kutalmış Yalçın (Assoc. Prof.)

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Financing, Türkiye
kutalmisyalcin@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3176-6749

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mucahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038

Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)

Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat, Türkiye
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077

BİLİM VE DANIŞMA KURULU (SCIENCE AND ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Țircă	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	ABD / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara University	Türkiye / Türkiye
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Judicial Academy of the Ministry of Justice of Azerbaijan	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Filip Fidanoski	Universite Cote d’Azur	Fransa / France
Dr. Loredana Ciurlau	“Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Dr. Marwa Ben Ghoul	Independent Researcher	Belçika / Belgium
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologio de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya / Romania
Dr. Salomeh Tabari	Cardiff University	İngiltere / England
Dr. Seval Özbalcı	University of the People	ABD / USA

Küresel Kriz Dönemlerinde Phillips Eğrisi Yaklaşımının Karşılaştırılmalı Analizi: ABD Örneği

Comparative Analysis of the Phillips Curve Approach in Times of Global Crisis: The Case of the USA

Onur Işık¹

DOI: [10.59445/ijephss.1474419](https://doi.org/10.59445/ijephss.1474419)

Atf / Cite: Işık, O. (2024). Küresel kriz dönemlerinde Phillips eğrisi yaklaşımının karşılaştırılmalı analizi: ABD örneği, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 7(4), 255-274, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1474419>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 27.04.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 04.06.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Küreselleşen ekonomiye rağmen gelişme düzeyi fark etmeksizin tüm dünya ülkelerinin temel sorunların başında, enflasyon ve işsizlik gelmektedir. Ekonomilerin birincil istikrar hedefini ise yine enflasyon ve işsizlik oranlarını düşük düzeyde tutmak oluşturmaktadır. Özellikle küresel kriz dönemlerinde en çok etkilenen göstergeler içerisinde bu iki değişken yer almaktadır. Literatürde enflasyon ile işsizlik arasında ilişkinin tespitine yönelik geliştirilen yaklaşımlardan biri Phillips eğrisi yaklaşımıdır. Çalışmada iki önemli kriz dönemi olan Küresel Finansal Kriz ve Covid-19 Salgın döneminde Amerika Birleşik Devletleri'ne ait 2007M08-2009M06 ve 2020M03-2023M05 dönemlerine ilişkin aylık verilerle Phillips eğrisi yaklaşımının geçerliliğinin karşılaştırmalı analizi amaçlanmaktadır. Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve standart Granger nedensellik testi sonuçları; iki değişken arasında çalışmaya dahil edilen küresel kriz dönemlerinde, nedensellik ilişkisinin bulunmadığını işaret etmektedir. Çalışmada finans ve sağlık krizi dönemleri ele alındığından her iki dönemde uygulanan tedbir kararları ile mücadele politikalarının genel olarak kriz kaynaklı uygulanmasının değişkenler üzerinde daha çok etki yarattığı söylenebilmektedir. Bu durum çalışma bulgularını destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Kriz, Phillips Eğrisi, Nedensellik Analizi.

JEL Kodu: B10, C22, E24

Abstract

Despite the globalizing economy, unemployment and inflation are the main problems of all countries of the world, regardless of their level of development. The primary stabilization objective of economies is to keep unemployment and inflation rates at low levels. Especially in times of global crisis, these two variables are among the most affected indicators. One of the approaches developed in the literature to determine the relationship between unemployment and inflation is the Phillips curve approach. In this study, it is aimed to comparative analysis of the validity of the Phillips curve approach with monthly data for the periods 2007M08-2009M06 and 2020M03-2023M05 of the United States during the Global Financial Crisis and Covid-19 Epidemic, which are two important crisis periods. The results of the Toda and Yamamoto causality test and the standard Granger causality test indicate that there is no causality relationship between the variables during the global crisis periods included in the study. Since the financial and health crisis periods are discussed in the study, it can be said that the implementation of the precautionary decisions and the policies of combating the crisis in general has a greater effect on the variables. This supports the findings of the study.

Keywords: Global Crisis, Phillips Curve, Causality Analysis

JEL Classification: B10, C22, E2

¹ Bilim Uzmanı / MsC., Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, munzevimonur@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0042-6987>.

1. Giriş

Artan küreselleşme ve gelişen teknolojiye rağmen iktisat yazınının eskitemediği temel sorunlarından ikisi, enflasyon ve işsizlik olgularıdır. Ekonomik sistemlerin ayrılmaz ikilisi olarak nitelendirilmelerinin yanı sıra ekonomi içerisindeki belirsizlikleri, makroekonomik ve sosyoekonomik sorunlar başta olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmektedirler. Bu denli etkiye sahip enflasyon ve işsizlik ilişkisi ekonomistler ve politika yapımcılar başta olmak üzere hanehalkı ve firmaların da dikkatini çekmektedir. Bu sebeptendir ki değişkenler arasındaki değiş-tokuş ilişkisi, geçmişten günümüze iktisatçıların üzerinde durduğu konu olmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi, varsa ilişki yönünü ve ilişkinin anlamlı olup olmadığının küresel kriz dönemleri özelinde, karşılaştırılmalı olarak analiz edilmesidir.

Phillips eğrisi yaklaşımı; Phillips (1958) tarafından parasal ücret oranları değişim haddinin, işsizlik düzeyi ve işsizlik değişim oranıyla açıklanabileceği varsayımı üzerine geliştirilmiş ampirik bir çalışmanın ürünüdür. Ücret-işsizlik değişimi, iktisadın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmekte ve makroekonominin merkezi noktasında yer almaktadır. Fiyat ve ücret enflasyonu gibi nominal değişkenler ile reel ekonomi arasındaki bağlantıyı göstermede önemli rol oynamaktadır (Motyovszki 2013: 1). Ancak Phillips eğrisi yaklaşımı fikri üzerine literatürde 1958 öncesi dönemlerde yapılan çalışmalar da yer almaktadır. İşsizlik ile enflasyon olgularının D. Hume (1752) ve H. Thornton'un (1802) parasal doktrinlerinin temel birleşimleri olduğu söylenebilmektedir. İstatistiksel olarak I. Fisher (1926) tarafından tanımlanmıştır. Ekonometrik denklem şeklindeki ifadeleri J. Tinbergen (1936), L. Klein ve A. Goldberger (1955) tarafından yapılmıştır. Son olarak A. J. Brown (1955) dağılım çizelgesini grafiklendirmiş, P. Sultan (1957) ise diyagramatik bir eğri şeklinde sunmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalara rağmen Phillips eğrisi yaklaşımının ortaya çıkışı 1958 yılında gerçekleşebilmiştir (Humphrey, 1985: 18-22).

Phillips (1958), çalışmasında ele aldığı değişkenler arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu, işsizliğin olduğu dönemlerde parasal ücretlerdeki değişim oranının yükselme eğiliminde, işsizliğin arttığı dönemlerde ise düşme eğiliminde olacağını ileri sürmüştür. Bu yaklaşımıyla ücretlerin aşağı yönlü yapışkan (katı) bir tutum sergilediği tezini de ortaya atmıştır (Kızıllı, 2019).

Lipsey'in (1960) emek piyasasındaki talep fazlasından hareketle yapmış olduğu, parasal ücretlerdeki değişim ile emek talebi arasındaki doğrusal ilişki ile emek talebi ve işsizlik oranı arasındaki negatif yönlü ilişki açıklamalarıyla Phillips eğrisi yaklaşımının teorik temelleri atılmıştır. Samuelson ve Solow (1960) tarafından, fiyat değişim oranı ile işsizlik oranı arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösteren eğri şeklinde biçimlendirilmiştir (Büyükakın, 2008: 139). Samuelson ve Solow çalışmalarında ABD'nin 1934-1958 yılları arası işsizlik ve fiyat artış oranı verilerini kullanarak tahminlerde bulunmuşlardır. Tahmin sonuçlarında elde ettikleri eğri ise değiştirilmiş Phillips eğrisi olarak literatüre girmiştir. İşsizlik ve enflasyon arasında geçerli olan kısa dönemli ilişkinin uzun dönemde de aynı şekilde geçerli olduğunu savunmuşlardır. Yaklaşımlarını; uzun dönemde fiyat istikrarını sağlayacak işsizlik düzeyinin, daha yüksek ya da daha düşük oranlarda gerçekleşebildiği prensibine dayandırmışlardır (Samuelson ve Solow, 1960: 177-194). Samuelson ve Solow'un çizdikleri Phillips eğrisi şeklinin altına yazdıkları "Bu durum işsizlik ve fiyat istikrarının farklı düzeyleri arasındaki tercih menüsünü gösterir" ifadesi, orijinal Phillips eğrisi yaklaşımının iktisat politikası aracına dönüştüğünü göstermektedir (Büyükakın, 2008: 139).

1970'li yılların başlarında yaşanan stagflasyon olgusu Phillips eğrisinin istikrar güvenine son vererek yeni çözümler geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Akkuş, 2012: 101). Bu durum modelde beklentilerin dikkate alınmaması gibi çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Yaşanan durum beklentileri de göz önüne alan ve Phillips eğrisinde kısa ve uzun dönem ayrımı yapan çalışmalar üzerinden analizler geliştirilmesine öncü olmuştur (Tabar ve Çetin, 2016: 81). Monetarist iktisatçı Friedman, sürdürülebilir düşük işsizlik oranı olmadan da daha yüksek enflasyon düzeylerinin yaşanabileceğini belirtmiştir (Whelan, 2005: 1). Phillips'in analizlerinin reel ve nominal ücret ayırımıyla yoksun olduğunu, enflasyon beklentisinin nominal ücret değişkeninin değerlendirilmesinde önemli bir değişken olduğunu ileri sürerek geleneksel analizin yanlış yönlendirdiğini ifade etmiştir (Mazali ve Divino 2010: 292). Diğer bir Monetarist iktisatçı olan Phelps (1979: 97) ise işsizlik oranının doğal işsizlik oranının altına düşmesinin, sürekli artan enflasyona neden olacağını ileri sürmüştür.

Örneği

M. Friedman (1968) ve E. Phelps (1967) doğal işsizlik oranı kavramını iktisat literatürüne kazandırmışlardır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki değişimin kısa dönemde geçerli, uzun dönemde ise geçerli olmadığını ileri sürmüşlerdir (Akkuş, 2012: 101; Parasız ve Bildirici 2002: 314). Kısa dönemli değişim varlığının sadece enflasyondan kaynaklanmadığı, beklenmeyen enflasyondan kaynaklandığını, beklentilerin analizle dahil edilmesiyle Phillips eğrisindeki değişimlerin açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir (Büyükakın 2008: 144; Mazali ve Divino 2010: 292). Bu görüşlerini adaptif beklentiler varsayımıyla açıklamışlardır (Akkuş, 2012: 103). M. Friedman ve E. Phelps'in uzun dönemli bu görüşü, orijinal yaklaşımın iktisat politikası aracı olma özelliğine son vermiştir (Büyükakın, 2008: 144). Lucas ve Sargent (1979), bu durumu büyük bir ekonometrik başarısızlık olarak nitelendirmişlerdir. Phillips eğrisini rasyonel beklentiler ve eksik bilgi varsayımları altında açıklamışlardır.

Rasyonel beklentiler teorisine göre, kısa ve uzun dönemde işsizlik ile enflasyon arasında değişim bulunmamaktadır. Görüşlerini her koşulda fiyatların esnek olduğuna ve iktisadi aktörlerin rasyonel karar aldıkları varsayımına dayandırmışlardır (Çevik, 2005: 4-5). Bireylerin beklentilerinde hataya düşmeyeceğini, şok bir politika farklılığı dışında Phillips eğrisinin dikey eksene paralel olacağını varsayımlardır (Kırca ve Canbay, 2020: 133).

Tobin (1971-1972), Phillips eğrisi yaklaşımına nominal ücret katılıklarını yeni bir yaklaşım olarak ileri sürmüştür. Modelini, aşırı işgücü talebi ve çok sektörlü ekonomik yapı ile nominal ücret katılıkları varsayımına dayandırmıştır. Modelinde sektörlerin bir kısmının tam istihdam düzeyinde faaliyet gösterirken diğer kısmının da eksik istihdam düzeyinde faaliyet gösterdiğini ileri sürerek, nominal ücretlerin tam istihdam düzeyinde esnek iken eksik istihdam düzeyinde ise aşağı yönlü katı olduğunu savunmuştur. Tam istihdam düzeyinde talepte yaşanacak artışların enflasyona neden olacağını, eksik istihdam düzeyinde yaşanacak talep artışının ise işsizliğe neden olacağını belirtmiştir. Tobin'e göre; eşik enflasyon düzeyi altında Phillips eğrisi negatif eğimliken, eşik enflasyon düzeyi üzerinde ise geriye doğru kıvrılarak pozitif eğimli bir hal aldığı söylenebilmektedir (Palley, 2008: 2-9; Karademir ve Ceylan, 2022: 579-580).

Arz Yanlı İktisatçılar, Phillips eğrisinin geçerli olmadığını savunmuşlardır. Enflasyon - işsizlik arasındaki ters yönlü ilişki görüşünü yanlış bularak sermaye, tasarruf ve istihdam artışını engelleyen faktörlerin giderilmesinin enflasyon artışlarının engelleyebileceğini ileri sürmüşlerdir (Doğan, 2006: 268).

Phillips eğrisi yaklaşımı stagflasyon döneminde yaşadığı istikrar güveni ardından terk edilemeyerek çeşitli teorilerle geliştirilmeye devam edilmiş, sonraki dönemlerde ise yeniden gün yüzüne çıkmış ve bu gün yüzüne çıkmada Yeni Keynesyen İktisat düşüncesi önemli rol oynamıştır. Eğri üzerine farklı modeller geliştirilerek yeni bir boyut kazandırılmıştır (Koşaroğlu, 2019: 97; Olafsson, 2006: 9). Yeni Keynesyen Phillips eğrisi modeli J. Taylor (1980), J. Rotemberg (1982) ve G. Calvo'nun (1983) çalışmalarına dayanmaktadır. Çalışmalarda, Taylor'un sabit süreli kademeli ücret-fiyat sözleşmesi ayarı, Rotemberg'in ayarlamalı maliyet fiyatı ayarı ve Calvo'nun rastgele zamana bağlı fiyat ayarı ele alınmıştır (Mankiw ve Reis, 2001: 1; Olafsson, 2006: 11). Yeni klasik okulun Philips eğrisi yaklaşımı için NAIRU ve Histeri Hipotezi kavramları üzerinde yoğunlaşmışlardır (Kırca ve Canbay, 2020: 133). Doğal işsizlik oranı yerine kullanılan NAIRU kavramı stagflasyonun süreciyle literatüre girmiştir (Ball ve Mankiw, 2002: 116; Espinosa-Vega ve Russell, 1997: 4). Histeri Hipotezi ise cari işsizlik oranında yaşanacak düşüşlerin doğal işsizlik oranı üzerinde düşüşe yol açabileceği varsayımına dayalı fikir olarak geliştirilmiştir (Ball, 2009: 8-9).

G. Calvo (1983), Phillips eğrisini yapışkan fiyat yaklaşımıyla dinamik bir stokastik genel denge çerçevesinden türetmiştir. J. Fuhrer ve G. Moore (1995), fiili enflasyonda yaşanan sürekliliğe açıklamak adına Nispi Reel Ücret Anlaşmaları modelini önermişlerdir. J. Gali ve M. Gertler (1999) yapmış oldukları çalışmalarlarıyla, son birim maliyet ve firmaların fiyatlarını geriye dönük ayarlamaları etkenlerini de modellerine dahil etmişlerdir. Modelin tüm yapısal değişkenleri klasik ekonometrik metotlarla tahmin etmeye çalışmışlardır. Palley'in (1997) Post Keynesyen çatışmalı ekonomi varsayımı, Akerlof, Dickens, Perry, Bewley ve Blinder'in (2000) eksik rasyonelite kavramı ile Tobin'in (1971-1972) Geriye Doğru Bükülen Phillips eğrisi analizi yeniden incelenmiştir. Post Keynesyen yaklaşımçılar ise heterojen beklentiler varsayımı benimsemişler ve Phillips eğrisinin kısa ve uzun dönemde orijine dış bükey olduğunu kabul etmişlerdir (Bayrak ve Kanca, 2013: 101-102). Mankiw ve Reis (2002), bilgi

yapışkanlığı kavramını ileri sürmüşler ve yapışkan bilgili Phillips eğrisini geliştirmişlerdir. Blanchard ve Gali (2007), Yeni Keynesyen Phillips eğrisi üzerine reel ücret rijitliği ve arz şoklarını ekleyerek yeni bir eğri sunmuşlardır. Gali (2011), Yeni Keynesyen Ücret enflasyonu denkleminin standart versiyonundaki ücret mark-up'ını işsizlik oranı ile değiştirerek yeniden formülize etmiştir. İktisat okullarının Phillips eğrisinin eğimi ve kısa-uzun dönem geçerliliği varsayımlarının özet formu genel çerçevede Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Farklı İktisat Okullarında Phillips Eğrisi

Yaklaşım	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Keynesyen İktisat Yaklaşımı	Phillips eğrisi negatif eğimlidir.	Kısa dönemli analiz yapılmıştır.
	Analiz geçersizdir.	
Monetarist İktisat Yaklaşımı	Phillips eğrisi negatif eğimlidir.	Phillips eğrisi diktir.
	Analiz geçerlidir.	Analiz geçersizdir.
Yeni Klasik İktisat Yaklaşımı	Phillips eğrisi diktir.	Phillips eğrisi diktir.
	Analiz geçersizdir.	Analiz geçersizdir.
Yeni Keynesyen İktisat Yaklaşımı	Phillips eğrisi negatif eğimlidir.	Phillips eğrisi diktir.
	Analiz geçerlidir.	Analiz geçersizdir.
Arz Yanlı İktisat Yaklaşımı	Analiz geçersizdir.	Analiz geçersizdir.
Post Keynesyen İktisat Yaklaşımı	Phillips eğrisi negatif eğimlidir.	Phillips eğrisi negatif eğimlidir.
	Analiz geçerlidir.	Analiz geçerlidir.

Kaynak: Tablo metin içerisindeki atıflara dayanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere farklı iktisat okulları ekonomik bakış açılarına göre Phillips eğrisi üzerine çeşitli varsayımlar geliştirmiştir. Bu noktada iktisat aktörleri arasında uzlaşmamaya varılmadığı söylenebilmektedir. Keynesyen iktisatçılar uzun dönem Phillips eğrisi ile ilgilenmeyerek kısa dönemli analizler yapmışlardır. Eksik istihdam varsayımı altında kısa dönemli Phillips eğrisinin negatif yönlü olacağını belirtmişlerdir. Monetarist iktisatçılar, adaptif beklentiler varsayımı üzerinden Phillips eğrisinin kısa dönemde negatif eğimli iken uzun dönemde dik bir hal alacağını belirtmişlerdir. Yeni Klasik iktisatçılar, tam istihdam varsayımı ile birlikte ücret ve fiyatların tam esnek olduğu varsayımı altında Phillips eğrisinin kısa ve uzun dönemde dik olduğunu belirtmişlerdir. Yeni Keynesyen iktisatçılar, ücret ve fiyat yapışkanlıkları varsayımıyla Phillips eğrisi yaklaşımının kısa dönemde geçerli, uzun dönemde ise geçersiz olduğunu belirtmişlerdir. Arz Yanlı iktisatçılar, çeşitli varsayımlar çerçevesinde Phillips eğrisi analizinin geçersiz olduğunu savunmuşlardır. Post Keynesyen iktisatçılar ise ücret ve fiyat yapışkanlıklarının sürekli olduğu varsayımı altında Phillips eğrisinin kısa ve uzun dönemde negatif eğimli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca belirtmelidir ki ücretlerin/enflasyonun işsizlik karşısındaki duyarlılığı ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden Phillips eğrisinin şekli değişiklik gösterebilmektedir.

2. Literatür Taraması

Bu bölüm, ABD ekonomisinde Phillips eğrisi yaklaşımının geçerliliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda literatür taraması ABD'ye yönelik çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Tablo 2'de enflasyon ve işsizlik değişkenlerini esas alan çalışmalar; ülke / ülke grupları, analiz dönemi ve bulgularıyla birlikte özetlenmiştir.

Tablo 2. Ampirik Literatür

YAZAR(LAR)	ÜLKE	DÖNEM	BULGULAR
Altay vd. (2011)	G8	2000:01/2009:04	Nedenselliğin yönünün kısa dönemde enflasyondan işsizliğe, uzun dönemde ise işsizlikten enflasyona doğru olduğunu belirtmişlerdir.
Atkinson ve Ohanian (2001)	ABD	1984/1999	İşsizlik ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.
Bhattarai (2016)	OECD	1990:01/2014:04	Phillips eğrisinin 28 ülkede geçerli olduğunu belirlemiştir
Bildirici ve Özaksoy (2018)	Türkiye, Japonya ve Fransa, ABD	1960/2016 ve 1970/2016	Uzun dönemde değişkenler arasında asimetrik ilişki tespit etmişlerdir.
Cristini ve Ferri (2021)	ABD	1961:01/2019:04	ABD için Phillips eğrisinin dışbükey olduğu hakkında bulgulara ulaşmışlardır.
Daly vd. (2013)	ABD	1986/2012	Kısa ve uzun dönem için Phillips eğrisi yaklaşımını destekler bulgulara ulaşmışlardır.
Doğan (2023)	20 ülke	1995/2019	ABD dahil seçili 20 ülkede Phillips eğrisinin pozitif eğimli olduğunu belirtmiştir.
Donayre ve Panovska (2016)	ABD	1964/2014	Doğrusal olmayan ilişki tespit edilmiştir.
Ewing ve Seyfried (2003)	ABD	1954/1999	Kısa dönemde Phillips eğrisinin geçerliliği kabul edilmiştir.
Hsing (1989)	ABD, Birleşik Krallık Kanada, Almanya, İtalya ve Japonya	1964/1986	Çalışmaya konusu ülkelerde Phillips eğrisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.
İspir ve Atılğan (2022)	G8	1993/2020	G-8 ülkelerinde Phillips eğrisinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir
Musso, vd. (2009)	EURO bölgesi	1970/2005	Enflasyon ve çıktı açığı arasında ilişki görülmemiştir.
Ormerod vd. (2009)	ABD, İngiltere ve Almanya	1871/2009	İşsizlik ve enflasyon arasında istikrarlı bir değişim ilişkisi belirlenmemiştir.
Payne vd. (2000)	ABD	1974/1980	Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin varlığı devam ettiği yönünde sonuç elde etmişlerdir.
Shaari, vd. (2018)	On yüksek gelirli ülke	1990/2014	Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin, kısa ve uzun dönemde çift yönlü olduğunu belirtmişlerdir.
Xu vd. (2015)	ABD	1952:01/2011:04	Phillips eğrisinin doğrusal olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kaynak: Tablo atıflara dayandırılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Yöntem ve Veriseti

3.1. Ampirik Analiz Yöntemi

Ekonometrik olarak serilerin incelenmesinde ilk olarak veri setleri birim kök testleriyle sınanarak durağanlıkları araştırılmıştır. Birim kök testi, finansal zaman serilerinin temel bir analizidir. Çalışmada serilerin durağanlıklarının incelenmesinde Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ile Philips ve Perron (PP) birim kök testi kullanılmıştır. Ardından VAR analizi ile uygun gecikme düzeyi tespit

Örneği

edilmiş ve değişkenlerin nedensellik ilişkisi, Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve standart Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır.

Zaman serileri analizi yöntemlerinin uygulanmasında öncelikli olarak çeşitli birim kök testleriyle serilerin durağanlık düzeylerinin araştırılması gerekmektedir. Geleneksel olarak zaman serilerinde birim kök sınamaları ADF ve PP testleri kullanılmaktadır.

ADF (1981) testinde bağımlı değişkene ilişkin gecikmeli değerler modele açıklayıcı değişken olarak eklenmektedir. ADF testine ilişkin tahmin edilecek denklemler:

Sabit ve trendin yer almadığı model için;

$$\Delta y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Sabitin yer aldığı model için;

$$\Delta y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sabit ve trendin yer aldığı model için;

$$\Delta y_t = \mu + \beta T + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklinde kurulmaktadır. Denklemlerde gecikmeli fark terim sayısı, hata terimlerinin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak şekilde belirlenmelidir. Gecikme fark terim sayısının az olması otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmayacağından sonuçlarda sapmaya yol açabilirken, fazla olması ise test gücünün azalmasına neden olmaktadır.

Phillips-Perron (1998) testinde ise Dickey ve Fuller birim kök testi üzerinde oluşturulan modifikasyon ile parametrik olmayan bir düzeltme kullanılmakta ve hata terimlerinin değişen varyanslı ve otokorelasyonlu olmasına olanak sağlanmaktadır. Phillips-Perron (1981) testinde otokorelasyon ve değişen varyanslı düzeltmede Newey-West (1987) tahmincisi önerilmektedir. t istatistiğinin dönüştürülmüş şekli kullanılmaktadır. Tahminci denklemi:

$$Z_t = \left(\sum_{t=2}^T Y_{t-1}^2 \right)^{1/2} \frac{(\delta - 1)}{S_{T\ell}} - \left(\frac{1}{2} \right) \frac{(S_{T\ell}^2 - S_\varepsilon^2)}{\left[S_{T\ell}^2 (T^{-2} \sum_{t=2}^T Y_{t-1}^2)^{1/2} \right]} \quad (4)$$

şeklinde kurulmaktadır. Denklemde, S_ε^2 hata terimi varyansının tutarlı tahmincisini, $S_{T\ell}^2$ ise uzun dönem varyans tahmincisidir. ADF (1981) ve PP (1988) testinin hipotezleri ve kritik değerleri aynıdır (Gürüş vd., 2020: 179).

ADF (1981) ve PP (1988) testlerinin hipotezleri;

H_0 : Seri durağan değildir

H_1 : Seri durağandır.

şeklinde kurulmaktadır. ADF (1981) ve PP (1988) test sonuçları McKinnon (1996) kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Test sonuçlarına göre H_0 kabul edilirse, seri farkı alınarak durağanlaştırılmaktadır.

Çalışmada nedenselliğin tespitine yönelik verilen durağanlıklarını dikkate alan ve almayan iki farklı yöntem kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlere ilişkin verilerin durağanlıklarını dikkate almayan Toda ve Yamamoto nedensellik testi ile durağanlıklarını dikkate alan standart Granger nedensellik testi uygulanacaktır.

Toda ve Yamamoto (1995) testinde değişkenlere ilişkin durağanlık dereceleri farklı ya da aynı olabilmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin olup olmaması da önem arz etmemektedir. Durağanlık ihtiyacı açısından esnek bir yapıda olan bu yöntemin aşamaları;

a. VAR modeli ile uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi,

b. En yüksek bütünleşme derecesine en uygun gecikme uzunluğuna eklenmesi,

Örneği

c. Eklenmiş bu değer üzerinden VAR modeli tahmin edilerek sur modeli üzerinden Wald testiyle nedensellik tespitinin yapılması şeklinde sıralanmaktadır (Göksu ve Balkı, 2023: 99-135; Öztürk ve Pehlivan, 2020: 116-117).

Toda ve Yamamoto (1995) yönteminde öncelikli olarak VAR modeli üzerinden gecikme düzeyinin (k) tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmada gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Sarıtaş ve Nazlıoğlu'nun (2019) Türkiye için uyguladığı gecikme uzunluğu belirleme yöntemi esas alınmıştır. Yöntemin çalışmaya uyarlanmış halinde; (k) gecikme uzunluğunda kurulacak VAR modelinin hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olmaması, verilen normal dağılıma sahip olması ve istikrar koşulunun sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda VAR(1)'den başlayarak tüm tanısal şartların sağlandığı model kadar VAR (k) modeli oluşturulmalıdır. Uygun gecikme uzunluğu (k)'nin ve maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) belirlenmesi ile $k+d_{max}$ kadar gecikmede yeniden VAR modeli tahmin edilmelidir. Yeni VAR modelinde ise istikrar koşulunun sağlanması ve otokorelasyon sorununun olmaması gerekmektedir. Tüm bu şartların sağlanması durumunda ise Wald testi ile nedensellik ilişkisi incelenebilecektir. Toda ve Yamamoto (1995) testinde Wald sonuçlarının yorumlanmasında (k) gecikmedeki olasılık değeri esas alınmalıdır. Ayrıca değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) modelin uygun gecikme uzunluğunu (k) geçmemesi gereklidir. Aksi takdirde Toda ve Yamamoto testi uygulanamamaktadır.

Toda ve Yamamoto (1995) testinde testinin denklemleri:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{2i}X_{t-i} + u_t \quad (5)$$

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i}X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i}Y_{t-i} + v_t \quad (6)$$

şeklinindedir. Toda ve Yamamoto (1995) testinde testinin ön sav hipotezleri;

H_0 : Nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Nedensellik ilişkisi vardır.

şeklinde kurulmakta ve nedensellik ilişkisi düzeltilmiş Wald testiyle analiz edilerek test istatistik değerinin tablo değerinden büyük olması halinde temel hipotez reddedilebilmektedir (Gazel, 2017: 291-292).

Diğer taraftan Standart Granger (1969) testinin uygulanmasından önceki yapılması gereken işlemde Toda ve Yamamoto testinde olduğu gibi uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Gecikme uzunluğu yine VAR modeli ile tespit edilebilmektedir. Ardından yapılacak işlem ise belirlenen gecikme uzunluğunda kurulan VAR modelinin tanısal testler ile uygunluğunun sınanmasıdır. Ayrıca Standart Granger (1969) testinde serilerin aynı düzeyde durağanlık şartı da sağlanmalıdır.

Çalışmada Toda ve Yamamoto testinin yanı sıra standart Granger testiyle de nedenselliğin incelenmesi hem küçük hem de büyük örneklerle karşısında olumlu sonuçlar vermesindedir (Guilkey ve Salemi, 1982). Granger (1969) tarafından ileri sürülen teste ilişkin kurulacak model:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \epsilon_{1t} \quad (7)$$

$$X_t = b_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \epsilon_{2t} \quad (8)$$

şeklinde kurulmamaktadır. Denklem 7'de yer alan ϵ_{1t} : hata terimini ve m: gecikmiş değişkenlerin sayısını, β_j : istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Standart Granger (1969) testinin hipotezleri:

H_0 : X, Y'nin Granger nedeni değildir ($X \neq > Y$).

H_1 : X, Y'nin Granger nedenidir ($X = > Y$).

şeklinde kurulmaktadır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı hipotezleri vasıtasıyla F istatistik değeri kullanarak analiz edilir ve hesaplanan test istatistik değerinin F tablo değerinden büyük olması

halinde hipotez reddedilir. H_0 'ın kabulü değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığının göstergesidir. Standart Granger (1969) testi sonuçları 4 farklı durumda karşımıza çıkmaktadır. Bu durumlar;

a: X, Y'nin Granger nedenidir ($\sum a_i \neq 0$),

b: Y, X'in Granger nedenidir ($\sum \delta_i \neq 0$),

c: Karşılıklı Granger nedensellik ilişkisi vardır ($\sum a_i \neq 0$ ve $\sum \delta_i \neq 0$),

d: Karşılıklı Granger nedensellik ilişkisi yoktur ($\sum a_i = 0$ ve $\sum \delta_i = 0$) şeklindedir (Güriş vd., 2020:225-227).

3.2. Veri Seti ve Model

Çalışma verileri Dünya Bankası'nın veri setinden derlenmiştir ve eksik gözlem bulunmamaktadır. Analizlerin gerçekleştirilmesi için E-Views 13 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bazı veri setleri, gözlem sayısı düşük veri setlerinden tutarlı sonuçlar elde edebilmek adına doğal logaritması alınarak çalışmaya dahil edilmiştir. Model denkleminin kurulmasında Blanchard ve Gali'nin (2007) ABD için uyguladığı model esas alınmıştır. Modelin çalışmaya uyarlanmış hali:

$$IR = a + \beta_1 UR + \varepsilon_t \quad (9)$$

şeklindedir. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) değişim oranının hesaplanmasında:

$$IR = (\pi_t - \pi_{t-1})/\pi_{t-1} \quad (10)$$

formülü kullanılmıştır. Formülde yer alan; π ifadesi TÜFE serisidir. Çalışmada kullanılan veri dönemleri rassal olarak belirlenmeyerek küresel salgın dönemi için Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün Covid 19 salgını küresel salgın olarak ilan etmesi ve küresel salgın tehdidinin bittiği yönündeki açıklamaların tarih aralığı baz alınmıştır (Euronews, 2023; Dönmez, 2020: 11). Benzer şekilde küresel finans krizi dönemi için ise çoğu iktisatçı ve uzman tarafından kabul gören küresel kriz başlangıç tarihi dönem aralığının başlangıcı olarak ele alınmıştır (Bennett ve Kochhar, 2019; Duignan, 2023; Huddleston, 2020; Weinberg, 2013). Krizin odak noktasını oluşturan ABD ülkesinin resesyon bitiş tarihi ise dönem aralığının sonu olarak baz alınmıştır (Barr, 2007; Cecchetti, 2008; Crace, 2011; Yurdakul, 2015).

Küresel finans krizi (Model (A)) ve küresel sağlık krizi (Model (B)) için iki ayrı veri seti oluşturulmuştur. Enflasyon göstergesi olarak TÜFE değişkeni kullanılmıştır. Model A'da ABD'nin 2007M08-2009M06 dönemini kapsayan 23 aylık verileri, Model B'de ise ABD'nin 2020M03-2022M05 dönemini kapsayan 39 aylık verileri kullanılmıştır. Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 3, tanımlayıcı istatistikler Tablo 4, korelasyon matrisi Tablo 5, dağılım grafikleri ise Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere ilişkin Açıklamalar

Değişken	Kısaltma		Kaynak
	Model (A)	Model (B)	
İşsizlik Oranı	LNUR2008	UR2019	OECD
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Değişim Oranı	IR2008	IR2019	OECD

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistik Tablosu

Veri Seti	MODEL (A)		MODEL (B)	
	IR2008	LNUR2008	IR2019	UR2019
Ortalama	0.1499	1.8173	0.4038	5.5230
En Büyük	1.0478	2.2513	1.1879	1.4400
En Küçük	-1.7705	1.5261	-0.7873	3.1000
St. Sapma	0.6137	0.2495	0.3751	2.7342
Çarpıklık	-1.5000	0.5017	-0.7124	1.7309
Basıklık	5.6043	1.8146	4.5991	5.4965
Jarque-Bera	15.1253***	2.3113	7.4550**	29.6036***

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyidir.

Tablo 4 sonuçlarına göre küresel finans krizi verilerine ilişkin Jarque-Bera test sonuçları TÜFE değişim oranının normal dağılım göstermediğini, işsizlik oranının ise normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Enflasyon verilerinde çarpıklık değerinin negatif olması verilerin sağa çarpık olduğunu belirtmektedir. İşsizlik oranı verileri ise sola çarpıktır. Enflasyon verilerine ait basıklık değerleri ise Jarque-Bera test sonucunu destekler niteliktedir. Küresel sağlık krizi verilerine ilişkin Jarque-Bera test sonuçları; TÜFE değişim ve işsizlik oranları normal dağılım göstermektedir. Enflasyon verilerinde çarpıklık değerinin negatif olması verilerin sağa çarpık olduğunu göstermektedir. İşsizlik oranına yönelik veri serisi ise sola çarpıktır. Değişkenlere ilişkin basıklık değerleri Jarque-Bera test sonucunu destekler niteliktedir.

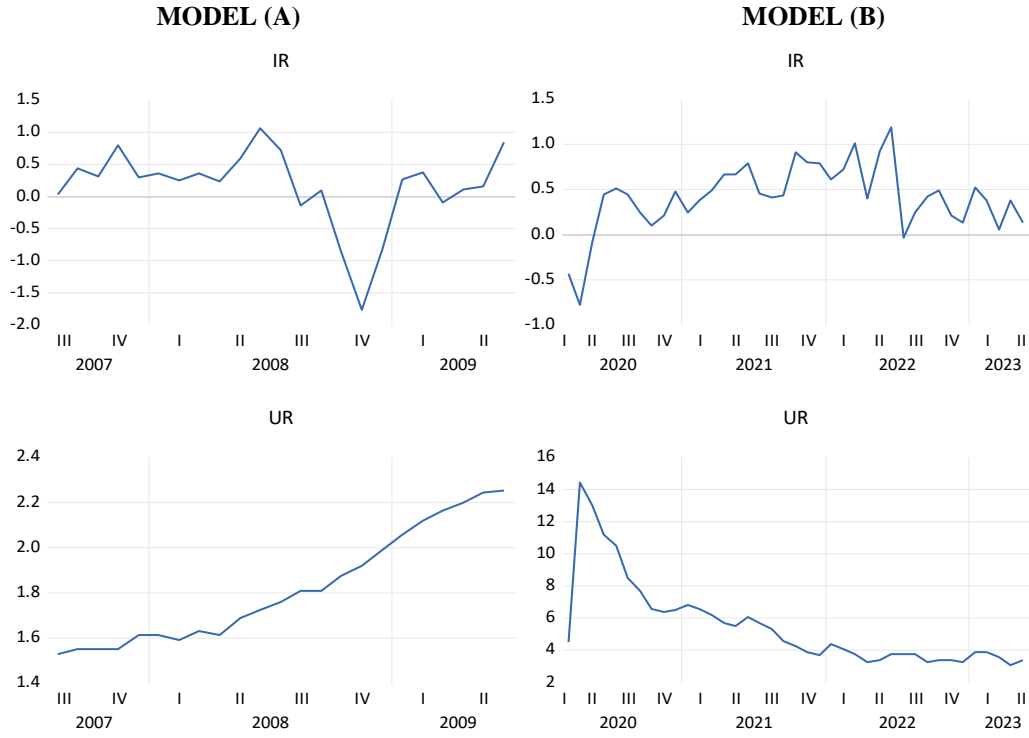
Tablo 5. Korelasyon Matrisi Tablosu

MODEL (A)	IR2008	LNUR2008
IR2008	1	
LNUR2008	-0.2101***	1
MODEL (B)	IR2019	UR2019
IR2019	1	
UR2019	-0.4188***	1

***: %1 anlamlılık düzeyidir.

Tablo 5 sonuçları model (A) ve model (B) değişkenlerinin negatif yönlü korelasyon ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Küresel salgın kriz döneminde değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin, küresel finans krizi dönemine göre daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 1. Değişkenlere İlişkin Dağılım Grafiği

Şekil 1’de ise her iki modelde yer alan değişkenlere ilişkin ham veriler üzerinden oluşturulan dağılım grafiği gösterilmiştir. Sonuçlar verilerin trend eğiliminde olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

4.1. Küresel Finans Krizi Bulguları

Finans krizi dönemine ait veri setine ilişkin değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış, sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Birim kök Testi sonuçları

Değişken	Model	ADF Testi		PP Test	
		Seviye Test İstatistiği	Birinci Fark Test İstatistiği	Seviye Test İstatistiği	Birinci Fark Test İstatistiği
IR2008	Sabitli model	-2.0719	-3.9318***	2.23712	-3.9303***
	Sabitli ve trendli model	-2.0130	-3.6284*	-2.2109	-3.9459**
LNUR2008	Sabitli model	1.4282	-4.2865***	1.6141	-4.3184***
	Sabitli ve trendli model	-1.7855	-5.18349***	-1.7855	-5.1790***

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyidir. Gecikme uzunluğu olarak ADF için Schwarz Bilgi Kriteri, PP içinse Newey-West Bandwidth yöntemi temel alınmıştır. Kritik değerler her iki test için MacKinnon (1996)’a dayanmaktadır.

Tablo 6’ya göre, enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin, hem sabitin yer aldığı hem de sabitin ve trendin yer aldığı modelde birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Ancak Şekil 1’de yer alan grafiklerde belirtildiği gibi serilerin trend içermesinden dolayı çalışmada sabitli ve trendli model esas alınmıştır. Bu bağlamda Toda ve Yamamoto nedensellik testinin ilk aşaması olan serilerin en yüksek bütünleşme derecesi I(1) olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde uygulan tanısal testlere ilişkin sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesine Yönelik Tanısal Testler

Test	VAR (1)		VAR (2)		VAR (3)		VAR (4)		
	Q	Test İst.	Olasılık	Test İst.	Olasılık	Test İst.	Olasılık	Test İst.	Olasılık
LM Test	1	1.4882	0.2290	0.0984	0.9820	0.4999	0.7361	1.1968	0.3552
	2	0.4920	0.7416	0.3039	0.8727	0.7680	0.5586	1.3355	0.3053
	3	0.6988	0.5985	0.6997	0.5992	0.4971	0.7381	2.3306	0.1067
	4	1.1239	0.3626	0.4061	0.8025	0.9305	0.4662	1.7792	0.1891
	5	1.3295	0.2803	1.1924	0.3376	1.5625	0.2229	0.9321	0.4734
Jarque-Bera Test		5.0056	0.2867	2.9045	0.5739	3.6975	0.4485	3.5174	0.4752
White Test		13.0839	0.3630	21.5737	0.6047	32.7377	0.6246	52.7004	0.2972
Karakteristik Kökler		Sağlanmadı		Sağlanmadı		Sağlanmadı		Sağlandı	

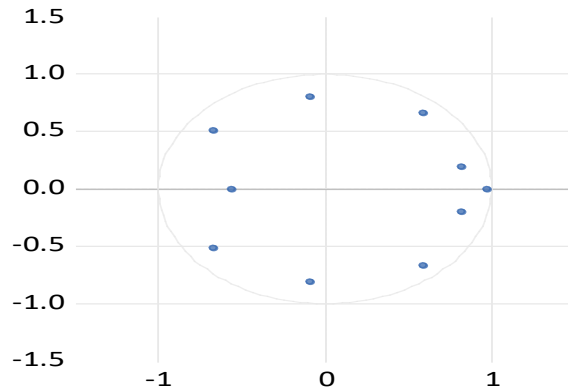
Tablo 7'ye göre VAR(4) modelinde; istikrar koşulunun sağlandığı, otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun olmadığı, serilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda kurulan model uygundur. Ayrıca modelin uygun gecikme uzunluğu da (4) dört olarak belirlenmiştir. Tablo 9'da VAR (5) modeline ilişkin Toda ve Yamamoto nedensellik testi sonuçları gösterilmektedir. Ancak öncelikli olarak tahmin edilen VAR modelinde modelin istikrar koşulunun sağlanması ve modelde otokorelasyon sorununun olmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda VAR (5) modeline ilişkin otokorelasyon test sonuçları Tablo 8'de, istikrar koşulu sonucu ise Şekil 2'de verilmiştir.

Tablo 8. VAR (5) Modeli Otokorelasyon LM Testi sonuçları

Q	LM Test İstatistiği	Df	Olasılık
1	0.7247	(4, 8.0)	0.5991
2	1.4376	(4, 8.0)	0.3062
3	0.9776	(4, 8.0)	0.4708
4	0.4352	(4, 8.0)	0.7802
5	0.8207	(4, 8.0)	0.5469
6	0.4880	(4, 8.0)	0.7451
7	0.7084	(4, 8.0)	0.6084
8	3.1367	(4, 8.0)	0.0791
9	1.7222	(4, 8.0)	0.2376
10	0.5501	(4, 8.0)	0.7048
11	0.3488	(4, 8.0)	0.8380
12	0.0403	(4, 8.0)	0.9962

Şekil 2. R Karakteristik Polinomu Grafiği

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Örneği

Tablo 8 ve Şekil 2 birlikte değerlendirildiğinde VAR (5) modelinde herhangi bir otokorelasyon sorunu yoktur ve model istikrar koşulunu sağlamaktadır. Toda ve Yamamoto nedensellik testi için uygulanan Wald testi sonuçları sırasıyla Tablo 9’da sunulmuştur. Test sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 kabul edilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Tablo 9. Toda ve Yamamoto Wald Testi Sonuçları

İlişki Yönü	$k + d_{\max}$	χ^2 İstatistiği	Olasılık	Karar
IR2008 → LNUR2008	4+1=5	8.3523	0.0794	$H_0 =$ Kabul
LNUR2008 → IR2008	4+1=5	8.2652	0.0823	$H_0 =$ Kabul

Çalışmada nedenselliğin belirlenmesinde ikinci yöntem olarak standart Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Sabitin ve trendin yer aldığı modelde birim kök test sonuçlarına göre serilerin durağanlık düzeyi I(1) olarak belirlendiğinden çalışmaya seriler durağanlaştırılarak devam edilmiştir.

Tablo 10. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Q	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	21.37148	NA*	0.000351*	-2.278998*	-2.180973*	-2.269254*
1	21.93609	0.929950	0.000530	-1.874834	-1.580759	-1.845603
2	24.40671	3.487934	0.000652	-1.694907	-1.204782	-1.646188

Tablo 10’da durağanlaştırılmış serilerin uygun gecikme uzunluğu tüm bilgi kriterlerinde 0 (sıfır) çıkmıştır. Analize VAR modeli üzerinden tanısal testlerle gecikme uzunluğunun belirlenmesiyle devam edilmiştir. Tanısal test sonuçları Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesine Yönelik Tanısal Testler

Test	VAR (1)		VAR (2)		VAR (3)		VAR (4)	
	Q	Test İst. Olasılık	Test İst. Olasılık	Test İst. Olasılık	Test İst. Olasılık	Test İst. Olasılık	Test İst. Olasılık	
LM Test	1	0.3576 0.8367	1.1977 0.3374	0.8977 0.4858	0.1979 0.9347			
	2	0.9703 0.4383	0.7845 0.5465	0.1628 0.9545	0.1252 0.9705			
	3	0.5844 0.6764	0.8203 0.5250	1.3065 0.3051	2.0335 0.1535			
	4	0.1516 0.9608	0.8709 0.4957	0.6278 0.6488	0.6511 0.6370			
Jarque-Bera Test	1.5515	0.8175	2.4545	0.6528	1.2062	0.8771	4.9099	0.2967
White Test	10.6122	0.5624	23.8982	0.4674	37.9563	0.3802	50.0216	0.3931
Karakteristik Kökler	Sağlandı		Sağlandı		Sağlandı		Sağlandı	

Tablo 11’de 4 (dört) gecikmeye kadar kurulan tüm VAR modellerinde; istikrar koşulunun sağlandığı, otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun olmadığı, serilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Kurulan dört modelinde uygun model olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda Standart Granger nedensellik testi her 4 (dört) modele de uygulanmış ve sonuçlar Tablo 12’de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 kabul edilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Tablo 12. Standart Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VAR Modeli	H_0	F Test İstatistiği	Olasılık	Karar
VAR(1)	LNUR2008 $\neq$ > IR2008	0.54166	0.4712	Kabul
	IR2008 $\neq$ > LNUR2008	0.54028	0.4718	Kabul
VAR(2)	LNUR2008 $\neq$ > IR2008	0.44905	0.6465	Kabul
	IR2008 $\neq$ > LNUR2008	0.38252	0.6886	Kabul
VAR(3)	LNUR2008 $\neq$ > IR2008	0.68257	0.5795	Kabul
	IR2008 $\neq$ > LNUR2008	0.53398	0.6677	Kabul
VAR(4)	LNUR2008 $\neq$ > IR2008	0.26690	0.8920	Kabul
	IR2008 $\neq$ > LNUR2008	0.65760	0.6365	Kabul

4.2. Küresel Salgın Krizi Bulguları

Salgın krizi dönemine ait veri setine ilişkin değişkenlerin durağanlık seviyelerinin tespitinde ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış, sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model	ADF Testi		PP Test	
		Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
		Test İst.	Test İst.	Test İst.	Test İst.
IR2019	Sabitli model	-3.7268***	-	-3.7268***	-
	Sabitli ve trendli model	-3.5195*	-	-3.5195*	-
UR2019	Sabitli model	-1.9497	-18.96881***	-2.0082	-13.8660***
	Sabitli ve trendli model	-4.6513***	-	-5.1927***	-

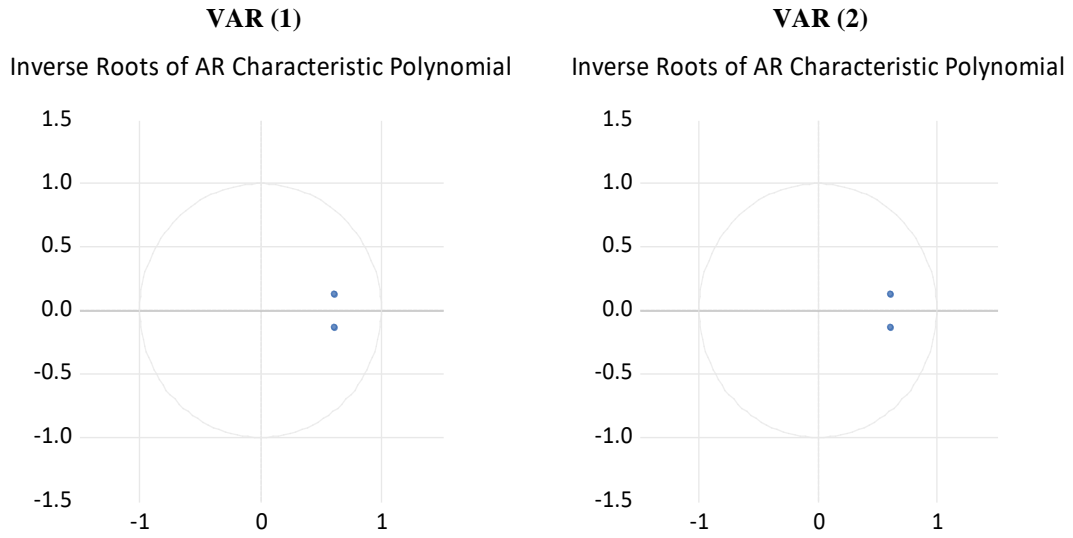
***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyidir. Gecikme uzunluğu olarak ADF için Schwarz Bilgi Kriteri, PP içinse Newey-West Bandwidth yöntemi temel alınmıştır. Kritik değerler her iki test için MacKinnon (1996)'a dayanmaktadır.

Tablo 13'e göre enflasyon değişkeninin hem sabitin yer aldığı hem de sabitin ve trendin yer aldığı modelde seviyede durağan olduğu, işsizlik değişkeni ise sabitin yer aldığı modelde birinci farkta durağan, sabitin ve trendin yer aldığı modelde ise seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Ancak Şekil 1'de de belirtildiği gibi serilerin trend içermesinden dolayı çalışmada sabitli ve trendli model esas alınmıştır. Toda ve Yamamoto nedensellik testinin ilk aşaması en yüksek bütünleşme derecesi I(0) olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde uygulanan tanısal test sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesine Yönelik Tanısal Testler

Test	VAR (1)				VAR (2)			
	q	Test İstatistiği	Df	Olasılık	q	Test İstatistiği	Df	Olasılık
LM Test	1	4.221646	(4, 64.0)	0.0043	1	0.888616	(4, 58.0)	0.4766
	2	0.582657	(4, 64.0)	0.6763	2	0.087306	(4, 58.0)	0.9861
	3	0.985227	(4, 64.0)	0.4220	3	1.899417	(4, 58.0)	0.1227
	4	0.118197	(4, 64.0)	0.9756	4	0.653001	(4, 58.0)	0.6271
	5	0.168720	(4, 64.0)	0.9536	5	1.344976	(4, 58.0)	0.2643
	6	0.361379	(4, 64.0)	0.8352	6	1.332012	(4, 58.0)	0.2689
	7	0.129572	(4, 64.0)	0.9711	7	0.850365	(4, 58.0)	0.4992
	8	0.225455	(4, 64.0)	0.9232	8	0.952973	(4, 58.0)	0.4402
	9	0.908186	(4, 64.0)	0.4646	9	2.068184	(4, 58.0)	0.0967
	10	0.425918	(4, 64.0)	0.7894	10	1.240063	(4, 58.0)	0.3041
	11	0.307864	(4, 64.0)	0.8717	11	0.878709	(4, 58.0)	0.4824
	12	0.142657	(4, 64.0)	0.9656	12	1.781703	(4, 58.0)	0.1448
Jarque-Bera Test		177.2121	4	0.0000		1.061255	4	0.9004
White Test		34.45316	12	0.0006		22.80395	24	0.5314

Şekil 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesine Yönelik R Karakteristikleri

Tablo 14 ve Şekil 3 birlikte değerlendirildiğinde VAR(2) modelinde; otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı, modelin istikrar koşulunun sağlandığı tespit edilmiştir. Kurulan VAR modeli için gecikme uzunluğu 2 (iki) olarak belirlenmiştir. Toda ve Yamamoto nedensellik testi için uygulanan Wald testi sonuçları sırasıyla Tablo 15’te sunulmuştur. Test sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 kabul edilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Tablo 15. Toda ve Yamamoto Wald Testi Sonuçları

İlişki Yönü	$k + d_{\max}$	χ^2 İstatistiği	Olasılık	Karar
IR2019 → UR2019	2+0=2	0.3214	0.8515	$H_0 =$ Kabul
UR2019 → IR2019	2+0=2	0.5541	0.7580	$H_0 =$ Kabul

Ayrıca nedenselliğin belirlenmesinde ikinci yöntem olarak standart Granger nedensellik testi de uygulanmıştır. Önceki kısımda sabitli ve trendli modelde ADF ve PP test sonuçlarına göre serilerin durağanlık düzeyi $I(0)$, gecikme düzeyi ise 2 (iki) olarak tespit edildiğinden doğrudan standart Granger nedensellik testine geçilmiştir. Tablo 16’ya göre, 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 kabul edilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Tablo 16. Standart Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0	F Test İstatistiği	Olasılık	Karar
UR2019 $\neq$ > IR2019	0.23963	0.7883	Kabul
IR2019 $\neq$ > UR2019	0.13899	0.8708	Kabul

5. Sonuç

Ekonomide istikrarın önemli argümanlarından enflasyon ve işsizlik kavramları, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin tüm ülkelere mücadele edilmesi gereken makroekonomik göstergelerin başında gelmektedir. Enflasyonun neden olduğu belirsizlik ortamı ekonomide gelir dağılımında adaleti etkilerken faiz oranlarından yatırımlara, tüketim harcamalarından tasarruflara kadar birçok ekonomik gösterge üzerinde de çeşitli olumsuzluklara neden olmaktadır. İşlem maliyet artışı, reel gelir kayıpları, dolarizasyon sorunu, dış ticaret dengesizliği gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan işsizlik ortamında yaşanan istihdam sorunu üretimde kayıplara neden olabilmektedir. Bu durumla birlikte oluşan gelir kayıpları beraberinde ekonomik küçülme ve refah kayıplarına yol açabilmektedir. Bu bağlamda tüm bu sorunlarla mücadelede politika yapıcıların öncelikli hedefinin, enflasyon ve işsizlik oranlarını minimum düzeyde tutmaya çalışmak olması gerekliliğidir.

Uzun yıllar tartışmaların odağında yer alan enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki iktisatçıların dikkatini çeken önemli argümanlardır. İkili arasındaki ilişkiyi belirleyen ilk iktisatçı Irving Fisher (1926)

Örneği

olmuştur. Sonraki dönemlerde ise Phillips (1958) tarafından ortaya atılan Phillips eğrisi yaklaşımıyla parasal ücretlerdeki değişim oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu ifade edilmiştir. İlerleyen süreçte bu yaklaşım Samuelson ve Solow (1960) tarafından fiyat değişim oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi ifade eden eğri şeklinde biçimlendirilmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon olgusunun beraberinde getirdiği eleştiriler karşısında ise ücret yapışkanlıkları ve beklentileri de dikkate alan teoriler geliştirilmiştir. Diğer taraftan gelişen ekonomi ile birlikte yapışkan fiyat teoremi, nispi reel ücret anlaşmaları modeli, geriye dönük fiyat ayarlamaları, eksik rasyonalite kavramı, fiyat ve ücret yapışkanlığı, reel ücret katılığı ve ücret mark-up'ı gibi çeşitli kavramlar üzerinden de modellemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda Phillips eğrisi üzerine farklı iktisat okullarınca geliştirilen yaklaşımlarda fikir birliği olmadığı gözlemlenmektedir.

Günümüzde yapılan çalışmalar da dahil literatürde Phillips eğrisi yaklaşımını doğrulayan çalışmaların yanı sıra değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ya da ilişkinin aynı yönlü olduğunu ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Çalışmalarda fikir birliğinin bulunmamasıdır. Ülke ve dönem periyotlarındaki farklılıkların yanı sıra kullanılan ekonometrik modelleme farklı sonuçlara neden olabilmektedir. Bu çalışmada, ABD ekonomisi üzerinde işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişki küresel kriz dönemleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada serilerin durağanlık seviyeleri araştırıldıktan sonra Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve standart Granger nedensellik testi kullanılarak enflasyon ve işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı sınanmıştır. Bulgular; küresel finans krizi ve küresel salgın krizi dönemlerinde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Phillips eğrisi yaklaşımının ABD ekonomisi için incelenen dönem aralıkları itibarıyla geçerli olmadığı söylenebilmektedir.

Çalışma sonuçları, işsizliği daha düşük düzeylere inmesini sağlamak için enflasyonun artmasına izin verilmediğinin göstergesi olabilmektedir. Politika yapıcıların ekonomik istikrarın sağlanmasında mücadele politikalarını eş anlı bir şekilde işsizlik ve enflasyonu önleyecek şekilde uyguladığı söylenebilmektedir. Reel sektörün önemli göstergelerinden olan işsizlik ve enflasyon göstergelerinin finans alanında yaşanan kriz döneminde karşılıklı etki göstermemesi, beklenen bir durum olarak değerlendirilirken, covid-19 döneminde uygulanan kapanma tedbirleri ve salgınla mücadele uygulanan politikaların işsizlik göstergelerini enflasyon yerine etkilediği, aynı durumun tersi ilişkide de geçerli olduğu değerlendirilmektedir. Ekonomik yapı içerisinde fiyat istikrarının sağlanması ve istihdamı artırmaya ya da tersi yönde işsizliği azaltmaya yönelik politika hedeflerinde başarıya ulaşmada, işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde tespit edilmesinin anahtar rol üstelendiği söylenebilmektedir.

Küresel finans krizi döneminde en çok etkilenen sektörlerin başında işgücü piyasalarının olduğu söylenebilmektedir. ABD'de işsizlik oranları normal düzeyini terk ederek artış eğilimine girdiği söylenebilmektedir. Artan işsizlikten ise ekonomide talep gibi birçok olumsuzluğu beraberinde getirebilmektedir. Krizin başlamasında ise konut piyasası artışları, kredi yapısının bozulması ve türev piyasası dengesizlikleri gibi finans sektörü etkenlerinden kaynaklığı kabul görmektedir. ABD'nin kriz dönemi durgunluğu önlemek adına uyguladığı; Federal Rezerv Sistemi (FED)'in faiz indirim kararları, likidite desteği, vergi düzenlemeleri, swap uygulamaları, finans sektörü kurtarma paketleri ve koruyucu politikalar uygulamaları gibi para, maliye, finans ve uluslar arası makroekonomik politikalar ülkede toparlanma sürecine katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Küresel salgın krizi ise ilk dönemlerinde en sert şekilde hissedilmiştir. ABD ekonomisinde işsizlik oranları yüksek düzeylerde seyrederken enflasyon oranları beklentinin altında gerçekleşmiştir. Ülkede uygulanan kapanma tedbirleri, sokağa çıkma yasakları ve kötü gün birimlerini koruma çabası gibi alınan tedbirlerin bu duruma neden olduğu değerlendirilmektedir. Destek ve prim ödemeleri, uzaktan çalışma sistemlerinin uygulanması, kredi destekleri ve kamu borçlarında artırmaya gidilmesi gibi politikaların uygulanması ile işletmelerin yeniden faaliyet göstermeye başlatılması gibi gevşetilme çabaları ülke ekonomisinin toparlanma sürecinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Etkenlerin enflasyonu toparlanma eğilime sokarken, işsizlik üzerinde kademeli olarak azalmaya neden olduğu düşünülmektedir. Finans krizinin ağırlıklı olarak finansal düzenlemeler ve finans piyasası araçlarıyla çözülmeye çalışılması, salgın krizinde ise para basma ve istihdamı etkileyen uygulamalarının yapılması gibi iki farklı uygulama yer almaktadır. Finans krizi ile mücadelede geleneksel para politikalarının tamamen dışında yeni uygulamalar geliştirilmiş, kısmen maliye politikaları devreye alınmıştır. Salgın krizinde ise sorun ağırlıklı olarak maliye

politikaları ile çözülmeye çalışılmış ancak yine de para politikaları hepten dışlanmamıştır. Kısaca iki kriz döneminde de geleneksel politikaların dışına çıkmış olması ve reel piyasa etkilerinin kısıtlılığı ilişkisizlik durumuna neden olduğu değerlendirilmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akerlof, G. A., Dickens, W. T., Perry, G. L., Bewley, T. F., ve Blinder, A. S. (2000). Near-rational wage and price setting and the long-run Phillips curve. *Brookings papers on economic activity*, 2000(1), 1-60.
- Akkuş, G. E. (2013). Phillips Eğrisi: Enflasyon-işsizlik değiş-tokuşu teorik bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 99-151.
- Altay, B., Topçu, M., ve Tuğcu, T. (2011). İşsizlik ve enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi: G8 ülkeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 1-26.
- Atkeson, A., ve Ohanian, L. E. (2001). Are Phillips Curves useful for forecasting inflation?. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 25(1), 2-11.
- Ball, L. M. (2009). Hysteresis in unemployment: Old and new evidence. *NBER Working Paper*.
- Ball, L., ve Mankiw, N. G. (2002). The NAIRU in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*, 16(4), 115-136.
- Barr, C. (2017). Aug. 9, 2007: The day the mortgage crisis went global. <https://www.wsj.com/articles/aug-9-2007-the-day-the-mortgage-crisis-went-global-1502271004>
- Bayrak, M., ve Kanca, O. C. (2013). Türkiye’de Phillips eğrisi üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 97-116.
- Bennett, J., ve Kochhar, R. (2019, 13 Aralık). Two recessions, two recoveries. <https://www.pewresearch.org/social-trends/2019/12/13/two-recessions-two-recoveries/>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Bhattacharai, K. (2016). Unemployment–inflation trade-offs in OECD countries. *Economic Modelling*, 58, 93-103.
- Bildirici, M., ve Özaksoy, F. (2018). Backward bending structure of Phillips Curve in Japan, France, Turkey and the USA. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 31(1), 537-549.
- Blanchard, O., ve Gali, J. (2007). Real wage rigidities and the New Keynesian model. *Journal of money, credit and banking*, 39, 35-65.
- Brown, A. J. (1955). *The Great Inflation, 1939-1951*. London: Oxford University Press.
- Büyükakın, T. (2008). Phillips eğrisi: yarım yüzyıldır bitmeyen tartışma. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 133-159.
- Calvo, G. A. (1983). Staggered prices in a utility-maximizing framework. *Journal of Monetary Economics*, 12(3), 383-398.
- Cecchetti, G. (2008). Crisis and responses: the Federal Reserve and the financial crisis of 2007-2008. *National Bureau of Economic Research, Working Paper 14134*.
- Crace, J.C. (2011, 7 Ağustos). Global financial crisis: five key stages 2007-2011. <https://www.theguardian.com/business/2011/aug/07/global-financial-crisis-key-stages>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Cristini, A., ve Ferri, P. (2021). Nonlinear models of the Phillips curve. *Journal of Evolutionary Economics*, 31(4), 1129-1155.
- Çevik, F. (2005). Beklentilerin rolü ve Phillips eğrisi. *Mevzuat Dergisi*, 95, 1-11.
- Daly, M. C., Hobijn, B., ve Ni, T. (2013). The path of wage growth and unemployment. Federal Reserve Bank of San Francisco.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Doğan, F. C. (2023). Pozitif eğilimli bir philips eğrisi mümkün mü?. *Akademik Açı*, 3(2), 229-276.
- Doğan, S. (2006). Keynesyen teori'ye bir tepki: arz yanlı iktisat. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 252-272
- Donayre, L., ve Panovska, I. (2016). Nonlinearities in the US wage Phillips curve. *Journal of Macroeconomics*, 48, 19-43.

Örneği

- Dönmez, A. (2020). A note for the history, *Turkey's Business Diplomacy Journal* 2(7). <https://www.deik.org.tr/contents-fileaction-24870>
- Duignan, B. (2023, 22 Haziran). Great Recession. <https://www.britannica.com/money/topic/great-recession>. URL adresinden Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Espinosa-Vega, M. A., ve Russell, S. (1997). History and theory of the NAIRU: a critical review. *Economic Review (Atlanta, Ga.)*, 82(2), 4-26.
- Euronews, (2023, 5 Mayıs). DSÖ Direktörü DSÖ, Covid-19'un artık küresel acil durum olmadığını ilan etti. <https://tr.euronews.com/2023/05/05/dso-covid-19un-artik-kuresel-acil-durum-olmadigini-ilan-etti>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ewing, B. T., ve Seyfried, W. (2003). Modeling The Philips Curve: A time-varying volatility approach. *Applied Econometrics and International Development*, 3(2), 7- 24.
- Fisher, I. (1926). A statistical relation between unemployment and price changes. *Int'l Lab. Rev.*, 13, 785.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Fuhrer, J., ve Moore, G. (1995). Inflation persistence. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(1), 127-159.
- Gali, J., ve Gertler, M. (1999). Inflation dynamics: A structural econometric analysis. *Journal of monetary Economics*, 44(2), 195-222.
- Gali, J. (2011). The return of the wage Phillips Curve. *Journal of the European Economic Association*, 9(3), 436-461.
- Gazel, S. (2017). BIST Sınai endeksi ile çeşitli metaller arasındaki ilişki: Toda ve Yamamoto nedensellik testi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 287-299.
- Göksu, S., ve Balkı, A. (2023). *ARDL ve NARDL eşbütünleşme analizleri: Adım adım evIEWS uygulaması*. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Guilkey, D. K., ve Salemi, M. K. (1982). Small sample properties of three tests for Granger-causal ordering in a bivariate stochastic system. *The Review of Economics and Statistics*, 668-680.
- Güriş, S., Çağlayan Akay, E., ve Güriş, B. (2020). *R İle Temel Ekonometri*. İstanbul: DER Yayınları.
- Hsing, Y. (1989). On the Relationship between Inflation and Unemployment: New Evidence from Six Industrialized Nations. *Journal of Post Keynesian Economics*, 12(1), 98-108.
- Huddleston, T. (2020, 9 Nisan). How many recessions you've actually lived through and what happened in every one. <https://www.cnn.com/2020/04/09/what-happened-in-every-us-recession-since-the-great-depression.html>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Hume, D. (1752). Of Money. Reprinted in his Writings on Economics. *Edited by Eugene Rotwein. Madison : University of Wisconsin Press, 1955.*
- Humphrey, T. M. (1985). The early history of the Phillips curve. *Economic review*, 71(5), 17-24.
- İspir, T., ve Atılğan, D. (2022). Phillips Eğrisinin Geçerliliği: G8 Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar. *Journal Of Economics ve Research*, 3(2).
- Karademir, C., ve Ceylan, R. (2022). Norveç ekonomisi için geriye doğru bükülen phillips eğrisinin NARDL tekniği ile incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 574-591.
- Kırca, M., ve Canbay, Ş. (2020). Kırılgan beşli ülkeler için Phillips eğrisi analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 130-140.
- Kızıllı, B. C. (2019). *Yeni Keynesyen Hibrit (Melez) Phillips eğrisi: Türkiye örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Klein, L. R. ve Goldberger, A. S. (1955). *An econometric model of the United States, 1929-1952*. Amsterdam: North Holland Publishing
- Lipsev, R. G. (1960). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1862-1957: A Further Analysis. *Economica*, 1-32.

- Lucas, R. E., ve Sargent, T. J. (1979). After Keynesian macroeconomics. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 3(2).
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11, 601-618.
- Mankiw N. G., ve Reis, R. (2001). Sticky information versus sticky prices:A proposal to replace the New Keynesian Phillips Curve. *Harvard Institute of Economic Research*, 1922, 1-50.
- Mankiw, N. G., ve Reis, R. (2002). Sticky information versus sticky prices: a proposal to replace the New Keynesian Phillips curve. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1295-1328.
- Mazali, A. A., ve Divino, J. A. (2010). Real wage rigidity and the New Phillips curve: the Brazilian case. *Revista Brasileira de Economia*, 64, 291-306.
- Motyovszki, G. (2013). The evolution of Phillips Curve concepts and their implications for economic policy. *History of Economic Thought*". Term Paper, Central European University.
- Musso, A., Stracca, L., ve van Dijk, D. J. (2007).Instability and Nonlinearity in the Euro-Area Phillips Curve," *International Journal of Central Banking*, *International Journal of Central Banking*, 5(2), 181-212.
- Newey, W. K., ve West, K. D. (1987). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708.
- Olafsson, T. T. (2006). The New Keynesian Phillips Curve: In search of improvements and adaptation to the open economy. *Central Bank of Iceland Working Papers*.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). <https://data-explorer.oecd.org/>
- Ormerod, P., Rosewell, B., ve Phelps, P. (2013). Inflation/unemployment regimes and the instability of the Phillips curve. *Applied Economics*, 45(12), 1519-1531.
- Öztürk, S., ve Pehlivan, Ö.S. (2020). Türkiye’de demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi: Toda ve Yamamoto nedensellik analizi (1974-2018). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 113-118.
- Palley, T. I. (2008). The backward bending Phillips curves: A simple model.
- Palley, T.I. (1997). Does inflation grease the wheels of adjustment? New evidence from the U.S. Economy. *International Review of Applied Economics*, 11, 387-98
- Parasız, İ., ve Bildirici, M. (2002). *Modern Emek Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- Payne, J. E., Martin, T. L., ve Potter, N. (2000). A new line on the Phillips Curve: Additional evidence on the U.S. *Social Science Quarterly*, 81(2), 677-680.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 254-281.
- Phelps, E. S. (1979). *Studies in Macroeconomic Theory, Employment and Inflation*. New York: Academic Press.
- Phillips, A. W. (1958). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1861-1957. *economica*, 25(100), 283-299.
- Phillips, P. C., ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rotemberg, J. (1982). Sticky Prices in the United States. *Journal of Political Economy*, 90(6), 1187-1211.
- Samuelson, P.A., ve Solow, R.M. (1960). Analytical aspects of antiinflation policy. *American Economic Review*, 50(2), 177-194.
- Sarıtaş, H., ve Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku endeksi, hisse senedi piyasası ve döviz kuru ilişkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.
- Shaari, M.S., Abdullah, D., Razali, R., ve Saleh, M.L. (2018). Empirical analysis on the existence of the Phillips curve, *MATEC Web of Conferences*, 150, 5p.
- Sultan, P. (1957). *Labor Economics*, New York: Henry Holt and Company.
- Tabar, Ç., ve Çetin, I. K. (2016). Türkiye ekonomisi özelinde Phillips eğrisi analizi. *Journal of Life Economics*, 3(4), 79-100.

- Taylor, J. B. (1980). Aggregate dynamics and staggered contracts. *The Journal of Political Economy*, 88(1), 1-23.
- Thornton, H. (2017). *An enquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain*. Routledge.
- Tinbergen, J. (Ed.). (1936). *An economic policy for 1936*, in Jang Tinbergen Selected Papers, Klassen, Koyck and Witteveen (Ed.), North-Holland, Amsterdam, 1959
- Tobin, J. (1971). *Phillips Curve Algebra*, Essays in Economics, Amsterdam, NorthHolland.
- Tobin, J. (1972). Inflation and unemployment. *American Economic Review*, 62(1), 1-18.
- Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Weinberg, J. (2013, 22 Kasım). The Great Recession and Its Aftermath. <https://www.federalreservehistory.org/essays/great-recession-and-its-aftermath>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Whelan, K. (2005). Topic 7: The New-Keynesian Phillips Curve, EC4010 Notes.
- Xu, Q., Niu, X., Jiang, C., ve Huang, X. (2015). The Phillips curve in the US: A nonlinear quantile regression approach. *Economic Modelling*, 49, 186-197.
- Yurdakul, H. (2015, 12 Ocak). 2008 Küresel ekonomik krizi ve Türkiye'ye Etkisi. Sahipkiran Akademi Yazıları. <https://sahipkiran.org/2015/01/12/kuresel-ekonomik-kriz/>. URL adresinden Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Busan Limanındaki Konteyner Trafik Hacminin Ardışık Bai-Perron Yöntemi ile Analizi**The Analysis of Container Traffic Volume at Busan Port Using the Sequential Bai-Perron Method**Ahmet Fatih Aydemir¹, Oğuzhan Demir²DOI: [10.59445/ijephss.1475513](https://doi.org/10.59445/ijephss.1475513)

Atf/ Cite: Aydemir, A. F., Demir, O. (2024). Busan limanındaki konteyner trafik hacminin ardışık Bai-Perron yöntemi ile analizi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(4), 275-290, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1475513>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 29.04.2024**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 22.07.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Busan Limanı, Güney Kore'nin küresel ticaretteki önemli bir aktörü ve ülkenin dış ticaretini gerçekleştirmesinde anahtar bir bileşendir. Özellikle konteyner taşımacılığı, otomobil ihracatı, kimyasal maddeler ve elektronik ürünler gibi sektörlerde, Busan Limanı üzerinden gerçekleştirilen uluslararası ticaret, ülkenin ekonomik büyümesine ve gayrisafi yurt içi hasılasına büyük katkı sağlamaktadır. Limanın sunduğu avantajlar sayesinde, uluslararası ticaretin hızlı ve güvenilir bir şekilde yürütülmesi sağlanmakta ve Güney Kore'nin ticaret potansiyeli önemli ölçüde artmaktadır. Bu amaçla çalışma, Busan Limanındaki konteyner trafik hacmini Ardışık Bai-Perron testi çerçevesinde araştırmaktadır. 2004Q1-2023Q4 döneminin incelendiği çalışmada limanın konteyner trafik hacminin dönemler içerisinde dalgalandığı görülsede, trend eğilim katsayısının dönemler içerisinde pozitif olduğu görülmüştür. Özellikle 2021'de Dünya Denizcilik Konseyi tarafından dünyanın en işlek altıncı limanı olarak ilan edilmesi, Busan Limanı'nın uluslararası arenada önemli bir oyuncu olduğunu ve gelecekte daha da büyüme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Busan Limanı'nın bu ivmesini devam ettirmesi, Güney Kore'nin uluslararası ticaret kapasitesini artırarak, ekonomik ve ticari açıdan daha belirgin bir konuma yükselmesine de katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Busan Limanı, Güney Kore, Ardışık Bai-Perron Yöntemi.

JEL Kodu: C22, F17, F23

Abstract

Busan Port is a significant player in South Korea's global trade and a key component in the country's foreign trade operations. International trade facilitated through Busan Port, significantly contributes to the country's economic growth and gross domestic product particularly in sectors such as container shipping, automobile exports, chemicals, and electronics. The advantages offered by the port ensure that international trade is conducted swiftly and reliably, substantially enhancing South Korea's trade potential. This study focuses on investigating the container traffic volume at Busan Port using the Sequential Bai-Perron test. While the examination of the period from 2004Q1 to 2023Q4 reveals fluctuations in the port's container traffic volume, it also indicates a positive trend coefficient over time. The recognition of Busan Port as the world's sixth busiest port by the World Shipping Council in 2021 underscores its significant role on the international stage and signals its potential for further growth in the future. Sustaining this momentum will not only contribute to enhancing South Korea's international trade capacity but also to elevating its economic and commercial prominence.

¹ Doç. Dr. / Assc. Prof, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü / Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics, aydemir@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7061-1929>.

² Sorumlu Yazar / Corresponding Author. Araştırma Görevlisi / Research Assistant, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, oguzhand.demir@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6320-5562>.

Ahmet Fatih AYDEMİR, Oğuzhan DEMİR
Busan Limanındaki Konteyner Trafik Hacminin Ardışık Bai-Perron Yöntemi ile Analizi

Vol: 7 Issue: 4
Autumn 2024

Keywords: Busan Port, South Korea, Sequential Bai-Perron Method.

JEL Classification: C22, F17, F23

1. Giriş

Kore Savaşı'nın 1950-1953 yılları arasında gerçekleşmesi, zaten kötü bir durumda olan Güney Kore'nin büyük bir yıkıma uğramasına ve dünyanın en fakir ülkelerinden biri olmasına sebep olmuştur. Güney Kore, başta Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 1953 ile 1961 yılları arasında yaptığı yardımlar ile savaşın yaralarını sarmaya çalışmıştır. Bu finansman yardımlarını etkin bir şekilde kullanarak hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmek isteyen Güney Kore, temel iktisat politikasını ise ithal ikameci bir yaklaşım üzerine inşa etmiştir. Bu strateji, emek yoğun endüstrilerin 1960'ların başından itibaren gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Çakmak, 2016: 151). Emek yoğun üretim neticesinde yaratılacak katma değer nitelikli işgücü üzerine kurulu olduğunun bilincinde olan Güney Kore, bu anlamda eğitime de büyük önem vermiştir.

Güney Kore ordusu tarafından 1962 yılında kurulan "Ekonomik Planlama Kurulu" (EPK) Güney Kore'de planlı kalkınma dönemini başlatmıştır. Güney Kore bu planlarla ölçülebilir hedeflere odaklanarak ihracat ve verimlilik artışı gibi hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. EPK'nın başarılı bir şekilde yürütülmesi sayesinde 1962-1997 yılları arasında gerçekleştirilen toplam yedi tane Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı başarıyla uyguladığı bilinmektedir (Çakmak, 2016: 152).

1997-1998 döneminde Asya Finansal Krizi'nin etkisini derinden hisseden Güney Kore'de EPK'nın yetki ve fonksiyonları yeniden yapılandırılmıştır. Bu durum Güney Kore'nin ekonomik politikalarında yapısal değişikliklere işaret eden bir adım olarak yorumlanmaktadır. Bu adım 1999 yılında Güney Kore'nin serbest dalgalanma (esnek döviz kuru sistemi) rejimine geçmesiyle birlikte kendini göstermiştir. Döviz kurlarının serbest piyasa koşullarına göre belirlendiği bu dönemde, Güney Kore'nin dış ticaret hacmi önemli ölçüde artarak ülkenin rekabet gücünü de yükseltmiştir. 2000'li yılların başında bilgi teknolojileri, elektronik eşyalar, otomotiv, gemi inşası gibi sektörlerde büyük başarılar elde eden Güney Kore, bu başarısını dünya çapında da rekabet edebilir hale gelerek göstermiştir (Staff, 2000; Kihwan, 2006; Çakmak, 2016: 169-170). İfade edilen bu bilgilerden hareketle, Güney Kore özelinde dönemlere göre atılan politik adımları Tablo 1 daha açık bir şekilde özetlemektedir.

Tablo 1. Güney Kore'nin Kalkınmasında Başat Rol Oynayan Politikalar

	Bilim ve Teknoloji Politikaları	Sanayi Politikasının Ana Hatları
1960-1980	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Kore Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KBTE) kurulması (1966) ⇒ İlk Bilim ve Teknoloji Teşvik Yasası'nın yürürlüğe girişi (1967) ⇒ Bilim Teknoloji Bakanlığı'nın (BTB) kurulması (1967)	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ 1960'lı yıllarda; ⇒ Teknoloji transferi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ⇒ Ucuz işgücü sayesinde tekstil ve tarım gibi sektörlerin ön planda olması, bu sayede ithal ikameci sanayilerin gelişmesi ⇒ 1970'li yıllarda; ⇒ Yerli Ar-Ge imkanlarının geliştirilmesi için teşvik ⇒ Ağır sanayi modeline geçiş süreci
1980-1990	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Ulusal Ar-Ge Programının başlatılması (1982) ⇒ Özel Firmalar için Ar-Ge teşviki verilmesi	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Teknoloji yoğun sektörlere geçiş süreci ⇒ Teknolojik açıdan yetersiz kalan firmalara Ar-Ge yapılarını güçlendirilmesi için teşvik verilmesi
1990-2000	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Beş yıllık inovasyon planının başlatılması (1997) ⇒ Bilim ve Teknoloji Vizyonu 2025 (1999) ⇒ Üniversite araştırmalarının gelişmesi için teşvik ⇒ Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyinin Kurulması	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Asya krizinin etkisiyle şirket yapıları ile ilgili düzenleme ve değişimler ⇒ Yüksek teknolojinin yoğun olduğu sektörlerde ilerleme ⇒ Talebe yönelik teknoloji geliştirme sistemlerindeki gelişmeler
2000 ve sonrası	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın revize edilmesi ⇒ İlk ulusal teknoloji yol haritasının hazırlanma süreci	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Biyoteknoloji ve Nanoteknolojiye girişin yanı sıra mevcut olan yüksek teknoloji sektörlerinde ilerlemelerin desteklenmesi ⇒ Ar-Ge temelli KOBİ'lerin yaygınlaşması

Kaynak: Arslanhan ve Kurtal, 2010: 3.

Güney Kore'nin sanayileşme, eğitim ve teknoloji alanlarında uyguladığı makroekonomi politikalarının, ülkenin yüksek ekonomik performansına önemli katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Bu politikaların stratejik olarak belirlenmesi ve ekonomik bir plan çerçevesinde etkin bir şekilde uygulanması, Güney Kore'nin gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek bir konuma gelmesine katkı sağlamıştır. Güney Kore'nin yüksek tasarruf ve yatırım oranlarıyla birlikte gösterdiği büyüme seviyeleri, literatürde "Han Nehri Mucizesi" olarak anılmaktadır. Ayrıca, Güney Kore'nin kalkınma başarısı üçüncü kuşak sanayi devrimi olarak da tanımlanmakta ve Asya Kaplanları içerisinde geç kalkan bir ülke olarak sınıflandırılmaktadır (Vogel, 1991). Ancak Güney Kore'nin sanayileşme süreci diğer ülkelere kıyasla oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin; İngiltere, ABD ve Japonya gibi ülkeler sanayi devrimini gerçekleştirmek için yaklaşık 75-150 yıl gibi daha uzun bir süreye ihtiyaç duymuşken, Güney Kore bu dönüşümü yaklaşık 40 yılda tamamlamıştır (Sarıay, 2006: 52; Jones ve Sakong, 1980: 257).

Güney Kore'nin hızlı kalkınmasında Ar-Ge (Araştırma-Geliştirme) ve inovasyonun önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle, 1960'lardan günümüze kadar olan süreçte Güney Kore'nin Ar-Ge ve inovasyon alanındaki ilerleyişi üç aşamada incelenmektedir: İmitasyon Süreci (1960'lar ve 1970'ler), Transformasyon Süreci (1980'ler) ve İnovasyon Süreci (1990'lar ve sonrası). İmitasyon sürecinde, Güney Kore'de işgücü yoğun sektörlerin ön plana çıktığı ve yabancı yatırımların ve teknoloji transferinin endüstrileşme sürecine katkı sağladığı görülmüştür. Bu dönemde ithal ikame politikasının ve korumacılığın etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak, transformasyon sürecinde sadece teknoloji transferi ve üniversite ile kamu sektöründeki araştırmaların yeterli olmadığı fark edilmiş ve özel sektörün kendi Ar-Ge yapılarını kurması ve geliştirmesi teşvik edilmiştir. Üçüncü aşama olan inovasyon sürecinde ise, Güney Kore hükümeti özellikle 1990'ların ikinci yarısında Asya kriziyle birlikte teknoloji politikalarını yeniden gözden geçirmiştir. Bu dönemde, önceki dönemlerde öncelikli olan büyük sanayi şirketlerinden ziyade Ar-Ge odaklı, esnek, dinamik ve yenilikçi olan KOBİ'lere (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) yönelme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hükümet, KOBİ'lerin inovasyon kapasitelerini artırmak için çeşitli teşvikler ve destekler sağlamıştır. Bu şekilde, KOBİ'lerin Ar-Ge faaliyetleri ve yenilikçi projeler üzerinde çalışması teşvik edilmiştir (Arslanhan ve Kurtsal, 2010: 3).

Güney Kore'nin Ar-Ge ve inovasyon alanındaki hızlı ilerleyişi beraberinde Busan Limanı'nın stratejik rol kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Busan Limanı, Güney Kore'nin Ar-Ge ve inovasyon alanındaki liderliğini destekleyen modern altyapısı ve stratejik konumuyla uluslararası ticaretteki başarılarını pekiştiren önemli bir köprüdür. Limanın modern altyapısı, etkin işleyişi ve stratejik konumu, Kore'nin uluslararası ticarete rekabet avantajı elde etmesini sağlamış ve Koreli şirketlerin küresel pazarlarda başarılı olmalarını desteklemiştir. Ayrıca, Busan Limanı lojistik merkez olarak faaliyet göstererek, uluslararası ticaretin gelişmesine, lojistik maliyetlerin düşmesine ve Kore'nin bölgesel ve küresel ticaret ağlarına entegrasyonuna da katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, Busan Limanı Güney Kore için ekonomik büyüme, ticaretin gelişimi ve kalkınma sürecinde kilit bir rol oynamaktadır.

2. Literatür Taraması

Cullinane ve Song'un (2006) çalışmasında, Avrupa'daki konteyner limanlarının verimlilikleri SSA (Stokastik Sınır Analizi) kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, limanların verimlilik düzeyini belirlemek ve faktörlerin verimlilik üzerindeki etkisini anlamak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada kullanılan girdi parametreleri arasında terminal alanı, terminal rıhtım uzunluğu ve elleçleme için kullanılan ekipman sayısı yer almaktadır. Çıktı parametresi ise limanın elleçleme miktarı olarak belirlenmiştir. Bu parametreler limanların verimliliğini ölçmek için önemli göstergelerdir. Elde edilen bulgular, liman terminal alanının verimlilik ile doğrudan ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Yani, daha geniş bir terminal alanına sahip olan limanların genellikle daha yüksek verimlilik düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, limanların daha fazla yükü depolama ve elleçleme kapasitesine sahip olmalarının verimliliklerini artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca,

araştırmada limanın coğrafi konumu ve altyapı özelliklerinin toplam elleçleme miktarını belirgin bir şekilde etkilediği üzerinde durulmuştur.

Lim vd. (2011) tarafından yapılan araştırmada, Asya'da bulunan 26 konteyner limanının verimlilikleri VZA (Veri Zarflama Analizi) yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada, girdi parametreleri olarak limanın rıhtım uzunluğu, toplam liman alanı ve elleçleme ekipmanları belirlenmiştir. Çıktı parametresi olarak ise elleçlenen toplam konteyner miktarı kullanılmıştır. Bu parametreler, limanın fiziksel özellikleri ve ekipmanlarının verimliliği açısından önemli faktörleri yansıtmaktadır. Araştırmanın amacı, Asya'daki konteyner limanlarının performansını değerlendirmek ve verimlilik düzeylerini karşılaştırmaktır. VZA yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar, limanların rıhtım uzunluğu, liman alanı ve elleçleme ekipmanlarının etkinliğinin konteyner elleçleme miktarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışma Asya'daki konteyner limanları arasında kıyaslama yapılmasına olanak tanıyarak, performanslarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Wanke vd. (2011) çalışmasında, Brezilya'daki 25 limanın verimlilikleri VZA ve SSA yöntemlerinin birlikte kullanılmasıyla ölçülmüştür. Analiz sonuçları, limanların kapasite eksikliği nedeniyle verimliliklerinin yetersiz olduğunu göstermiştir. Bu durum, limanlarda yapılan yatırımların yetersiz olması ve mevcut kaynakların talepleri karşılamada yetersiz kalmasıyla ilişkilidir. Limanların verimliliğinin artırılması için daha fazla yatırım yapılması ve kapasitenin iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışmada, liman verimliliğini etkileyen diğer faktörler de değerlendirilmiştir. Elleçlenen yük tipi, terminalin demiryolu bağlantısının olup olmaması ve terminalin kimin tarafından işletildiği gibi değişkenlerin liman verimliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Örneğin, farklı yük tiplerinin liman operasyonlarını farklı şekillerde etkilediği ve demiryolu bağlantısının liman verimliliğini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aynı şekilde, limanların özel sektör veya kamu tarafından işletilmesinin de verimlilik üzerinde farklılıklar yarattığı görülmüştür.

Ateş vd. (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Karadeniz'e kıyısı olan 5 ülkenin limanlarının etkinlikleri VZA yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın girdi parametreleri arasında liman rıhtım uzunluğu, konteyner elleçleme ekipmanı sayısı, liman sahası büyüklüğü ve liman derinliği yer almaktadır. Çıktı parametresi olarak ise limanda elleçlenen toplam konteyner miktarı seçilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Poti ve Novorossisk limanları diğer limanlara göre daha yüksek etkinlik değerlerine sahipken, Burgaz limanı daha düşük etkinlikte çalışmaktadır. Bu bulgular, Poti ve Novorossisk limanlarının verilen girdi kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullanarak konteyner elleçleme konusunda daha iyi performans sergilediğini göstermektedir.

Li vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada ise Çin'deki 42 konteyner limanına 3 aşamalı VZA yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada girdi parametreleri olarak liman rıhtım uzunluğu, elleçleme ekipmanı sayısı ve çalışan sayısı belirlenmiştir. Çıktı parametresi olarak ise elleçlenen toplam konteyner miktarı kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, Çin'deki konteyner limanlarının verimlilik düzeyinin düşük olmasının ölçek yetersizliğinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Yangtze ve Bohai bölgelerinde daha yüksek verimlilik düzeyleri tespit edilmiştir. Ayrıca, konteyner limanlarının geliştirilme süreçlerinde aşırı israf olduğu vurgulanmıştır.

Wilmsmeier vd. (2013) çalışmasında, Latin Amerika, Karayipler ve İspanya'da bulunan 10 ülkedeki 20 konteyner terminalinin 2005-2011 yılları arasındaki verileri kullanılarak VZA uygulanmıştır. Çalışmada, kriz dönemi olarak kabul edilen bir süreç analiz edilmiştir ve bu süreç öncesinde ve sonrasında limanların verimlilik durumu incelenmiştir. Kriz döneminde, genellikle siyasi, ekonomik ve pandemi gibi liman dışı faktörlerin etkisiyle birlikte limanların verimliliği olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemde limanların kaynakları ve operasyonları zorluklarla karşılaşmış ve verimlilik düzeyi düşmüştür. Ancak çalışmanın bulgularına göre, kriz döneminden sonra liman verimliliğinde güçlü bir toparlanma gözlenmiştir. Limanlar, krizin etkilerini aşarak yeniden verimli bir şekilde

çalışmaya başlamışlardır. Bu durum, limanların adaptasyon yeteneği, yönetim stratejileri ve ekonomik toparlanma gibi faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu çalışma, liman verimliliğinin liman dışı faktörlerden etkilendiğini ve kriz dönemlerinde zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır.

Guimarães vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada, VZA kullanılarak Brezilya'daki konteyner limanlarının performansları değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, girdi parametreleri olarak, yenilenemeyen enerji miktarı, toplam kullanılan enerji miktarı, kişi başına düşen su kullanımı miktarı ve emisyon miktarı belirlenmiştir. Çıktı parametresi olarak ise toplam konteyner elleçleme miktarı kullanılmıştır. Bu parametreler, limanların enerji verimliliği, çevresel etkileri ve su kaynaklarının kullanımı açısından önemli faktörleri yansıtmaktadır. Araştırmanın sonuçları, Brezilya konteyner limanlarının performansını değerlendirirken çevresel faktörlerin dikkate alınması gerektiğini göstermiştir.

Almawsheki ve Shah (2015) tarafından yapılan çalışmada, Orta Doğu bölgesindeki 19 konteyner limanının verimlilikleri VZA kullanılarak incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı, bölgedeki limanların verimlilik düzeylerini değerlendirmek ve en verimli limanları belirlemektir. Çalışmada kullanılan girdi parametreleri arasında terminal alanı, rıhtım uzunluğu, elleçleme için kullanılan ekipman sayısı ve liman derinliği yer almaktadır. Bu parametreler, limanların kapasite, operasyonel yetenek ve altyapı özelliklerini yansıtmaktadır. Çıktı parametresi ise toplam elleçlenen yük miktarı olarak belirlenmiştir. Bu parametre, limanın etkinliği ve iş hacmi açısından önemli bir göstergedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, Jebel Ali, Salalah ve Beyrut konteyner limanlarının bölgedeki en verimli limanlar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu limanlar, verimlilik açısından diğer limanlara kıyasla daha başarılı sonuçlar göstermiştir. Bu durum, bu limanların daha geniş terminal alanına, uzun rıhtımlara, yeterli ekipman kaynaklarına ve uygun liman derinliğine sahip olmalarının verimliliklerini artırdığını göstermektedir.

Serebrisky vd. (2016) çalışmasında, Latin Amerika ve Karayipler'deki 63 konteyner limanının 10 yıllık verileri kullanılarak etkinlik analizleri yapılmıştır. Bu çalışmada, SSA yöntemi kullanılarak limanların etkinlikleri değerlendirilmiştir. Çalışmada, çıktı parametresi olarak konteyner elleçleme miktarı seçilmiştir. Konteyner elleçleme miktarı, bir limanın performansını ve etkinliğini ölçmek için önemli bir göstergedir. Girdi parametreleri ise liman terminal alanı, rıhtım uzunluğu ve mevcut donanım sayısı gibi faktörler olarak belirlenmiştir. Bu parametreler, bir limanın kaynaklarının kullanımını ve kapasiteyi yansıtan önemli faktörlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, inceledikleri dönem boyunca Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki limanlardaki etkinlik seviyeleri artmıştır. Ortalama olarak, limanların etkinlik seviyesi %52'den %64'e yükselmiştir. Bu sonuçlar, limanların kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmaya başladığını ve konteyner elleçleme miktarını artırdığını göstermektedir.

Acer ve Timor (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki 20 konteyner limanının etkinlikleri VZA yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, girdi parametreleri olarak limanda çalışan personel sayısı, liman rıhtım uzunluğu, terminal alanı ve elleçleme ekipman sayıları belirlenmiştir. Çıktı parametreleri ise elleçlenen toplam konteyner miktarı ve yıllık gemi kabul sayısı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacı, Türkiye'deki konteyner limanlarının etkinlik düzeylerini değerlendirmek ve karşılaştırmaktır. VZA yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular, limanların performanslarını ortaya koymaktadır. Bulgulara göre Mersin, Kumport ve Marport limanlarının yüksek etkinlikle çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte Haydarpaşa, Asyaport, Limaş, Alport ve Samsun limanlarının ise düşük etkinlik gösterdiği belirlenmiştir.

Demirci ve Tarhan (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki 25 limanın etkinliği VZA yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmanın girdi parametreleri arasında liman rıhtım uzunluğu, liman toplam alanı ve limanda kullanılan elleçleme ekipmanı sayısı yer almaktadır. Çıktı parametreleri ise elleçlenen toplam konteyner miktarı ve elleçlenen toplam yük miktarıdır. Araştırmanın

sonuçlarına göre, Hopa, Giresun ve Trabzon limanları yüksek etkinlik ve verimlilik değerleri ile çalışmaktadır. Bu limanlar, verilen girdi kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak konteyner ve yük elleçleme konusunda iyi performans göstermektedirler.

Görçün (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin limanlarının etkinlik ve verimlilikleri Entropi ve EATWIOS (Efficiency Analysis Technique With Output Satisfying) yöntemleri birlikte kullanılarak araştırılmıştır. Araştırmanın modelini oluşturan girdi parametreleri arasında; kapasite, limanda çalışan personel sayısı, limana yanaşabilecek maksimum gemi uzunluğu, düzenli hat sayısı, rıhtım uzunluğu, liman derinliği, depolama alanları, elleçleme için kullanılacak ekipman sayıları ve liman toplam alanı yer almaktadır. Çıktı parametreleri ise; hizmet alan gemi sayısı, toplam elleçleme miktarı, yıllık elde edilen gelir ve toplam elleçlenen konteyner miktarıdır. Çalışmanın bulgularına göre, Karadeniz'deki limanlar arasında en yüksek verimlilik düzeyine Constanza limanının sahip olduğu tespit edilmiştir. Constanza limanı, etkin bir şekilde hizmet sağlayarak diğer limanlardan daha yüksek bir performans sergilemektedir. Öte yandan, Samsun, Poti ve Trabzon limanları ise en düşük verimlilik düzeyine sahip olan limanlar olarak belirlenmiştir.

Koç vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, ABD'deki konteyner limanlarının etkinlik ve verimliliği Hicks-Moorsteen ve Malmquist toplam faktör verimliliği yöntemleri kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmanın girdi parametreleri arasında liman rıhtım uzunluğu, rıhtım derinliği, konteyner depolama (stok) alanı ve konteyner elleçleme ekipman sayısı yer almaktadır. Çıktı parametresi olarak ise elleçlenen toplam konteyner miktarı kullanılmıştır. İki analiz yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar benzerlik göstermiştir. Bulgular incelendiğinde, New Orleans, Wilmington (DR), Wilmington (NC), Gulfport, Palm Beach ve Mobile limanlarının yüksek verimlilik değerleri ile çalıştığı görülmüştür. Bu limanlar, etkin bir şekilde konteyner elleçlemesi yaparak diğer limanlara göre daha yüksek bir performans sergilemektedir.

Akdamar ve Eren (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Marmara Bölgesi'nde bulunan 15 konteyner limanının etkinlikleri VZA yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan girdi parametreleri toplam liman sahası, liman rıhtım uzunluğu, derinlik ve limanda elleçleme için kullanılan ekipman sayılarıdır. Çıktı parametresi olarak ise limanda elleçlenen toplam konteyner miktarı belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, 5 limanın diğer limanlara kıyasla daha etkin çalıştığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, bu 5 limanın mevcut kaynakları daha iyi kullanarak konteyner elleçleme konusunda daha iyi bir performans sergilediğini göstermektedir. Diğer limanların etkin olamama nedenleri arasında, limanların derinlik değerleri ve liman alanının kullanımındaki problemler yer almaktadır.

Konteyner limanlarının etkinliğiyle ilgili pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında, SSA ve VZA gibi yöntemlerin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ise, geleneksel yöntemlerden farklı olarak Bai-Perron analizi ile konteyner trafik hacmini inceleyerek, özgün bir değer ortaya koymaktadır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Busan Limanının konteyner trafik hacmine ait 2004-2023 dönemi verileri kullanılarak zaman serisinde beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkan yapısal değişikliklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yıllara göre verilerin erişildiği kaynaklar farklılık arz etmektedir. Veriler 2004, 2005, 2006 ve 2008 yılları için AAPA (t.y.a, t.y.b, t.y.c, t.y.d); 2007 ve 2023 yılları için Ship Technology (2010, 2024); 2009-2022 yılları için ise Busan Port Authority (t.y.) kaynaklarından yararlanılmıştır. Dağınık halde bulunan verilerin ilgili dönemleri ve elde edildiği veri tabanları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenin Elde Edildiği Veri Tabanları

Veri Dönemi	Veri Kaynağı
2023	Ship Technology
2022-2009	Busan Port Authority
2008	AAPA World Port Rankings
2007	Ship Technology
2006	AAPA World Port Rankings
2005	AAPA World Port Rankings
2004	AAPA World Port Rankings

Not: Tablo içerisinde yer alan “AAPA” ifadesi, “American Association of Port Authorities” (Amerikan Liman Otoriteleri Birliği) ifadesinin kısaltılmış halidir.

Çalışmada, ilk önce yıllık olan veriler Shahbaz vd. (2017:202) çalışmasından esinlenilerek Quadratic-Match-Sum yöntemiyle çeyreklik verilere dönüştürülmüştür. Daha sonra değişkene normallik ve durağanlık sınaması yapılmıştır. Ardından seriye Ardışık Bai-Perron Testi (1998, 2003a, 2003b) uygulanarak dönemler arasında beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkan yapısal değişikliklerin profili hakkında bilgi edinilmiştir.

3.1. Birim Kök Testi

Serilerin birim kök özelliklerinin tespit edilmesi amacıyla yaygın olarak kullanılan Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF) birim kök testi, 1981 yılında Dickey ve Fuller tarafından geliştirilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin yanına açıklanan değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek hesaplanan ADF testi; hata terimleri arasında ardışık bağımlılık ve otokorelasyon sorunu etkili bir şekilde ortadan kaldırılmaktadır. İfade edilen bu birim kök testi; optimal gecikme uzunluğunu hesaplarken, otokorelasyon sorununun olmadığı en düşük gecikme uzunluğunu referans almaktadır. Böylelikle; hata terimleri arasında ilişki bulunmaması ve serilerin sabit varyansa sahip olması varsayımları da geçerli kılınmaktadır. ADF testinde, temel hipotez, serinin birim köklü olduğunu öne sürmektedir. Bu testte model aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

$$ADF : \Delta Y_t = a + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

Yukarıda belirtilen (1) numaralı denklemde, normal dağılım varsayımının geçerli olmadığı durumda, $\widehat{w}_t$ terimi eklenerek RALS-ADF (Residual Augmented Least Squares ADF) modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$RALS - ADF: \Delta Y_t = a + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta \Delta Y_{t-i} + \widehat{w}_t \varphi + u_t \quad (2)$$

RALS-ADF ve ADF testleri, temel hipotezler açısından birbirine benzer özellikler içermektedir. Örneğin; Δ , γ ve u_t ifadeleri sırasıyla fark işlemcisini, sabit katsayıyı ve durağan hata terimi göstermektedir. Ayrıca her iki testin de sıfır hipotezi, serinin birim köklü olduğu şeklinde kurulmuştur. RALS-ADF ve ADF testlerinde korelasyon katsayısının p^2 'nin 1'e eşit olması, her iki testin sonuçlarının aynı olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda, her iki test için kritik değerler aynı olmaktadır (Utkulu, 2003: 52; Çiçen, 2020: 202).

ADF birim kök testi, kalıntıların normal dağıldığı varsayımını kabul ederken, RALS-ADF testi kalıntıların normal dağılmadığı varsayımına dayanır ve ADF testinden daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu nedenle, değişkene ilk olarak Jarque-Bera (1980) normallik testi uygulanarak, Tablo 3'te normallik sonucu ve değişkeni tanımlayan özet ifadelerine yer verilmiştir.

Tablo 3. Değişkene Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Mean	Median	Max.	Min.	Std.	Skew.	Kurt.	JB (prob)
BUSAN	4.3757	4.5062	5.8218	2.8069	1.0177	-0.2001	1.5082	0.0187

Tablo 3'te yer alan "BUSAN" ifadesi; Busan Limanına ait konteyner trafik hacmi verilerini, "Mean" serinin ortalama değerini, "Median" seri içerisinde yer alan değerlerin küçükten büyüğe sıralandığı durumdaki ortadaki değeri, "Max." serinin maksimum değeri, "Min" serinin minimum değeri, "Std." serinin standart hatasını, "Skew." serinin çarpıklık değerini son olarak "Kurt." ise serinin basıklık değerini ifade etmektedir.

3.2. Ardışık Bai-Perron Testi

Bai ve Perron (1998, 2003a, 2003b) ardışık testi, m sayıda kırılmanın ve sonuç olarak m + 1 rejimin belirlenmesi için kullanılan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu yaklaşım, Denklem 3'te gösterilmektedir;

$$y_t = x_t' \beta + z_t' \delta_j + u_t, \quad t = T_{j-1} + 1, \dots, T_j, \quad j = 1, \dots, m + 1 \quad (3)$$

Denklem 3'de y_t zaman serisi, x_t' $p \times 1$ boyutlu bağımsız değişkenler vektörü, z_t' $q \times 1$ kırılmalarla ilişkili bağımsız değişken vektörü, β katsayılar vektörü (sabit ve doğrusal trend değişkenine ait katsayılar) ve δ_j kırılmalarla ilişkili katsayılar vektörü (" $j = 1, \dots, m + 1$ ") u_t ise hata terimini temsil etmektedir. Burada " $(T_1, \dots, T_m)$ " bilinmeyen kırılma zamanlarını ifade etmektedir. Temel amaç, $(T_1, \dots, T_m)$ kırılma zamanlarıyla birlikte bilinmeyen β ve δ_j (" $j = 1, \dots, m + 1$ ") katsayılarını tahmin etmektedir. Bu tahmin işlemi " $(T_1, \dots, T_m)$ " kırılma zamanlarını ve gözlemlenen " (y_t, x_t, z_t) " veri seti kullanarak gerçekleştirilmektedir (Çağlar ve Mert, 2022: 1597). Bai ve Perron, anlamlı kırılmaları tespit etmek için farklı test stratejileri önermişlerdir. Genel olarak, Denklem 4'te verilen supF tipi bir test istatistiği geliştirmişlerdir. Bu test istatistiği, kırılmaların varlığını değerlendirmek için kullanılmaktadır.

$$F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_k; q) = \frac{1}{T} \left(\frac{T - (k + 1)q - p}{kq} \right) \delta' R' (R \hat{V}(\hat{\delta}) R')^{-1} R \hat{\delta} \quad (4)$$

Denklem 4'de, k kırılma sayısı olmak üzere; " $T_i = T \lambda_i, i = 1, \dots, k$ " ve " $(R \delta)' = \delta'_1 - \delta'_2, \dots, \delta'_k - \delta'_{k+1}$ " şeklinde tanımlanmaktadır (Bai ve Perron, 2003a, 2003b). Burada " $\hat{V}(\hat{\delta}), (\hat{\delta})$ " katsayılarının serisel korelasyon ve değişen varyansa karşı sağlam varyans-kovaryans matrisi "HAC (heterocedasticity and autocorrelation consistent)" tahmincisi olup; " $\hat{V}(\hat{\delta}) = plim T (\bar{Z}' M_x \bar{Z})^{-1} \bar{Z}' M_x \Omega M_x (\bar{Z}' M_x \bar{Z})^{-1}$ " şeklindedir. F istatistiğinin asimptotik dağılımı, her rejimdeki gözlem sayısını (h) belirten trimaj parametresi ile ilişkili olup, bu parametre " $\varepsilon = h/T$ " şeklinde formülize edilmektedir (Çağlar ve Mert, 2022: 1597). Bai ve Perron yaklaşımı öncelikle seride hiç yapısal kırılmanın olmadığı sıfır hipotezini " $H_0: m = 0$ " en fazla M sayıda kırılmanın olduğu alternatif hipoteze " $H_A: m \leq M$ " karşı test etmekle başlamaktadır. Sıfır hipotezinin reddedilemediği durumda, seride anlamlı bir kırılmanın olmadığı ifade edilmektedir. Hipotezin tespiti edilebilmesi için ikili

maksimum testleri önerilmiş ve “ $\hat{\lambda}_j = \frac{\hat{T}_j}{T}$, $j = 1, \dots, m$ ” olan iki farklı test istatistiği düzenlenmiştir (Bai ve Perron, 2003a). Bu istatistiklerden biri; “ $UDMax_{1 \leq m \leq M} F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_m; q)$ ” istatistiği, diğeri ise her bir rejim için ayrı bir strateji izleyen “ $WDMax F_T(M, q)$ ” istatistiğidir. Bu istatistikler için farklı maksimum kırılma sayıları ve çeşitli trimaj değerleri için kritik değerler belirlenmiştir (Bai ve Perron, 2003b). Bu şekilde, seride yapısal kırılmaların yokluğunu test etmek ve kırılma sayısını belirlemek amaçlanmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 158). İkili maksimum testlerin hipotezi reddetmesi durumunda, seri üzerinde anlamlı yapısal kırılmalar olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu noktada, rejimden rejime hata dağılımlarının homojen veya heterojen olması durumuna bağlı olarak Bai ve Perron tarafından farklı test stratejileri önerilmektedir. Rejimden rejime hata dağılımlarının heterojenliğini kabul eden bir yaklaşım olan ardışık Bai-Perron testi, serinin farklı rejimlerinde hata dağılımlarının farklı olabileceğini ve kırılmaların ardışık olarak meydana gelebileceğini ifade etmektedir. Bu test stratejisi, kırılmanın olmadığı “($\ell = 0$)” sıfır hipotezine karşı bir kırılmanın olduğu ($\ell + 1 = 1$) alternatif hipotezini test etmekte başlamaktadır. Daha sonra, bir kırılmanın olduğu ($\ell = 1$) sıfır hipotezine karşı iki kırılmanın olduğu ($\ell + 1 = 2$) alternatif hipotezini test ederek devam etmektedir. Bu süreç, sıfır hipotezi reddedilene kadar ardışık olarak devam etmektedir. Bu test istatistiği ile, eklenen her yeni kırılmanın modelin kalıntı kareler toplamını anlamlı bir şekilde azaltıp azaltmadığı değerlendirilmektedir. Böylece, hipotez testi aracılığıyla kırılmanın olmadığı veya ℓ kırılmanın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 158).

4. Ekonometrik Bulgular

İlk olarak Tablo 3’te sunulan Jarque-Bera (1980) normallik testinin olasılık değeri ($0.0187 < 0.05$) değişkenin normal dağılmadığı göstermektedir. Bu durumda, serinin normal dağılıma uygun olmadığı göz önünde bulundurularak RALS-ADF birim kök testi uygulanmıştır. Bu analizle ilgili sonuçlar Tablo 4’te açıkça görülmektedir.

Tablo 4. RALS-ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit+ Trend)

Değişken	Test İstatistiği	p^2
BUSAN	-1.147	0.622

Not: Hansen (1995: 1155)’ten elde edilen p^2 0.6 değeri için elde edilen kritik değerler: %1 için: -3.24, %5 için: -2.64, %10 için ise -2.32’dir.

Öte yandan Jarque-Bera (1980) normallik testinin olasılık değeri %5’ten küçük ($0.0187 < 0.05$) ancak %1’den büyük olduğundan, serinin %1 anlamlılık düzeyi dikkate alındığında normal dağılım gösterdiği de görülmektedir. Bu durum değişkenin farklı birim kök testleri ile sınanmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle çalışmanın amacı “yapısal değişikliklerin profili hakkında bilgi edinilmek” olduğundan, değişken yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich (2003) ve Lee-Strazicich (2013) birim kökleri ile de sınanmıştır. İfade edilen bu bilgiler neticesinde, yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları da Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Lee-Strazicich (2003)				Lee-Strazicich (2013)			
	Model A	Kritik Değer	Model C	Kritik Değer	Model A	Kritik Değer	Model C	Kritik Değer
BUSAN	-2.915		-5.095		-2.564		-3.433	
	[2009:Q4	%1 = -4.073	[2010:Q3	%1 = -6.691	[2009:Q4]	%1 = -4.084	[2010:Q3]	%1 = -4.842
	2010:Q4]	%5 = -3.563	2020:Q4]	%5 = -6.152	{4}	%5 = -3.487	{4}	%5 = -4.277
	{4}	%10 = -3.296	{4}	%10 = -5.798	{4}	%10 = -3.185	{4}	%10 = -3.990

Not: Tabloda “[ ]” içerisindeki değerler kırılma tarihlerini, “{ }” içerisindeki değerler ise optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Hem Tablo 4'te RALS-ADF birim kök testi ile hem de Tablo 5'te yapısal kırılmalı birim kök testlerinden elde edilen bulgulara göre, değişkenin test istatistik değerinin kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla serinin düzey değerinde birim köklü olduğu ve seride meydana gelen şokların kalıcı özellik gösterdiği söylenebilmektedir. İfade edilen bu bilgiler neticesinde, Busan Limanı'na ait trafik konteyner hacminin Ardışık Bai-Perron (1998, 2003a, 2003b) Testi ile analizi Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Busan Limanına Ait Ardışık Bai-Perron Testi Sonuçları

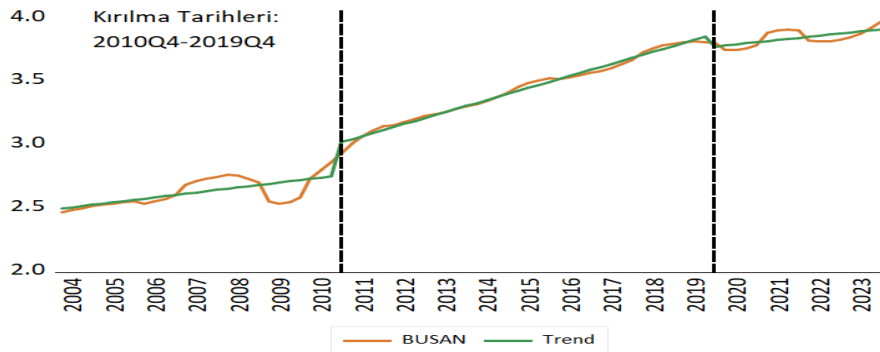
İkili Maksimum Testler			
Test İstatistikleri	Kritik Değerler ^a		
$UDmax = 677.84^{**}$	11.70		
$WDmax = 1258.74^{**}$	12.81		
Ardışık Bai-Perron Testi			
Hipotezler	F İst.	Kritik Değerler ^a	
$H_0: \ell = 0$	55.62 **	11.47	
$H_A: \ell = 1$			
$H_0: \ell = 1$	170.01 **	12.95	
$H_A: \ell = 2$			
$H_0: \ell = 2$	7.57	14.03	
$H_A: \ell = 3$			
Kırılma Tarihleri : $T_1=2010Q4, T_1=2019Q4$			
Rejim 1: 2004Q1 – 2010Q3 – 27 obs			
	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
C	2.8698 *	0.0418	0.0000
t	0.0196 *	0.0024	0.0000
Rejim 2: 2010Q4 – 2019Q3 – 36 obs			
	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
C	2.6395 *	0.0337	0.0000
t	0.0474 *	0.0007	0.0000
Rejim 3: 2019Q4 – 2023Q4 – 17 obs			
	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
C	4.3550 *	0.4051	0.0000
t	0.0170 *	0.0057	0.0041
F = 1256.258 (P=0.0000), $\bar{R} = 0.9883$			
Trimaj yüzdesi=0.15, maksimum kırılma= 5, HAC yöntemiyle hesaplanmıştır.			
a= Bai- Perron (2003b) kritik değerlerini,			
*,** = 1%, 5% önem düzeyini göstermektedir.			

Tablo 6'daki ikili maksimum test sonuçlarına göre Busan Limanı'ndaki konteyner trafik hacmi serisindeki kırılmaların %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($UDmax=677.84>11.70$ ve $WDmax=1258.74>12.81$). Akabinde uygulanan ardışık Bai-Perron yaklaşımına göre ise, modelde 2 tane anlamlı kırılmanın varlığı söz konusudur. Bu kırılmalar ise, 2010Q4 ve 2019Q4 dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar, Güney Kore'de konteyner trafik hacmi serisinin ekonomik ve siyasi krizlerden etkilendiğini göstermektedir. 2010Q4 döneminde kırılmanın bulunması; 23 Kasım 2010 tarihinde Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye ait Yeonpyeong Adası'na gerçekleştirdiği bombardıman

saldırısına (Dışişleri Bakanlığı, t.y.) atıfta bulunmaktadır. 2004Q1-2010Q3 dönemi yakından incelendiğinde bombardıman saldırısının konteyner trafik hacmine ağır bir darbe vurduğu, bu dönemdeki trend eğilim katsayısının ise 0.0196 olduğu tespit edilmiştir. Yeonpyeong Adasına bombardıman saldırısının ağırlıklı olarak donanma gücüyle gerçekleştirildiği düşünüldüğünde bu rejim döneminde trend eğilim katsayısının dolayısıyla bunu temsil eden konteyner trafik hacminin bu kadar düşük olması ekonometrik bulguların yanı sıra mantık açısından da kabul edilmektedir. Diğer bir kırılma dönemine (2019Q4) kadar Güney Kore, bu bombardıman saldırısının olumsuz etkilerini hızla aşmıştır. İncelenen rejim döneminde (2010Q4-2019Q3) en yüksek konteyner trafiği hacminin (0.0474) bu dönemde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

2019Q4 döneminde kırılmanın bulunması ise; küresel çapta etkili olan COVID-19 salgınına atıfta bulunmaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, Güney Kore özelinde de etkisini göstermiştir. Bir önceki rejim dönemine kıyasla konteyner trafik hacminin (0.0170) azaldığı, hatta bu etkinin neredeyse Yeonpyeong Adasına gerçekleştirilen saldırı dönemi ile eş değer bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dünya tarihinde nadir görülen büyüklükteki COVID-19 salgınının küresel ölçekte yayılmasıyla, dünya ülkeleri ve bilim insanları bu soruna odaklanmak zorunda kalmışlardır. Kısa süre içerisinde aşı, solunum cihazları gibi sağlık ekipmanlarının üretilmesi bu sürecin daha az zararlarla atlatılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca unutmamak gerekir ki bu dönemde; finans kaynaklarının sağlık gibi daha önemli alanlara aktarıldığı da bilinmektedir. Dolayısıyla ucuz maliyeti açısından deniz ticaretinin ağırlıklı olarak kullanılması bu dönemde konteyner trafik hacminin daha az etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Yukarıda açıklanan bu ifadelerden hareketle Busan Limanına ait kırılmalar ve rejim dönemlerine göre dalgalanma profili Şekil 1’de açıkça gösterilmiştir.

Şekil 1. Busan Limanına Ait Ardışık Bai-Perron Grafiği

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Güney Kore Busan Limanının 2004-2023 dönemine ait verileri kullanılarak konteyner trafik hacminin rejimlere göre trend eğilimlerinin nasıl değiştiği test edilmiştir. Serinin daha rasyonel sonuçlar vermesi için yıllık veriler Quadratic-Match-Sum yöntemiyle çeyreklik verilere dönüştürülmüştür. Bu amaçla ilk olarak değişkenin tanımlayıcı istatistikleri raporlanmıştır. Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, serinin %5 önem düzeyinde normallik varsayımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Normallik testinin olasılık değeri %5'ten küçük ($0.0187 < 0.05$) olmasına rağmen, %1'den büyük olduğu için ($0.0187 > 0.01$), serinin %1 anlamlılık düzeyinde normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Normallik varsayımının %5 önem düzeyinde sağlanmaması nedeniyle, seride birim kök özelliğini incelemek için normallik varsayımının sağlanmadığı serilere uygulanan RALS-ADF birim kök testi kullanılmıştır. Ayrıca, normallik testinin olasılık değerinin %1'den büyük olması durumunda, serinin %1 anlamlılık düzeyinde normal dağılım gösterdiği kabul edilerek Lee-Strazicich (2003) ve Lee-Strazicich (2013) birim kök testleri de uygulanmıştır. Hem RALS-ADF birim kök testi sonuçlarına göre

hem de Lee-Strazicich (2003) ve Lee-Strazicich (2013) birim kök testleri sonuçlarına göre serinin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla seride meydana gelen şokların kalıcı olduğuna dair bilgi edinilmiştir. Ardından seride kalıcı olacağı belirlenen bu şokların dönemler arasında nasıl bir profil sergileyeceği ise Ardışık Bai-Perron Testi ile tespit edilmiştir.

Ardışık Bai-Perron testi neticesinde elde edilen bulgularda, iki kırılmanın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bunlar; 2010:Q4 ve 2019:Q4 dönemleridir. Bu dönemler yapısal kırılmalı birim kök testlerinin kırılım tarihleri ile de benzerlik göstermektedir. Özellikle Lee-Strazicich (2003) birim kök testinin “C” modeline göre kırılma yıllarında sapmalar olsa da, (ilk kırılma tarihi için 1 dönem, 2. kırılma tarihinde 1 yıl) bu durum serinin %5 önem düzeyinde normal dağılım göstermemesi veya kırılma tarihlerinin belirlenmesinde kullanılan modellerin ekonometrik temelleriyle ilgili olduğu kanaati ile açıklanabilmektedir. Bai-Perron testi neticesinde elde edilen bulgulara geri dönüldüğünde, bu dönemler Güney Kore’nin ekonomik ve siyasi anlamda kriz yaşadığı dönemlere tekabül etmektedir. Serinin başlangıç yılı olan 2004:Q1 ile ilk kırılmanın gerçekleştiği 2010:Q4’e kadar olan dönemde (2004:Q-2010:Q3) serinin trend eğilim katsayısının 0.0196 olduğu tespit edilmiştir. Kuzey Kore tarafından Güney Kore’nin Yeonpyeong Adasına gerçekleştirilen bombardıman saldırısının konteyner trafik hacmini olumsuz derecede etkilediği görülmektedir. Fakat trend eğilim katsayısının negatif olmaması, Güney Kore’ye olan desteğin gerek Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde gerekse de uluslararası başka platformlarda gerçekleştirildiğini ve konteyner trafik hacminin düşük seviyelerde de olsa devamlılığının sağlandığını göstermektedir.

Saldırı sonrası diğer bir kırılmanın bulunduğu 2019:Q4 dönemine kadar Güney Kore’nin bombardıman saldırısının olumsuz etkilerini üzerinden hızlı bir şekilde atlattığını ve incelenen dönem itibariyle en yüksek konteyner trafik hacmini bu rejimde (2010:Q4-2019:Q3) gerçekleştirdiği görülmektedir. Serinin trend eğilim katsayısının 0.0474 olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen konteyner trafik hacmi incelenen dönem itibariyle en yüksek seviyededir.

Son olarak 2019:Q4-2023:Q4 döneminde ise tüm dünya gibi Güney Kore de COVID-19 salgının getirdiği olumsuzluklarla mücadele içerisindeydi. Bu dönemde serinin trend eğilim katsayısının 0.0170 olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki rejim dönemine kıyasla konteyner trafik hacminin azaldığı görülmektedir.

Özetle incelenen dönem itibariyle seride meydana gelen şokların kalıcı olmasına rağmen Güney Kore’de konteyner trafik hacminin trend eğilim katsayısının pozitif olduğu görülmüştür. Her ne kadar Yeonpyeong Adasına gerçekleştirilen saldırı ile COVID-19 salgını istikrarın dalgalanmasına yol açsa da, Güney Kore Busan Limanının sürekliliği ve bu süreçleri iyi yönettiği görülmektedir. Güney Kore’nin dünyaya açılan kapısı olan Busan Limanının bu ivmesini önümüzdeki yıllarda da göstereceğini dolayısıyla da gelecek yıllarda en işlek limanlar sıralamasında daha üst konumlarda görüleceği düşünülmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors' Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- AAPA World Port Rankings (t.y.a.) *World port ranking* – 2004. https://web.archive.org/web/20110724030347/http://staging.aapa.rd.net/files/Statistics/WORLD_PORT_RANKINGS_2004.xls
- AAPA World Port Rankings (t.y.b.) *World port ranking* – 2005. <https://web.archive.org/web/20070927223354/http://aapa.files.cms-plus.com/Statistics/WORLD%20PORT%20RANKINGS%202005.xls> adresinden 02 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- AAPA World Port Rankings (t.y.c.) *World port ranking* – 2006. https://web.archive.org/web/20081221123213/http://aapa.files.cms-plus.com/Statistics/worldportrankings_2006.xls adresinden 02 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- AAPA World Port Rankings (t.y.d.) *World port ranking* – 2008. <https://aapa.files.cms-plus.com/Statistics/WORLD%20PORT%20RANKINGS%2020081.pdf> adresinden 02 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Acer, A., ve Timor, M. (2017). The evaluation of container terminal efficiency using by cluster and data envelopment analysis (DEA). *Alphanumeric Journal*, 5(2), 339-352.
- Akdamar, E., ve Eren, E. (2021). Marmara Bölgesi'ndeki konteyner limanlarının etkinlik ölçümü ve potansiyel iyileştirme önerileri. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 150-156.
- Almawshaki, E. S., ve Shah, M. Z. (2015). Technical efficiency analysis of container terminals in the middle eastern region. *The Asian Journal Of Shipping And Logistics*, 31(4), 477-486.
- Arslanhan, S. ve Kurtosal, Y. (2010). Güney Kore inovasyondaki başarısını nelere borçlu? Türkiye için çıkarımlar. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu*, Eylül, 1–15.
- Ateş, A., Esmer, S., Çakır, E., ve Balcı, K. (2013). Karadeniz konteyner terminallerinin göreceli etkinlik analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 1-22.
- Bai, J. ve Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66, 47–78.
- Bai, J. ve Perron, P. (2003a). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of Applied Econometrics*, 6, 72–78.
- Bai, J. ve Perron, P. (2003b). Critical values for multiple structural change tests. *Econometrics Journal*, 18, 1–22.
- Box, G. E. P. ve Jenkins, G. M. (1970). Time series analysis, forecasting and control. San Francisco: Holden-Day.
- Busan Port Authority (t.y.). *Container throughput*. 02 Haziran 2024 tarihinde <https://busanpa.com/eng/Contents.do?mCode=MN0042> sayfasından erişildi.
- Cullinane, K., ve Song, D. W. (2006). Estimating the relative efficiency of european container ports: A stochastic frontier analysis. *Research in Transportation Economics*, 16, 85-115.
- Çağlar, A. E., ve Mert, M. (2022). Türkiye'de karbon histeri hipotezi geçerli midir? fourier birim kök testlerinden kanıtlar. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1587-1610.
- Çakmak, U. (2016). Güney Kore'nin ekonomik kalkınmasının temel dinamikleri (1960-1990). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 151-171.
- Çiçen, Y. B. (2020). Türkiye'de politik süreçlerin kapsayıcılığı: Rals birim kök ve eşbütünleşme yaklaşımı. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(2), 193-209.
- Demirci, A., ve Tarhan, D. B. (2017). Türkiye'de faaliyet gösteren liman işletmeleri ve bu işletmelerin etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemiyle ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 144-160.
- Dışişleri Bakanlığı (t.y.). No: 257, 24 Kasım 2010, *Kuzey Kore'nin Güney Kore Adasına Topçu Atışı Gerçekleştirilmesi Hk.* 23 Haziran 2024 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/no-257-24-kasim-2010-kuzey-kore-nin-guney-kore-adasina-topcu-atisi-gerceklestirmesi-hk.tr.mfa> sayfasından erişildi.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal Of The American Stat. Association*, 74, 427–431.
- Görçün, Ö. F. (2019). Entegre entropi ve eatwos yöntemleri kullanılarak karadeniz konteyner limanlarının verimlilik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 811-830.

- Guimarães, V. D. A., Junior, I. C. L., ve Garcia, P. D. A. (2014). Environmental performance of Brazilian container terminals: A data envelopment analysis approach. *Social and Behavioral Sciences*, 160, 178-187.
- Hansen, B. E. (1995). Re-thinking the univariate approach to unit root testing: Using covariates to increase power. *Econometric Theory*, 11(5), 1148-1171.
- Jarque, C. M., ve Bera, A. K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics letters*, 6(3), 255-259.
- Jones, L. P. ve Sakong, I. (1980). Government, business and entrepreneurship in economic development: The Korean Case, *Harvard University Press*, 1980.
- Kihwan, K. (2006). The 1997-98 Korean financial crisis: Causes, policy response, and lessons. *The International Monetary Fund and The Government of Singapore*.
- Koç, E., Desticioğlu, B., ve Şimşek, A. İ. (2021). ABD konteyner limanlarının toplam faktör verimliliklerinin karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 823-831.
- Lee, J., ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J., ve Strazicich, M. C. (2013). Minimum LM unit root test with one structural break. *Economics Bulletin*, 33(4), 2483-2492.
- Li, D., Luan, W., ve Pian, F. (2013). The efficiency measurement of coastal container terminals in china. *Journal of Transportation Systems Engineering And Information Technology*, 13(5), 10-15.
- Lim, S., Bae, H., ve Lee, L. H. (2011). A study on the selection of benchmarking paths in DEA. *Expert Systems With Applications*, 38(6), 7665-7673.
- Mert, M., ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve gauss uygulamalı zaman serileri analizi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Sarıay, M. A. İ. (2006). *Güney Kore kalkınma modeli, Güney Kore Devleti'nin kalkınmadaki rolü ve örnek bir ülke olarak Türkiye'ye uygulanabilirliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Serebrisky, T., Sarriera, J. M., Suárez-Alemán, A., Araya, G., Briceño-Garmendía, C., ve Schwartz, J. (2016). Exploring the drivers of port efficiency in Latin America and the Caribbean. *Transport Policy*, 45, 31-45.
- Shahbaz, M., Van Hoang, T. H., Mahalik, M. K., ve Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, 63, 199-212.
- Ship Technology (2010, 21 Eylül). *Busan port throughput*. <https://www.ship-technology.com/projects/portofbusan/?cf-view> adresinden 23 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ship Technology (2024, 29 Şubat). *The top 10 busiest container ports in the world*. <https://www.ship-technology.com/features/the-top-10-busiest-container-ports-in-the-world/?cf-view> adresinden 23 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Staff, I. M. F. (2000). *Recovery from the Asian crisis and the role of the IMF*. International Monetary Fund.
- Utkulu, U. (2016). Türkiye'de bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları gerçekten ikiz mi? koentegrasyon ve nedensellik bulguları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 45-61.
- Vogel, E. F. (1991). *The four little dragons: The spread of industrialization in East Asia*. Cambridge, UK: Harvard University Press.
- Wanke, P. F., Barbastefano, R. G., ve Hijjar, M. F. (2011). Determinants of efficiency at major Brazilian port terminals. *Transport Reviews*, 31(5), 653-677.
- Wilmsmeier, G., Tovar, B., ve Sanchez, R. J. (2013). The evolution of container terminal productivity and efficiency under changing economic environments. *Research in Transportation Business & Management*, 8, 50-66.

Neoliberalizm ve Finansallaşma Bağlamında Derinleşen Konut Krizini Anlamak: 2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu*

Understanding The Deepening Housing Crisis in The Context of Neoliberalism and Financialization: 2008 Crisis and The Global Housing Crisis

Sinan Araman¹

DOI: [10.59445/ijephss.1495527](https://doi.org/10.59445/ijephss.1495527)

Atf / Cite: Araman, S. (2024). Neoliberalizm ve finansallaşma bağlamında derinleşen konut krizini anlamak: 2008 krizi ve küresel barınma sorunu, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(4), 291-315, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1495527>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 04.06.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 21.09.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu makalede 2008 yılında başlamış olan küresel ekonomik krizin, konut sektörü ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Makalenin amacı konut üretiminin, finansallaşma sürecinde nasıl olup da bir konut krizine dönüştüğünü ortaya koymaktır. Çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve aynı zamanda istatistiksel veriler yorumlanmıştır. Makalede krizin öncesinde olduğu gibi sonrasında da giderek tırmanan küresel barınma sorununun temelindeki nedenler tarihsel verilerle desteklenen kuramsal açıklamalarla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda konut üretiminin, barınma krizine doğru nasıl evirildiğinin ekonomi-politik nedenleri ortaya konmuştur. Sosyal devlet politikalarından vazgeçildiği kapitalizmin neoliberal dönüşüm sürecinde toplumun barınma ihtiyacı büyük bir oranda finansal sermayenin hakimiyetinde piyasa dinamiklerine bırakılmıştır. Yaşanan en büyük ekonomik çöküşlerden biri olarak tarihe geçen emlak balonu kaynaklı ABD 2008 Krizi, kapitalizmin temel çelişkileri ile birlikte bu dönüşümün bir ürünü olarak açığa çıkmıştır. Benzer şekilde 2008 öncesinde dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çok sayıda kriz, temel insan hakkı olarak kabul edilmesine rağmen konutun değişim değeri amacıyla üretilen bir metaya dönüştürülerek emlak piyasasının artan oranda finansallaşmasının bir sonucu olarak yaşanmıştır. Neoliberal dönüşüm ve onun belirgin özelliklerinden biri olan finansallaştırma eğilimi konut piyasasına büyük emlak şirketlerinin hâkim olmasına yol açarken, çalışanların ödeme gücünü aşan yüksek kiralar ve konut fiyatları eşliğinde küresel barınma sorununun daha da artmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD 2008 Emlak Balonu, Neoliberalizm, Finansallaşma ve Konut Sorunu.

Abstract

This article examines the relationship between the global economic crisis that began in 2008 and the housing sector. The aim of the article is to reveal how housing production turned into a housing crisis during the financialization process. The study used descriptive analysis and interpreted statistical data. The article analyzes the underlying reasons for the global housing problem, which escalated both before and after the crisis, with theoretical explanations supported by historical data. As a result of the research, the economic-political reasons for how housing production evolved into a housing crisis were revealed. In the neoliberal transformation process of capitalism, where social state policies were abandoned, the housing needs of society were largely left to market dynamics under the dominance of financial capital. The US 2008 Crisis, which went down in history as

* Bu çalışma Prof. Dr. Mithat Zeki Dinçer danışmanlığında hazırlanan "Finansallaşma ve 2008 Kriz Dinamikleri Açısından Türkiye-ABD Gayrimenkul Piyasasının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye, 2020). / *This article is extracted from a doctorate dissertation entitled "Finansallaşma ve 2008 Kriz Dinamikleri Açısından Türkiye-ABD Gayrimenkul Piyasasının Karşılaştırmalı Analizi", supervised by Prof. Dr. Mithat Zeki Dinçer (Ph.D. Dissertation, İstanbul University Institute of Social Sciences, İstanbul-Turkiye, 2020).*

¹ Dr. / PhD, Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, sinanaraman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7283-4643>.

Sinan ARAMAN

*Neoliberalizm ve Finansallaşma Bağlamında Derinleşen Konut Krizini Anlamak:
2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu*

*Vol: 7 Issue: 4
Autumn 2024*

one of the greatest economic collapses, emerged as a product of this transformation along with the fundamental contradictions of capitalism. Similarly, many crises experienced in different parts of the world before 2008 were the result of the increasing financialization of the real estate market, where housing, despite being accepted as a basic human right, was transformed into a commodity produced for the purpose of exchange value. While the neoliberal transformation and the financialization trend, which is one of its distinctive features, has led to the dominance of the housing market by large real estate companies, it has also caused the global housing problem to increase further, accompanied by high rents and housing prices that exceed the paying capacity of workers..

Keywords: US 2008 Real-Estate Bubble, Neoliberalism, Financialization and the Housing Problem.

1. Giriş

Kapitalist üretim tarzının 1970'lerde yaşadığı küresel krizlerin akabinde devreye sokulan neoliberal politikalarla finansal sermayenin güdümünde hanehalkı, firma ve kamu/devlet borçları sürekli bir biçimde artarken, sermayenin yeniden üretimi ve birikim süreçlerinde finansal serbestleşme (deregülasyon) politikalarıyla kredi muslukları sonuna kadar açılmıştır. Küresel ölçekte daha da bozulan gelir dağılımıyla artan ölçüde yoksullaşan hane halkları borçlanarak geçinmek durumunda bırakılmıştır. Bu süreçte uzun vadeli ipotekli borçlarla piyasa dinamiklerinin insafına bırakılan temel toplumsal ihtiyaçlardan birisi barınma sorunu olmuştur.

Yoksulların barınma sorununun başta salgın hastalıklar olmak üzere toplumsal yeniden üretime dair oluşturduğu tehditler, kimi ulusal devletlerin toplumu tektipleştirme ve denetim altına almaya yönelik vatandaşlık politikaları ve 19. ve 20. Yüzyılın ilk yarısı boyunca barınma talebine yönelik toplumsal/sınıfsal mücadelelerin etkisiyle kapitalist devletler sosyal konut politikası ile sorunu çözmeye yönelirken, kapitalizmin neoliberal döneminde konut başta olmak üzere üretim, barınma, alışveriş, ulaşım vb. amaçlarla inşa edilmiş yapıları çevrenin üretimi çok büyük oranda metalaştırılıp sermayenin yatırım ve birikim iştahına terkedilmiştir.² Sermayenin güdümü ve boyunduruğu altında bir yandan emekçi kesimlerin geleceği ipotek altına alınırken, diğer yandan varlık balonları eşliğinde finansal/ekonomik krizler daha da yoğun ve sık görülür olmuştur. Konutun büyük ölçüde değişim değeri amacıyla üretilen bir metaya dönüştürülerek piyasa dinamiklerine terk edilmesi barınma sorunun küresel ölçekte büyümesine yol açtığı gibi, konutun temel bir insan hakkı olarak barınma ihtiyacını karşılayan niteliğini tahrip etmektedir. Ayrıca, konut üretiminin artan oranda finansal sermayenin güdümüne girmesi 2008 ABD örneğinde görüldüğü gibi spekülasyonun körüklenerek emlak balonlarının oluşmasına ve küresel gelir/servet dağılımının emlak tekelleri ve gayrimenkul zenginleri lehine daha da bozulmasına neden olmaktadır.

Bu Makale'de çok sayıda ülkede yaşanan konut krizinin temel nedenleri kuramsal olarak ele alındıktan sonra bu kuramsal açıklamalar çeşitli kaynaklardan elde edilen tarihsel verilerle desteklenmiştir. Makalenin ilk bölümünde konut sorununun artmasına neden olan finansal/ekonomik krizlerin tipik bir örneği ve zirve noktası olarak yaşanan ABD 2008 Emlak Balonu mercek altına alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise 2008 Krizi'nin ardından artarak sürmekte olan barınma krizine dikkat çekilerek konut sorunu ve emlak balonu kaynaklı finansal krizler arasındaki ilişkilere dikkat çekilmiştir. Bu bölümde barınma krizi olarak ifade edilen konut sorununun küresel ölçekte arttığına dair örnekler konuyla ilgili haberlere ayrıntılı bir şekilde yer veren gazete arşivleri taranarak elde edilmiş ve yorumlanmıştır.

2. 2008 ABD Emlak Balonu ve Krizin Temel Dinamikleri

Küresel ölçekte yaşanan 2008 Krizi ABD emlak piyasasından başlayarak sahip olduğu bağlantılar üzerinden tüm dünya ekonomisini etkisi altına alarak sarsmıştır. 2008 öncesinde ABD emlak balonunu şişiren başlıca faktörlerden birisi kapitalizmin 1970'li yıllardan sonra geçirdiği neoliberal dönüşümün sonucunda ekonomide finansallaşma olgusunun olağanüstü seviyelere çıkmış olmasıdır. Aşırı finansallaşma, kumar masasında bahsi artırdıkça arttıranların yaptığı gibi konut fiyatlarının olağanüstü bir şekilde artmasına, menkul kıymetleştirmenin türlü biçimleriyle merkezinde gayrimenkullerin bulunduğu bir finansal balona yol açmıştır.³

² Bu konuda bkz. Madden D. ve Marcuse P.(2021)., *Aşırı Metalaşma Çağında Konutu Savunmak*, çev. Şerife Güneş, Ankara: İdealkent Yayınları; Tekin, C. (2022)., *Yuvayı Kaybetmek*, İstanbul: NotaBene Yayınları.

³ 1973'te askeri darbe Şili'de uygulandıktan sonra neoliberalizm 1979 yılında Britanya'da M. Thatcher, ABD'de ise 1981 başında R. Reagan ile bütünüyle iktidara taşınmıştır. Neoliberalizmin küresel ölçekte hayata geçirilmesinde Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası sermaye kuruluşları etkin olmuştur.

“Kansas City’de, ya da yakınında, herbiri yaklaşık olarak üç oda içeren, hâlâ çölde bulunan bazı sefil, küçük tahta kulübeler gördük; arsa bedeli 600 dolardı ve ancak o küçük evin büyüklüğündeydi; kulübenin bedeli de bir ikinci 600 dolardı, yani birlikte, kentten bir saat uzaklıkta, çamurlu bir çöl içindeki o küçük sefil şey için 4.800 mark. Bu yolla işçilerin bu meskenleri almak için dahi ağır ipotek borçları altına girmeleri gerekmekte ve böylece işverenlerin açıkça kölesi haline gelmektedirler. Evlerine bağlıdır, uzaklaşamazlar ve kendilerine sunulan çalışma koşulları ne olursa olsun tahammül etmek zorundadırlar” Engels (1992: 33-4).

Yukarıdaki pasaj F. Engels’in “Konut Sorunu” başlıklı çalışmasında yer verdiği, 28 Kasım 1886 tarihli, E. Marx-Aveling’e ait, Indianapolis’te yayınlanmış bir mektuptur. Engels bu mektupta geçen olgulardan hareketle hızla gelişen Amerikan kentlerinin açığa çıkardığı barınma sorununun “işçiyi kendi evine bağlayarak” çözme yoluna gidildiğine dikkat çekiyor. Engels’in belirttiği gibi ipotekle borçlandırma yöntemi nedeniyle emekçiler kendilerine dayatılan çalışma şartlarına “tahammül etmek” zorunda kalmaktadır. Aradan geçen onca zamana rağmen kapitalizmin yaşadığı krizleri aşmak üzere 1970’lerde neoliberal politikalarla devreye sokulan sermaye birikim modeli nedeniyle emekçi sınıflar farklı tarihsel koşullarda benzer bir durumu yeniden yaşamaktadır.

Kapitalist üretim tarzının başından beri görülmesine karşın varlık fiyat balonları neoliberal dönemde daha da sık yaşanmaktadır. Varlık fiyat balonlarının önemli bir biçimi olan emlak balonlarının en doruk noktası 2008 ABD Krizi olmuştur. Varlık fiyat balonu kısaca servet oluşturma potansiyeline sahip bir varlık üzerinde yatırımların yoğunlaşması ve spekülatif beklentilerin etkisiyle ilgili varlığın piyasa değerinin gerçek değer çok üstünde işlem görmesi durumu olarak tanımlanabilir.⁴ Konuyla ilgili araştırmaları bulunan Brunnermeier varlık fiyat balonunu, bir varlık grubundaki fiyatların o varlıklara sahip olanlarca daha yüksek bir fiyattan satılma beklenti ve düşünceleri nedeniyle, bu varlıkların gerçek fiyatının çok üstünde işlem görmesi durumu olarak açıklamıştır. Kindleberger ise gayrimenkulde olduğu gibi varlık balonunu, fiyatların ani ve şiddetli çöküş sürecinden önceki spekülasyon, irrasyonel çoşku vb. faktörlerin etkisiyle belirli bir süre boyunca olağanüstü boyutlarda artması biçiminde tarif etmiştir (Kaykusuz, 2014: 6).

Finansal krizlerin tarihini araştıran Kindleberger ve Aliber (2014)’e göre, 17. yüzyıldan bugüne on büyük finansal kriz yaşanmıştır. Bu krizlerin çoğunluğunda hisse senedi ve gayrimenkul balonları birlikte görülmüştür. 1970’lerden bu yana kur, hisse senetleri, emtia, ve gayrimenkul fiyatlarındaki olağanüstü hareketler, küresel ölçekte dört finansal krize neden olmuştur. 1980’lerin başındaki ilk kriz dalgasında gelişmekte olan çok sayıda ülke dış borç krizine sürüklenirken, daha sonra yaşanan finansal balonlar gayrimenkul piyasasına aktarılan kredilerden kaynaklanmıştır.

1970’lerden sonra kentsel mekânların sonuna kadar sermaye birikimine açılması kredi ve konut balonlarını ateşlemiştir. Kapitalizmin karşılaştığı 1970’lerdeki krizlerin akabinde devreye sokulan neoliberal politikalarla finansal sermayenin devletle ittifak halinde kentsel mekanların yenilenme

---

Neoliberalizm iki önemli evreden geçmiştir. 1980’lerde gerçekleşen “Washington Uzlaşısı” ile sosyal refah devleti ile ithal ikameci politikalarının tasfiyesi sürecine girilerek ekonomide devlet müdahalesine karşı çıkmıştır (Akçay ve Türkay, 2006: 325; Fine, 2001). 1990’ların sonlarında ise Latin Amerika, Türkiye, Doğu Asya vd. ülkelerde yaşanan krizler nedeniyle Post-Washington Uzlaşısı’na gidilerek devlete “kalkınma sürecinin” etkin bir aktörü misyonu biçilmiştir (Öniş ve Şensen, 2003: 15). Kapitalizmin neoliberalizm sürecinde para, meta ve üretken biçimindeki sermayenin bütün formlarına küresel ölçekte serbest dolaşım koşulları sağlanmıştır. Birinci küreselleşme dalgasının yaşandığı 19. Yüzyılda daha çok para ve ticari (meta) sermaye küresel ölçekte serbest dolaşım kabiliyeti elde ederken, 20. Yüzyılın son çeyreğindeki neoliberalizm dalgası ile hayata geçirilen ikinci büyük küreselleşme dalgasında para, ticari ve üretken formlarıyla sermayeye “serbest” dolaşım koşulları sunulmuştur (Türkay, 2009: 256).

⁴ Fiyat balonlarının oluşumuna konu olan varlıklar hisse senedi, emlak, altın vb. yatırım araçlarıdır. Ancak, kimi durumlarda spekülasyon nedeniyle lale soğanı gibi herhangi bir emtia da fiyat balonuna konu olabilmektedir. Hatta, tarihte bilinen ilk büyük varlık balonu Osmanlı’dan ithal edilerek ticareti yapılan laleler üzerinde ortaya çıkmıştır. 1630’larda gerçekleşen bu olayda o dönem açısından kapitalist nitelikte ticari ve sinai faaliyetlerin yoğunlaştığı öncü ülkelerden biri olarak bilinen Hollanda’da Kasım 1636 ile Şubat 1637 arasında lale soğanının fiyatları 20 kat yükselmiştir. Öyle ki, o tarihlerde kimi lale fiyatları Hollanda’da lüks bir evin değerine ulaşmıştır. Mayıs 1637 ise lale fiyatları hızla düşerek %100 yakın bir değer kaybına uğramıştır. Bu süreç “lale çılgınlığı” olarak anılmıştır (Birdal, 2018: 40).

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

yatırımlarına küresel düzeyde el attığına dikkat çeken Harvey (2013: 52-57)'e göre, 1997-1998 Doğu ve Güneydoğu Asya, 1998 Rusya, 2001 Arjantin vb. krizlerinde gayrimenkul balonları önemli bir role sahiptir. Aynı şekilde 2008 krizi ile daha büyük ölçekte ABD'de patlayan emlak balonu, emlak spekülasyonları eşliğinde kentsel yatırımların bir sonucu olarak açığa çıkmıştır. Malezya, Güney Kore, Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerinde yaşanan finansal krizleri inceleyen Mera ve Renaud ise bu krizleri gayrimenkuldeki kontrolsüz büyüme süreci ile açıklamışlardır. Yazarlar, bu krizler öncesinde finansal sektörün sunduğu aşırı kredi kaynaklarıyla gayrimenkul faaliyetlerinin olağanüstü bir şekilde büyüyen balona neden olduğunu, balonun patlamasının ardından ise geride iflas etmiş inşaat şirketler, batık bankalar, yarım kalan gökdelenler ve tamamlanamayan büyük ölçekli projeler bıraktığını belirtmişlerdir (Yeşilbağ, 2016: 601-603).

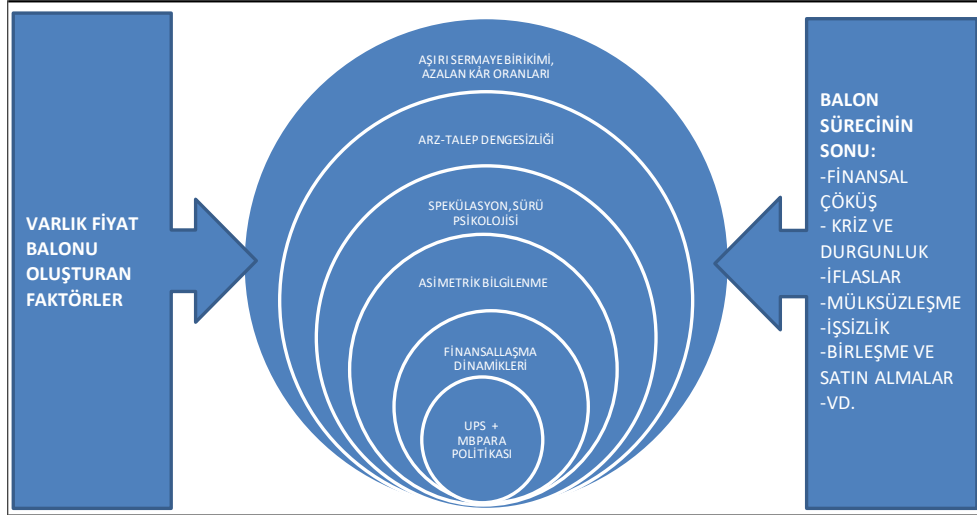
2008 Krizi, kapitalist üretim sisteminin temel çelişkilerinden kaynaklanmakla birlikte krizin daha da derinleşmesi neoliberalizmin finansallaşma dinamikleri tarafından harekete geçirilmiştir. Teknoloji şirketlerinin hisselerinde oluşan balonunun neden olduğu ABD 2001 dot-com krizinin akabinde birikmiş sermayenin yoğun bir biçimde gayrimenkul yatırımlarına yönelmesi konut fiyatlarında ve gayrimenkul dayalı menkul kıymetlerde spekülasyonu tetikleyerek fiyatları uçurmuştur. ABD Merkez Bankası FED'in faiz politikaları sürecin oluşmasına katkıda bulunurken, ipotekli kredi başta olmak üzere birinci ve ikinci finansman kaynağı sunan finansal kuruluşların asimetrik bilgilenmeye dayalı kredi ve menkul kıymet işlemleri emlak çılgınlığını üst seviyelere taşımıştır. Sürecin sürdürülemez boyutlara erişmesinin ardından emlak balonunun hava kaçırmaya başlamasıyla fiyatlar tepetaklak aşağı sürüklenince saadet zinciri kopmuştur. ABD ekonomisinin dünya piyasası olan sıkı bağlantıları, FED'in küresel ekonominin MB'si olma konumu, ABD konut kredilerinin artan cazibesi nedeniyle menkul kıymetlere yönelik küresel sermaye yatırımları, 2008 Krizi'nin tüm dünya piyasalarına doğru yayılmasına zemin sunmuştur. Birdal (2018: 90-91)'e ait 2008 Krizi'ne dair aşağıdaki tespitlerde emlak balonunun temel dinamiklerinin birçoğuna işaret edilmektedir:

*“2000’lerden itibaren reel sektördeki **kâr oranlarının durağanlaştığı** ve güvenli yatırım aracı olarak görülen ABD hazine tahvillerinin getirisinin hızla gerilediği bir ortamda finans piyasalarında **biriken fonlar büyük oranda ABD mortgage piyasasına yöneldi**. Uluslararası finans sermayesinin bu yöneliminde **‘menkul kıymetleştirme’** büyük rol oynarken, böylece ABD emlak piyasasındaki kontratlardan kaynaklanan risk uluslararası piyasalara taşınmaya başladı. Diğer yandan, **Fed’in düşük faiz politikası** kredi talebini körükledi ve **yüksek riskli ve değişken faizli kredilerin pazardaki payı hızla tırmanmaya başladı**. Kredi maliyetlerin benzeri görülmemiş bir oranda ucuzlaması ve emlak talebindeki hızlı artış piyasada **spekülatif bir balonun oluşmasına yol açtı**. Burada kritik bir diğer unsur ise **ev fiyatlarındaki hızlı artışın özsermaye oranında yarattığı artış dolayısıyla tüketim talebine yönelik ikinci ipoteklerin yaygınlaşması oldu**. Böylece ABD ekonomisi emlak fiyatlarındaki artışın beslediği bir **kredi patlamasına sahne olurken, tüketici talebindeki artış bu yolla kalıcı kılınarak ABD ekonomisinin 1990’ların sonunda içine düştüğü ekonomik duraklama aşımaya çalışıldı**.”⁵*

Yukarıdaki analiz ve alıntılardan hareketle 2008 emlak balonu biçimindeki finansal krizin temel dinamiklerini 6 başlık halinde sıralamak mümkündür: 1- Aşırı Sermaye Birikimi ve Azalan Kâr Oranları; 2- Uluslararası Para Sistemi (UPS) ve Merkez Bankası (MB) Para Politikası; 3- Finansallaşma Mekanizmaları: Aşırı Kredi Arzı, Hayali Sermaye, Gölge Bankacılık, Vd.; 4- Asimetrik Bilgilenme: Ters Seçim ve Ahlaki Riziko; 5- Spekülatif Beklentiler ve Sürü Psikolojisi; 6- Arz –Talep ve Fiyat-Değer Dengesizliği. Özgün tarafları olmasına ve de faktörlerin hepsinin her ülke için etkin olmamasına karşın 1970’lerden sonra kapitalist üretim sürecinde açığa çıkan finansal krizlerin temel dinamiklerini bir döngü biçiminde aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

⁵ Metin içindeki vurgular yazara aittir.

Şekil 1. Varlık Fiyat Balonları ve 2008 Krizinin Temel Dinamikleri

Kaynak: Araman, 2020.

2008 Krizi öncesinde tüm bu faktörler karşılıklı etkileşim halinde harekete geçerek ABD emlak balonunun olağanüstü bir şekilde şişmesine ve bir süre sonra finansal sektörden başlayarak ekonominin şiddetli bir şekilde çökmesine neden olmuştur. Emlak balonu kaynaklı küresel ekonomik kriz sonucunda ise şirket iflasları peşpeşe yaşanırken ABD ve çok sayıda Avrupa ülkesinde milyonlarca insan evini ve işini kaybetmiştir. İlerleyen alt başlıklarda bu faktör ve dinamiklerin 2008 krizinde nasıl ve ne yönde etkide bulduklarını olabildiğince özet halinde ve mümkün olduğu ölçüde ampirik verilerle gösterilmiştir.

2.1. Aşırı Sermaye Birikimi ve Azalan Kâr Oranları

Kısa dönemde çok farklı dinamiklerin etkin olduğu özgün durumların olmasına karşın kapitalizmin uzun erimli krizlerinin altındaki temel dinamik sermayenin organik bileşimindeki artışa bağlı olarak yaşanan aşırı sermaye birikimi ve azalan kâr oranları eğilimidir. Marx'ın belirttiği gibi ekonomik faaliyetlerin belli döngülerinde sermayenin organik bileşimi artarken artı-değer oranı düşmektedir. Artı-değerin azalması ise kârları sistematik olarak düşürmektedir. Çünkü kârın kaynağı üretim sürecinde elde edilen artı-değerdir (Bell ve Cleaver, 2002). Toplumsal artı-değer, mevcut sermaye için (kârları düşürmesi nedeniyle) yetersiz kalınca aşırı birikim krizi patlak vermektedir.⁶

1970'lerde kapitalist üretimin yaşadığı krizlerden çıkılması amacıyla neoliberal politikalar eşliğinde birikmiş ve atıl durumdaki fonların küresel ölçekte akışkanlığına hız kazandırılırken uluslararası sermaye, azalan kâr oranları nedeniyle yeni birikim ve pazar alanlarına kaymıştır.⁷ Bu

⁶ Ekonomik krizleri dışsal bir faktör olduğunu savunan anaakım iktisat okullarından farklı olarak para analizi üzerinden finansı kapitalist üretim tarzına içsel bir şekilde ele alan Marx, sermaye birikiminin içerdiği çelişkiler nedeniyle krizlerin kaçınılmaz olarak yaşandığını belirtmiştir. Kendi dönemindeki sanayi ve ticari buhranlar üzerinden sermaye birikiminin konjonktürel olarak "ortalama faaliyet, refah, aşırı-üretim, buhranlar ve durgunluk" süreçlerden geçtiğini belirten (Divitçioğlu, 2013: 5-6) Marx'a göre, kimi dışsal faktörler nedeniyle sektöre uğrama ihtimali dışında bu çevrimler, ortalama olarak 7 ila 10 yıl sürmektedir. Bu çevrimlerde sabit sermaye yatırımları belirleyici bir yere sahiptir. Marx'ın Kapital III'de ele aldığı bu iş çevrimlerinde, banka kredilerin artışı, fiktif (hayali) sermayenin genişlemesi, aşırı biriken sermayenin çılgınca bir spekülasyon eşliğinde fiyatların zirve yapmasına yol açması, sermayenin organik bileşiminin artarak kâr oranlarını düşürmesi, fiyatların zirveden sonra çöküşe geçmesi, düşüşe geçen fiyatlar nedeniyle sermayenin değersizleşmesi vb. sürece özgü analiz ve tespitler içerilmiştir (Brenner, 2012: 44-6).

⁷ Kapitalist üretimini aşırı biriken fonların önemli bir kaynağı teknolojik gelişmeye bağlı olarak işçi başına sömürü ve artı-değer oranında artış sağlayan verimliliklerdir. Örneğin Keynesçi sosyal devlet politikalarının izlendiği 1947-1970 yılları arasında ABD'de verimlilik %100 ücretler ise %90 düzeyinde artış göstermiştir. Ancak, neoliberal dönem olarak bilinen bu süreçten sonraki 40 yılda denge sermayenin lehine aşırı bozulmuştur. Keza, 1970'i takip eden 40 yılda reel ücretlerde %13 düzeyinde

süreçte yaşanan her kriz bir sonrakinin temellerini hazırlamıştır. Örneğin, sermayenin iş çevrimi döngülerinin bir sonucu olarak NASDAQ (Amerikan Borsası Teknoloji Endeksi) teknoloji balonu 2000'lerin başında patlarken, “dot-com krizi” olarak da bilinen bu olayın akabinde ABD piyasasındaki atıl fonlar o süreçte gelişmekte olan ABD emlak piyasasına yönelmiştir.⁸ Harvey, (2010: 55)'in deyişiyle bu dönemde ABD’de finans kapital “*sermaye fazlasını emme sorununu*” çözmek üzere yoğun bir şekilde gayrimenkule akmıştır.

Teknoloji balonunun akabinde ABD’deki mortgage piyasası hızla büyümeye başlarken ABD’deki atıl fonların önemli bir bölümü Amerikan gayrimenkul sektörüne kaymıştır. Kazanç potansiyeli nedeniyle uluslararası finansın da yatırım iştahını kabartan ABD mortgage piyasası, Amerikan hükümeti ve FED’in sektöre yönelik finansman standartlarını gevşetmesi kredi maliyetlerini ucuzlatırken, “subprime” olarak bilinen yüksek riskli kredilerin teşvik ederek hızla artmasına yol açmıştır. Amerikan emlak piyasası ve bu piyasaya dayalı geliştirilen menkul kıymet borsasına aşırı yönelim konut başta olmak üzere gayrimenkul fiyatlarını hızla artış sürecine itmiştir. Emlak kredilerinin açıldığı birinci piyasanın yanısıra emlak kredilerinin dayanak edildiği menkul kıymet türlerinin ihraç edilerek işlem gördüğü ikincil piyasa üzerinden yerel ve küresel finansal kuruluşlar bu piyasaya eklenerek kredilerin taşıdığı risklerle birlikte finansal işlem hacmini olağanüstü boyutlara taşımışlardır. Bu sürecin sonucu “merkezinde inşaat ve finansın bulunduğu, küresel piyasaların da etkisiyle” talebin tetiklendiği olağanüstü boyutlarda finansal bir balonu ortaya çıkarmıştır (Birdal, 2018).

Kapitalizmin neoliberal döneminde birikmiş özel rezerv ya da fonlar, faiz ve kâr oranlarının görece yüksek olması nedeniyle gelişmekte olan ülke piyasalarına yönelirken, bu ülkelerde birikmiş rezervler ise düşük getiri potansiyeline rağmen güvenli liman olma özelliği nedeniyle başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği tahvil, bono vb. menkul kıymetlere yönelerek ters yönde daha büyük finansal akımlar ortaya çıkarmıştır (Lapavitsas, 2009). Örneğin, 2000-2007 yıllarını kapsayan bir tabloya göre Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkeler döviz rezervlerini 2000-2007 aralığında 10 ila 20 kat artırırken, ABD hazine tahvillerine yönelik ülke dışından yapılan yatırımlar 1994’den 2009’a %14 seviyelerinden %30’a çıkmıştır. 2008’de patlak veren emlak krizi öncesinde ise türev ürünler içinde yer alan İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler (Mortgage-Backed Securities-MBS) türündeki finansal varlıklara yönelik yabancı yatırımların payı ise %20 düzeyinde gerçekleşmiştir (Birdal, 2018: 54).

Anlaşıldığı gibi, 2008 Krizi öncesinde küresel fonlar açısından ABD emlak piyasası iştah kabartırken aşırı kredi ve menkul kıymetleştirme eşliğinde tarihin en büyük balonlarından biri tetiklenmiştir. Neoliberal dönemde hayata geçirilen uluslararası para sistemi (UPS) ve merkez bankası (MB) para politikası ise bu tür balonların oluşumunda en önemli faktörlerden biri olmuştur.

2.2. UPS ve MB Para Politikası

Kapitalizmin 1970’li yıllarda yaşadığı krizlerin akabinde sabit kur üzerine kurulu Bretton Woods Sistemi (BWS) çökerken 1973’de kurlar dalgalanmaya bırakılarak esnek kur sistemlerine geçilmiştir. Bu dönüşüm süreci ile MB’lerin işlevi değiştirilmiştir. Esnek kur ve finansal serbestleşme

---

bir artış kaydedilirken, verimlilikle %154 oranında bir artış yaşanmıştır. Kahveci’nin de vurguladığı gibi ABD’de bu süreçte gelir dağılımı iyice bozulurken kâr oranlarındaki düşüş üretimdeki verimlilik artışıyla telafi edilmiştir. Çalışanların reel ücretlerindeki erime sonucunda ise hane halkları borçla yaşamak zorunda bırakılmıştır. (Kahveci, 2012: 92-93).

⁸ 1980’lerin başlarında yaygınlaşmaya başlayan bilgisayar teknolojilerinin kullanımı sonucunda Microsoft, IBM gibi bilişim firmaların hisse senetleri olağanüstü bir şekilde artışa geçmiş, 1996’dan 2000’e Nasdaq Borsası Teknoloji Endeksi 600’den 5000’e tırmanmıştır. 2000 yılından itibaren düşüşe geçen endeks 2002’de 800 seviyesine inmiştir. 2000 Mart ile 2002 Ekim arasında teknoloji borsasındaki şirketler 5 trilyon dolar piyasa değeri kaybına uğramıştır. Bu süreçte FED krizin ateşini söndürmek için 1987’de yaşanan borsa krizinde yaptığı gibi faizleri hızla düşürme yoluna girmiştir. Öyle ki, tam 11 kez indirme kararıyla 2001’de %6,5 düzeyinde olan gecelik faiz oranı %1,75’e kadar düşürülmüştür. 2003 Haziranı’nda %1’e kadar düşen faiz oranları ABD emlak yatırımlarını coşturmuştur. Yani, teknoloji balonu kaynaklı krizin yol açtığı resesyon sürecini atlama amacıyla devreye sokulan düşük faiz politikası bu kez de emlak balonuna neden olacak şekilde konut piyasasına aktarılmıştır (Kahveci, 2012: 107-109).

sürecinde para arzını kontrol edecek özerk bir otorite olarak MB'lerin temel hedefi enflasyonu önlemek üzere fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenmiştir. MB'nin enflasyon karşıtı politikaları ile birlikte faizlerin düşürülmesi Akçay'ın belirttiği gibi üç temel sonuca yol açmıştır. Bu süreçte reel ücret artışlarının baskı altına alınması toplam talebi olumsuz etkilerken, artan borçlanma olanakları ile talep azalışının önüne geçilmek istenmiştir. MB yeni politikasının ikinci önemli sonucu ise finansal serbestleşme nedeniyle ulusal ekonomilerin uluslararası sermaye ve yatırımları çekmek üzere yarışa girmiş olmasıdır. Serbestlik ortamında rekabete tutuşan uluslararası fonlar ise dünya piyasalarının sunmuş olduğu faiz farklarını fırsata çevirmek üzere harekete geçmiştir. Bunlarla bağlantılı olarak MB para politikasının yol açtığı üçüncü sonuç ise, iş çevrim süreçlerini hızlandırıp varlık fiyatlarında balonlar oluşturacak şekilde etkide bulunmuş olmasıdır (Akçay, 2017: 46-58).

Kapitalizmin neoliberal döneminde “bağımsız” kılınan MB'lerin para politikasının temel amacı olan fiyat istikrarı, en başta finansal kesimin temel bir talebi olmuştur. Keza, enflasyon oranı “finansal varlıkların reel değerini aşındıran bir süreç” olduğu için finansal sermayenin arzulamadığı bir durumdur (BSB, 2007: 38-40). Diğer yandan MB'lerin enflasyon karşıtı para politikası, varlık fiyat balonlarına ve finansal krizlere zemin sunmaktadır. Kansu (2011: 48-50)'de belirtildiği gibi kredi artışı ve varlık piyasalarında balon oluşturan fiyat yükselişlerini düşük enflasyon ile eşanlı varolması kimi koşullara bağlıdır. ABD, Japonya vb. gelişmiş kapitalist ülkelerde verimlilik artışları sonucunda elde edilen yüksek miktardaki kurumsal kârlar ekonominin arz yönünü desteklerken, düşük enflasyonun uyardığı iyimser beklentiler bir yandan tüketim harcamalarının ve kredilerin artmasını teşvik ederken öte yandan varlık fiyatlarını yukarı doğru itmektedir. Düşük enflasyon, artan varlık fiyatları ve güçlü ekonomik büyüme üçlüsü aşırı iyimser beklentiler oluştururken, artan talep kendi kendini besleyen bir döngüyle yatırımların aşırı yoğunlaştığı bir varlıkta süreci balona doğru sürüklemektedir.

2008 Krizi'ne dair IMF'nin 2009 yılındaki hazırladığı Rapor da MB düşük faiz politikasının yol açtığı sonuç ile birlikte Kansu'nun sunduğu çerçeveyi desteklemektedir. Rapora göre, kredi verme standartlarının gevşetilmesi konut yatırımları ve fiyatlarında keskin artış eşliğinde konut teminat değerlerini yükseltip kredi faiz oranlarının düşmesine yol açmaktadır. Kredi çarpan mekanizmasının devreye girmesiyle kredi talebini körükleyen bu süreç kendi kendini besleyen bir döngüyle tüm tüketim mallarına yönelik talebi de uyarmaktadır. Bu durum TÜFE'yi yani tüketici enflasyonunu yukarı doğru iterken, pozitif verimlilik şokları TÜFE'yi düşürüp konut yatırımlarıyla birlikte kredi talebini artırmaktadır (IMF, 2009).

2008 öncesinde FED'in fiyat istikrarına yönelik ısrarlı düşük faiz politikası ABD emlak balonunu şişirecek şekilde kredi hacmini, menkul kıymetleştirmeye dayanan finansal işlem hacmini ile birlikte finansal riskleri arttırmıştır. 2008 emlak balonunu inceleyen çok sayıda araştırmacının tespiti bu yöndedir. Örneğin Kindleberger ve Aliber (2014;11) tarafından FED'in ısrarla izlediği düşük faiz politikasının sonucunda ABD'de gayrimenkul fiyatlarının 2002'den itibaren genel fiyat düzeyinin yani enflasyonun üç katı üstünde bir artış kaydettiği belirtilmektedir.

ABD'de 2003 yılı içinde 0,98 seviyesine kadar düşmüş olan faiz oranı Eylül 2007'de 5,25'e yükselmiştir. Yükselen faiz oranlarının kredi geri dönüşlerinde işaret ettiği risk durumuna rağmen mortgage kredilerine yönelik ek düzenlemeler getirilmesi yönündeki uyarılar FED tarafından dikkate alınmamıştır. FED, ısrarlı bir şekilde piyasanın kendi kendisine denge sağlayacağı inancıyla hareket etmiştir (BDDK, 2008: 6). Sonuç olarak, FED'in fiyat istikrarı adına izlediği faizleri düşük tutma ısrarı yönündeki politikası, ABD'de 2000'li yılların başından itibaren çok geniş bir kesimi konut yatırımlarına sevk ederken, kriz alametlerinin iyice belirlemeye başladığı 2006'dan itibaren faiz oranlarının aşamalı bir biçimde artırılması ve 2007'de ise değişken faizler nedeniyle kredi maliyetlerini riskli bir düzeye taşıyacak mahiyette yüksek bir düzeye çıkarılması saadet zincirinin kopmasına yol açmıştır (Birdal, 2009: 16-18).

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

Özetle; en çok da finansal sermayenin bir arzusu olan fiyat istikrarı politikası neoliberalizm döneminde finansal balon ve krizleri tetikleyen faktörlerden birine dönüşmüştür. Insel (2020)'de dikkat çekildiği gibi, Monetarist iktisat kuramının “amentüsü” olan “enflasyon her yerde ve her zaman parasal bir olaydır” inancı, 2008 mali krizi sonrasında iyice “batıl itikat” konumuna düşmüştür. Keza, 2008 krizi sonrasında MB'lerin, esas olarak kamu borçlanması kâğıtlarını satın alarak dünya ekonomisine enjekte ettikleri devasa likidite, enflasyonu tetiklemeyerek finansal balonları beslemiştir. Dünya gayri safi yurt içi hasılasından daha çok artan dünya para stokuna rağmen genel fiyat seviyesindeki artışlar hemen her yerde bunun çok gerisinde kalmıştır. Faizleri düşürmek gayrimenkul ve finansal varlık fiyatlarının artışıyla birlikte finans ve gayrimenkul balonunun şişmesine yol açmaktadır. Dünya piyasalarına enjekte edilen likidite bolluğu mali kapitalizmin hâkimiyeti nedeniyle gayrimenkul başta olmak üzere varlık balonlarını şişirmektedir. Covid-19 Pandemi süreci bunun çarpıcı bir örneği olmuştur. Ki, bu süreçte hemen hemen bütün ekonomiler büyük bir daralma şoku yaşamalarına rağmen borsalar ekonomik realiteden uzak bir yükseliş veya “istikrar” sergilemiştir.

2.3. Finansallaşma ve Hayali Sermaye

1970'lerde krizden çıkmak üzere yeniden yapılandırılan kapitalist üretim süreçleri ve küresel üretim ağları ile üretimde verimlilik artışına karşın reel ücretlerdeki düşüşler yaşanmış, toplumsal emeğin nispi ve mutlak artı-değer sömürüsü arttırılmış, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte finansal piyasaların artan entegrasyonu, finansal serbestleşme ve sermayenin küresel ölçekte serbest dolaşımı sağlanmıştır. Bu süreçte neoliberalizmin güçlü bir eğilimi olarak finansallaşma⁹ olgusu ortaya çıkarken emlak piyasası daha da yoğun bir şekilde spekülasyon nesnesine dönüşmüş, emlak balonları daha da sık görülür olmuştur. Bu durum konut sorununun daha da artmasına neden olmuştur.

Neoliberalizm sürecinde finansal sektörünün ekonomideki hacmi artmıştır. Şirketlerin önemli bir kısmı 1980'li yılların başlarından itibaren yatırımlarını hızla finansal alana doğru kaydırmaya başlamıştır. ABD finans sektörünün GSYH içindeki payı 1952-1980 arasında %12-%14'lerden 2000'lerde %20'yi aşan bir seviyeye ulaşmıştır. Finansal olmayan kuruluşların 1970-2007 yılları arasında portföy yatırımlarından sağladığı kazançlar toplam kârın %15'ine tekabül ederken bu oran 2000'lerde %40'a yükselmiştir. Hane halklarının reel gelirlerinin düşmesi nedeniyle borçla tüketimin artması, yatırım bankalarının etkinliğinin artışa geçirilerek finansal mühendislikle menkul kıymetleştirme yöntemlerinin çeşitlendirilip türev ürünler piyasasının geliştirilmesi bu sürecin temel dinamiklerinden birisi olmuştur. 1970 yılında ABD'de hanehalkı borcu/GSYH oranı %43 seviyesinde iken bu oran 1980'de %49, 1990'da %60, 2000'de %70, 2007 yılında ise %98'e seviyesine tırmanmıştır. Kamu borçlarının artışa geçtiği bu süreçte finansal ve finansal olmayan özel şirket borçları da hızla artmıştır. Hanehalkı, firma ve devleti kapsamak üzere ABD'de toplam borçların GSYH'ya oranı 1970'lerde %150 seviyelerinde seyrederken 2005 yılı itibarıyla bu oran %350' olarak hesaplanmıştır. (Birdal, 2018: 53-9).

⁹ Finansallaşma kavramına dair yoğun bir literatür ve tartışma sürmektedir. Buradaki anlamıyla finansallaşma, kapitalizmin toplumsal emek sömürüsü ve toplumsal artı-değer üretimine dayanan özüne dair bir değişimin aksine onu finansal mekanizmalarla derinleştiren, Marx'ın “ikincil sömürü” biçimleri olarak adlandırdığı boyutu yoğunlaştıran bir süreci ifade etmektedir. Marx'ın, metaların dolaşım alanına özgü olarak ele aldığı “ikincil sömürü” emekçi gelirlerinin borçlanma nedeniyle faize aktarımı, yüksek enflasyon, fahiş fiyatlar, yüksek kiralalar, piyasa dolandırıcılığı ya da spekülasyon gibi durumları içermektedir. “İşçi sınıfının, bu yollarla da [konutların kiralaması], hem de çok büyük ölçüde soyulduğu yeterince açıktır ama işçi sınıfı onlara geçim araçları temin eden küçük tüccarlar tarafından da eşit ölçüde sömürülmektedir. İşte bu, bizzat üretim sürecinde gerçekleşen asıl sömürüyle kol kola ilerleyen, ikincil bir sömürüdür” (Marx'tan akt. Lapavitsas, 2019: 167). Birincil sömürüye dayanmakla birlikte kapitalizmin neoliberal döneminde finansal kurum ve araçların “ikincil sömürüyü” yoğunlaştıran bir şekilde ekonomide ve gündelik yaşamda artan etkisi açıktır.

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

Yatırım bankaları ve monoline kuruluşların¹⁰ yaptığı işlemlerin sonucunda 2008 krizi öncesinde menkul kıymetleştirme biçimindeki hayali sermaye ile kredi hacmi olağanüstü boyutlarda genişletmiştir. Artan kredi hacmiyle birlikte menkul kıymetleştirme biçiminde harekete geçirilen fonlar yaşanan krizin etkisini derinleştirmiştir. Türev araçlar olarak da adlandırılan bu menkul kıymet türleri kapitalizmin krizlerini daha da derinleştirdiği için bunları hayali sermaye kavramı kapsamında kısaca açmak faydalı olacaktır.

Hayali sermaye kavramı iktisat literatüründe haklı olarak en çok da K. Marx'a referansla ele alınmaktadır. Çünkü Marx, sermayenin reel/fiziksel varlığının yanı sıra onları temsil eden mülkiyet belgeleri olarak çıkarılan hisse senedi ve tahvil gibi değerli kâğıtları (menkul kıymetler) *hayali sermaye* olarak ele almıştır. Onun ele alışına göre, kapitalist üretimde gerçek sermaye, meta üretim ve dolaşım süreçlerinin birliğini kapsayacak şekilde birbirine dönüşen para, üretken ve meta sermaye formlarından oluşmaktadır. Sahiplerine temettü, faiz vb. herhangi bir gelir akımı sağlama niteliğine sahip olan hayali sermaye unsurları ise hisse senedi, tahvil, bono vb. değerli kâğıtlardan oluşmaktadır. Bu türden finansal varlıkların hayali olarak nitelenmesi doğrudan üretimle olan bağlantılarının kaybolma özellikleri ve de paradan para kazanmak (P-P') biçimindeki yanılsamaya (illüzyon) yol açmalarıdır. Organize ve tezgahüstü piyasalarda işlem gören bu türden finansal varlıkların fiyatları, konjonktürel ve spekülasyon hareketlerinden etkilenmektedir. Hayali sermaye biçimindeki bu menkul kıymetlerin fiyatları sermaye piyasasında arz ve talebe göre temsil ettikleri gerçek yatırımların gerçek değerinden sapma gösterme potansiyelleri ölçüsünde bağımsız bir şekilde belirlenmektedir (Satlıgan, 2012: 192). Haliyle, gerçek değerlerinden saptıkları ölçüde hayali değerler olarak işlem görmektedirler.

Kapitalist üretim tarzının neoliberalizm döneminde oluşan hayali sermaye değerleri olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Örneğin, "2000'li yılların ortalarında" dünya çapındaki üretimin yıllık değeri 50 ila 65 trilyon dolar civarında olduğu hesaplanırken, sadece yeni finansal araçlardan oluşan türev piyasalarındaki işlemlerin yıllık hacmi bu değerın 10 katı bir yükseklikle 650 trilyon dolar olarak hesaplanmıştır. Savran'ın da dikkat çektiği gibi neoliberal dönüşüm sürecinde sermaye artan oranda üretimden finansa yönelmiş ve bu alandaki operasyonlarla beslenmiştir. Paranın çok yüksek oranda finansa yönelmesi hayali sermayede olağanüstü yükselişlere ve finansal balonlara yol açıp finansal çöküş ve depresyonun koşullarını hazırlamıştır (Savran, 2013: 106,195).

ABD 2008 Emlak Krizi kumar oynayıp bahsi arttıracak şekilde hayali değerlerin gerçeklikten nasıl uzaklaştırıldığına en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Örneğin, 2006 yılında açılan toplam 3 trilyon dolarlık mortgage kredilerinin yaklaşık %68'lik bölümü menkul kıymetleştirilmiştir (Birdal, 2009: 7). 2007 yılı itibarıyla küresel piyasalarda menkul kıymet piyasa hacmi 149,1 trilyon doları bulmuştur. Varlığa dayalı menkul kıymet piyasasının %60,8'sini oluşturan konuta dayalı menkul kıymetlerin %89,2'si ABD'de ihraç edilmiştir. Bu süreçte etkin rol oynayan monoline sigorta kuruluşları, oldukça yüksek kaldıraç (borçlanma) oranlarıyla risk üstelenerek sermayelerinin yaklaşık 150 katı gibi bir oranda sigorta sözleşmesi yapmışlardır. Bu kuruluşların 2008 krizi öncesindeki sigorta

¹⁰ Monoline kuruluşlar ihraç edilen menkul kıymetlerin riskini belirli bir hizmet bedeliyle üstlenen kuruluşlardır. ABD'de sigorta işlevi gören bu kurumlara monoline denilmektedir. Başlangıçta belediye, hastane ve kâr amacı gütmeyen kamu kuruluşlarının tahvillerinin sigortalanması amacıyla kurulan monoline kuruluşlar, süreç içinde menkul kıymet türünde yapılandırılmış türev ürünler üzerinde işlem yapmaya başlayarak olağanüstü bir şekilde büyümüştür. 2008 Krizi öncesinde ABD'de monoline sigortaları bankalar, tasarruf kuruluşları ve Fannie Mae ve Freddie Mac gibi devlet destekli kurumlar tarafından yapılmaktaydı. Menkul kıymetleştirmeyi yapan kuruluşlar, kefalet senetleri karşılığında menkul kıymetin dayandığı alacak havuzunu bu kuruluşlara sigortalayarak alacakların ödenmeme riskini ödenecek primler karşılığında sigorta şirketine transfer etmekteydi. Bu türden kuruluşlar 2008 Krizi öncesinde özsermayelerinin yaklaşık 150 katı oranında sigorta sözleşmesi yaparak çok yüksek kaldıraç oranıyla büyük bit yükümlülük altına girmişti... Menkul kıymetleştirme ve risk transferi yöntemlerine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hepşen, A. (2010), *Gayrimenkul Piyasaları ve Finansmanı*, İstanbul: Literatür Yayıncılık; BDDK, (2008), *ABD Mortgage Krizi*, BDDK Çalışma Tebliği.

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

büyüklüğü 2,6 trilyon dolara ulaşmıştı. 2008’de monoline kuruluşların kredi notunun düşürülmesi sonucunda menkul kıymet piyasasında yaklaşık 200 milyar dolar değerinde bir kayıp oluşmuştu (BDDK, 2008: 8-12). Dahası, bu süreçte ABD mortgage piyasasında menkul kıymet biçimindeki finansal türevlerden birisi olarak piyasaya sürülen Teminatlandırılmış Borç Yükümlülükleri (Collateralized Debt Obligations-CDO)’nın toplam değeri 2004-2007 yılları arasında “1,4 trilyon dolara ulaşırken” krizin akabinde bunlar ‘toksik’ muamelesi görmüştür ([Hürriyet](#), 17.12.2018).

2000 öncesinde gayrimenkul balonunun çok çarpıcı bir örneği de Japonya’da yaşanmıştır. 1980’lerin ikinci yarısından itibaren gayrimenkul köpüğü eşliğinde rasyonel olmayan bir büyüme sürecine giren Japonya’nın bu dönemde izlediği gevşek para politikası ile ekonomi hızla büyürken faiz oranlarındaki yüksek düşüşler banka kredilerini hızla arttırmış, ticari ve konut arsa değerlerinde olağanüstü artışlar yaşanmıştır. 1990 sonuna gelindiğinde yüzölçümü ABD’nin % 4’ün olan Japonya’nın toplam arsa değeri ABD’nin arsa değerinin 5 katına ulaşmıştı. Japonya’nın o dönemde yaklaşık 20 trilyon dolar düzeyini bulan arsa değeri dünya genelindeki toplam gelirlerin % 20’sine; mevcut hisse senedi piyasalarını toplam değerinin ise 2 katı bir değeri bulmuştu. 1991’de patlayan gayrimenkul kaynaklı bankacılık krizinin ardından 1996’da Japon ekonomisinin kaybı 100 milyar dolara ulaşmıştı. 1998’de Japon Hükümeti yangını söndürmek amacıyla finansal sisteme o dönem itibariyle GSYH’nın %12,3’ü tutarında 60 trilyon Yen (500 milyar dolar) aktarmıştı (Hepşen, 2011: 18-20).

Ercan’ın belirttiği gibi, yüksek oranlı hayali sermaye değerleri ekonomide büyümenin işareti olarak görüldüğünden bu olumlu havayla hayali sermayenin deforme ettiği fiyatlar üzerinden daha fazla borçlanılmaktadır. Ekonomik döngünün kırılma anlarında hayali değerler daha derin krizlere yol açarak gerçek değerler açısından bir temsil krizine dönüşmekte ve reel değerler hayali değerleri karşılayamaz duruma gelmektedir. 1800’lerde, 1929’da, 1987’de, 2000 ve 2008 krizlerinde bu sabun köpükleri (ya da balonlar) patlamıştır. Kriz anları hayali değerlerin gerçek değerlere dönüşme sürecidir ve bu süreçte gerçek değerler ile hayali değerler arasındaki sapmalar görece giderilmektedir (Ercan, 2005: 403-418).

Özetle; kapitalizmin neoliberal dönüşüm sürecinde ekonomide krizleri derinleştirecek şekilde finansal sermayenin bir unsuru olarak hayali sermayenin rolü artarken, sermaye birikim sürecinin sürdürülebilmesi için borçla tüketim neredeyse bir zorunluluk olarak hanehalkına dayatılmıştır. Banka ve diğer finansal kuruluşların girişimcilere, firmalara açtığı kredilerin yanı sıra tüketicilere açtığı kredilerde de muazzam artışlar yaşanmıştır. Açılan bu krediler menkul kıymetleştirme yoluyla ikincil piyasalarda satışa sunulup nakde dönüştürülerek kredi hacmi artırılmış, artan kredi hacmi ve türev ürünler piyasası spekülasyonu ve emlak balonunu daha da üst seviyeye taşımıştır. Ekonomik konjonktürün tersine dönmesiyle başta oturma amacıyla ev alan düşük gelirli kesimlerin kredi geri ödemelerinde zorlanmaya başlaması saadet zincirinin kopmasına, devasa büyüklükteki şirketlerin batmasına, dünyayı sarsan büyük bir ekonomik krize neden olmuştur. Finansallaşma ve hayali sermayenin büyük bir rol oynadığı 2008 emlak balonunun patlaması sonucunda ise konut sorunu küresel ölçekte ağırlaşan toplumsal bir gündem olmuştur.

2.4. Asimetrik Bilgilenme

J. M. Keynes’in geliştirmiş olduğu spekülasyon amacıyla para talebi kârlı yatırım peşindeki kısa vadeli sermaye hareketlerini ifade etmektedir. Ona dayanarak geliştirilen önemli bir kavram olarak asimetrik bilgilenme ise, alış verişi yapan iki taraf arasındaki bilgi eşitsizliği olarak tanımlanmaktadır. F. S. Mishkin’e göre finansal krizler, “asimetrik bilgilenme” sürecinin ortaya çıkmasına neden olan faktörler “ters seçim” sorunu ve “ahlaki riziko” problemidir. Finansal kurumlar ellerindeki fonları ters seçim yaparak riskli yüksek olan yatırımlara kaymasına neden olurken, yüksek kazanç elde etmek amacıyla yüksek riskli yatırımlar için finansal kurumlardan fon kullanan girişimciler ise ahlaki riziko problemine neden olmaktadır. Dolayısıyla yüksek riskli yatırım tercihi bankaları daha fazla kazanç

sağlamak amacıyla yüksek faizlerle kredi vermeye teşvik ederken taşıdıkları yüksek risk nedeniyle bu projelerin başarısız olma ihtimali yüksektir. Bu durum kredilerin geri dönme olasılığını azalttığı için finansal sistem krize sürüklenmektedir (Mishkin, 1996: 2; 1998; 2007).¹¹

ABD 2008 emlak balonunda da olduğu gibi kapitalist üretimin tarihi boyunca “ahlaki riziko” ve “ters seçim” problemleri finansal balonların arkasındaki en önemli faktörlerden biri olmuştur. ABD 2008 Krizi öncesinde sistemde yer alan başlıca aktörler olarak kredi kurumları, yatırım bankaları, emlak kuruluşları, brokerlar ve yatırımcılar yüksek kazançlar elde etmek amacıyla risk düzeyini yükselterek “ters seçim” yapmışlardır. Örneğin, Amerikan bankalarının birçoğu yeterli düzeyde araştırma yapmadan, yüksek kazançlar sağlamak için yüksek risk düzeyi grubu içine giren kişilere kredi açmaktan imtina etmediklerine dair vurgular,¹² 2008 krizini araştıran hemen herkesin üzerinde uzlaştığı noktalardan biridir. Bu kredilerin dayanak gösterip ikinci el varlık piyasasında işlem yaparak türev niteliğinde menkul kıymet ihraç eden yatırım bankaları ve fonları ile sigorta şirketleri ise risk düzeyini arttıran işlemlerle sürece dahil olmuştur. Brokerlar neredeyse yoldan geçen her Amerikalıyı bankalara sürükleyerek mortgage kredisi çekmeye teşvik ederken konut fiyatlarının artışının çoşturduğu spekülasyonla riskli tercihler olağanüstü boyutlarda artmıştı.

2000’li yılların başlarından itibaren FED’in para politikasının etkisiyle ABD’de piyasa faizlerinin oldukça düşük seviyelerde seyretmesi, orta ve alt gelir grubundaki Amerikan halkından kişileri de başlangıçta faiz oranı çok düşük seviyelerde bulunan değişken faizli kredilerden yararlanmak üzere konut piyasasına çekmişti. Ancak, başlangıçta oldukça düşük oranlardaki değişken faizli kredilerinin riski ise oldukça yüksekti. 4,3 trilyon doları bulan bu türden krediler 2008 Krizi öncesinde ipotekli borçlanma toplamının %47,6’sına ulaşmıştı (Kahveci, 2012: 115-7).

2008 Krizi öncesinde yatırım bankalarının türev ürünler yoluyla faiz riskini transfer ederek yüksek aracılık ve komisyon geliri elde etmeleri, bu kuruluşları durmadan yeni menkul kıymetler ihraç etmeye teşvik etmiştir. IMF 2008 Raporu’na göre 2008 krizi öncesinde “bankalar, monoline şirketleri, devlet destekli kuruluşlar ve serbest fonların da aralarında bulunduğu kurum ve kuruluşlar” kaldıracağı etkisi yüksek olan riskleri üstlenerek işlem yaparken, yatırımcılar ise piyasayı sorgulamadan ve finansal varlıkların menkul kredi derecelerine dair yeterli bilgi edinmeden, halihazırda açıklanmış olan kredi derecelerine itimat ederek yatırım yapmıştır. BDDK (2008: 7-9)’de belirtildiği gibi, 2008 Krizi öncesinde bu türden menkul kıymetleri ihraç eden kurumların yerine sadece sistemdeki “menkul kıymetlerin sorunsuz krediler” izlenimi oluşturan notlarla derecelendirilmesi yatırımcı iştahını kabartarak finansal risklerin olabildiğince yayılmasına neden olmuştur. Ayrıca, ortada etik bir sorunda bulunmaktadır ki, o da kredi derecelendirme kuruluşlarının “yüksek düzeydeki hizmet gelirlerini” bu tahvilleri ihraç eden kurumlardan sağlıyor olmalarıdır. Haliyle bu durum kredi derecelendirme

¹¹ Yeni Keyneslerin finansal krizleri açıklama biçimi, G. Akerlof’un geliştirdiği asimetrik enformasyon kavramı üzerine inşa edilmiştir. Akerlof, ele aldığı Amerikan ikinci el araba piyasasında satışa konu olan arabaların durumunun satıcılar kadar iyi bilme olanağına sahip olmayan alıcıların söz konusu arabalara ortalama bir fiyat ödeme eğiliminde olduklarını gözlemlemiştir. Bu durumda piyasadaki kötü arabaların da ortalama bir fiyattan satış ihtimali yükselmektedir. Akerlof’a göre, benzer durum finansal piyasalar için de geçerlidir. Asimetrik enformasyon nedeniyle finansal piyasaların etkinliği bozulmaktadır (Bilgin, vd. 2002: 17-18). Post-Keyneslerin geliştirdiği finansal kriz teorilerinin başlıca referansı ise H. Minsky’e ait finansal istikrarsızlık hipotezidir. Bu hipoteze göre ise, karmaşık ve değişken yapısı ile finansal piyasalar ekonomileri kırılğan bir duruma sürüklemektedir (Apaydın, 2015: 97).

¹² McGoey (2012), ABD 2008 krizinin öncesinde kimi ekonomistlerce yapılan uyarıların, türev ürünler piyasası üzerinden yüksek kazançlarla işlem yapan bankalar, derecelendirme kuruluşları ve aracılar tarafından göz ardı edildiğini söylerken Finansal Kriz Araştırma Komisyonu Başkanı Angelides, 2008 Krizi öncesinde birçok uyarı sinyalinin ya görmezden gelindiğini ya da örtbas edildiğini belirtmiştir (Sina, 2011).

kuruluşlarının verdikleri notları şaibeye düşürerek verdikleri hizmetin kalitesini de sorgulanır kılmaktadır.

Son olarak Birdal (2018: 89-92)'de de belirtildiği gibi ABD 2008 emlak balonunun şişmesinde monoline olarak bilinen sigorta şirketleri de önemli bir role sahip olmuştur. Keza, kamu ya da özel menşeli bu türden şirketler türev ürün piyasası ya da menkul kıymetleştirme mekanizmasına, mortgage kredilerinin anapara ve faizlerinin ödenememesi, bir başka ifadeyle kredi borçlarının temerrüde düşmesi halinde MBS, CDO gibi ihraç edilen menkul kıymet zararlarının telafi edilmesi, piyasanın güvence altında sağlıklı bir şekilde çalışması amacıyla güya sisteme dahil olan kuruluşlardı. Oysaki sistemin çökmesinde bu kuruluşların yükümlülüklerini yerine getirememesinin de önemli payı olmuştu. Keza, bütün bu güvence mekanizmasına rağmen 2005-2007 arasında “yüksek riskli kredilerin” geri ödemelerinde “90 gün ya da daha fazla, gecikme oranı %5”i bulmuştu. Bu oran 2008 yılında ise %24'lere çıkarak sistemi çökertecek bir düzeye erişmişti.

2.5. Spekülatif Beklentiler ve Sürü Psikolojisi

J. M. Keynes'in takipçisi iktisadi ekollerin finansal kriz açıklamalarında “speküstasyon güdüsü” çok önemli bir yere sahiptir. Speküstasyon nedeniyle para talebi kısa vadeli riskli yatırımları refere ederken speküstasyonu besleyen bir faktör olarak “sürü psikolojisi” kavramı bireylerin rasyonel olmayan karar ve davranışlarını ifade etmektedir. Speküstasyon güdüsüyle hareket eden yatırımcılar varlık fiyat artışlarının cazibesine kapılıp “irrasyonel” bir coşkunun etkisi altına girmektedirler. Varlık fiyat artışlarının sonsuza kadar devam edecekmiş gibi düşünürler. Bu türden “kısa yoldan köşeyi dönmek” isteyen yatırımcıların varlık fiyat artışının yaşandığı piyasaya hücum etmesi sonucunda spekülatif yatırımlar körüklenir. Yani sürü psikolojisinin etkisiyle 2008 emlak balonunda olduğu gibi ev fiyatları ile birlikte ipotekli krediler ve ona dayalı menkul kıymet işlem hacimleri olağanüstü seviyelere yükselir. Bu bağlamda Smith (2011: 250)'de Schiller'den (2000) alıntıyla speküstasyonu besleyen sürü psikolojisi kavramını ironik bir biçimde şöyle açıklanmaktadır: *“Eğer aptalca olduğumu bildiğim bir fiyattan, ama daha büyük bir aptalın daha da yüksek bir fiyattan onu satın alacağına inanarak bir sermaye varlığını satın alırsam, spekülatif bir balona katılım neoliberal ölçütlere göre son derece akılcı hâle gelir.”*

Kansu (2011: 22-4)'te belirtildiği gibi varlık fiyatlarındaki artış beklentisi, kendi kendini besleyen bir döngüyle varlık fiyat balonunu şişirmektedir. “Ekonomik öfori” olarak da adlandırılan bu tür süreç boyunca hanehalkı ve iş dünyasının harcamaları artarken geri besleme döngüsünün etkisiyle ilgili varlıktan kazanç sağlama arzusu birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü dalgaya yol açarak çok sayıda kişiyi kervana eklemektedir. Yani, “bandwagon etkisi”. Geçmişteki fiyat artış bilgisinden hareketle “adaptif beklentiler” içine düşen yatırımcılar bu eğilimin gelecekte de devam edeceğini düşünür. Ta ki balon patlayana kadar.

1997'den 2006'ya değin ABD konut sektöründeki fiyat artışının sağladığı kazanç ortamı emlak fiyatlarını artıkça arttırmıştır. “İrrasyonel coşku” hâlinin bu bulaşıcı ortamı 2008 krizi öncesinde emlak fiyatlarındaki artışın kalıcı ve vazgeçilmez olduğu beklentisini doğurmuştu. Örneğin, emlak balonunun en üst seviyelere çıktığı 2005 yılında dahi San Francisco'da yapılan bir anketin sonuçlarına göre katılımcıların üçte biri emlak fiyatlarında yıllık %50 civarında artış bekliyordu. Bu dönemin uyandırdığı psikolojik atmosferde ev fiyatlarındaki artışın süreceği beklentisiyle, iki-üç konut daha fazlasına satın alarak yatırım yapanlar da olmuştur. Dahası, ABD'de kısa vadeli emlak alım satımları (“real estate flipping”) bu dönemde oldukça yükselirken insanların bir kısmı konutları aldığı gibi satmakla meşguldü. Keza, emlak balonunun 2006'daki zirvesinde bir yıl içerisinde iki kere alınıp satılan konutların toplam konut satışlarına oranı %7,3'ü bulmuştu (Schiller,2008: 35-9; Clark, 2017: 25).

Çok sayıda araştırmacı ve iktisatçının dikkat çektiği 2008 krizinde ve büyük ya da küçük ölçekli önceki krizlerde speküstasyon çılgınlığı önemli bir rolü olmuştur. Marx (2003) Kapital III'te krizi

derinleştiren faktör olarak öngördüğü bu çılgınlık ve borsa spekülasyonları 2008 Krizi'nde bir kez daha görüldüğü gibi kapitalizmin neoliberal döneminde iyice yoğunlaşmış ve artmıştır.

2.6. Arz–Talep ve Fiyat–Değer Dengesizliği

Arz ile talep, fiyat ile değer¹³ arasında birincilerin lehine oluşan fark, varlık fiyat balonları sonucunda oluşan finansal/ekonomik krizlerin en önemli göstergelerinden biridir. Arz-talep, fiyat-değer arasında açığa çıkan irrasyonel durum diğer kriz dinamiklerinin bir sonucu olduğu kadar kriz patlak verinceye kadar bu durum diğer dinamiklerin varlık fiyat balonunu daha da şişmesi yönünde etkilemektedir. Sonuçta bütün kriz dinamikleri karşılıklı etkileşim halinde varlık fiyat değer ilişkisini rasyonel temelinden uzaklaştırırken arz talep dengesi de bozulmaktadır.

Balaban (2016: 20-1)'de belirtildiği gibi sürekli değer artışına dayalı konut finansman sistemi konut krizlerini temel nedenidir. İrrasyonel büyümeye bağlı böylesi bir yatırım sürecini sonunda ise değersizleşme kaçınılmazdır. Keza, Güney Kore, Japonya, Tayvan, Hong Kong, Çin gibi çok sayıda ülkede yaşanan irrasyonel kentsel yapılaşma sürecinde bunlar yaşanmıştır. Örneğin, 1991 ve 1993 yılları arasında ihtiyacı aşan yapılı çevre üretiminin gerçekleştiği Tayvan'da gereğinden fazla artan yapı stokunun değersizleşmeye maruz kalması engellenememiştir. Arz fazlası aşırı yapı üretimi ve değersizleşme sürecinin sonucunda çok sayıda şirket iflas etmiştir. Benzer süreç 1980'lerin sonunda Tokyo'da yaşanmıştır.

Spekülasyon eşliğinde konutta arz fazlası oluşmasının önemli bir nedeni de varlık balonunun yarattığı servet etkisidir. Çünkü, varlık fiyat balonunda fiyatın enflasyon oranının üzerinde sürekli artışı o varlığa yatırım yapan kişileri görece zenginleştirip harcamalarını arttırmaktadır. Örneğin, 2006 yılı ve 2007'nin bir kısmında ABD Case-Schiller Ev Fiyat Endeksi, ABD Tüketici Fiyat Endeksi'nin %73 oranında aşmıştır (Sezgin, 2018: 24). 2008 öncesinde ABD'de reel ücretlerin artmamasına rağmen, aldıkları ev kredisinin henüz geri ödenmeyen kısmı ile konut fiyatlarının piyasa değeri artışından kaynaklanan net değer sağladığı servet etkisiyle konuta yatırım yapan çok sayıda Amerikalı yaşam tarzlarını borçlanma yoluyla sürdürmeye devam etmiştir (Foster, 2007). Servet etkisinin ortaya çıkardığı bu durum tüketici harcamalarını teşvik ederken konut yatırımlarının cazibesini arttırmaktadır. Keza, ABD Krizi öncesinde ev fiyatlarının sürekli yükseliş trendinde olması konuta yatırım yapanlara daha yüksek kazançlar vadettiği için servet etkisi kredi talebini daha da körüklenmiş, spekülatif kazançlar ise yeni konut yatırımlarını teşvik ederek mevcut talebe göre arz fazlasına yol açmıştır (Kansu, 2011: 31). Kindleberger ve Aliber (2014; 11), ABD'de 2008 Krizi öncesinde yeni konut inşaatlarının yılda 2 milyona ulaştığına, bu rakamın ise nüfus artışı, fırtına, yangın vb. faktörler gözetildiğinde gerekli olanın 500 bin üzerinde olduğuna dikkat çekmektedirler. Onların da belirttiği gibi bu talep artışının bir kısmı sürekli fiyat artış beklentisiyle kazanç sağlama isteğinden kaynaklanmıştır.

1929'da yaşanan Büyük Ekonomik Krizinden sonra en büyük [kriz](#) olarak tarihe geçen 2008 Krizinin ABD'ye ve dünya ekonomisine faturası ağır oldu. Kriz sonucunda ABD GSYH'si yaklaşık 14 trilyon dolar kayıp oluşurken, küresel piyasalarda ise yaklaşık 20 trilyon dolarlık bir kayıp oluştu. Amerikan mortgage piyasası yaklaşık 10,5 trilyon dolar kayba uğrarken, ABD'de işsizlik oranı %10'un üstüne tırmanarak 9 milyon kişinin işini kaybetmesine neden oldu. İcra takibine düşen 8 milyon konuta ise bankalarca el konuldu ([Hürriyet](#), 17.12.2008).

Kapitalist üretim sisteminin piyasa aklı ya da “akıl dışı doğası” sürekli bir şekilde, barınma ihtiyacı olan çok sayıda kişiyi evsiz bırakırken, eve ihtiyacı olmadığı hâlde daha fazla gayrimenkule daha fazla kazanç elde etme tutkusuyla yatırım yapan spekülâtörler ortaya çıkarmaktadır. 2008 ABD

¹³ Buradaki anlamıyla fiyat bir ürünün piyasada arz ve talebe göre oluşan değerini, değer ise bir ürünün toplumsal üretim maliyetleri tarafından belirlenen gerçek değerini/fiyatını ifade etmektedir.

deneyimi bunu bir kez daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne koymuştur. 2008 emlak balonu örneği üzerinden de görüldüğü gibi kapitalizmin neoliberal döneminde konut üretiminin piyasa dinamiklerinin belirleyici olduğu bir ortamda gerçekleşmesi konutun kullanım değeri olma işlevini tali plana iterek onu büyük oranda sermayenin bir yatırım ve birikim aracı olarak değişim değerine indirgemektedir. Konutun bütünüyle bir meta olarak işlem gördüğü böylesi bir süreçte ortaya çıkan yoğun spekülasyon ise menkul ve gayrimenkul rantlarını şişirip emlak balonlarının oluşmasına yol açmaktadır. Yani, toplumun temel ihtiyaçlarından biri ve temel bir insan hakkı olan barınma hakkı, konutun değişim değerine indirgenmesi ve finansal piyasaların spekülatif işlemleri sonucunda yok edilmektedir. Ayrıca, konutun hem reel hem de finansal bir yatırım aracı olarak tasarrufu küresel gelir/servet dağılımını daha da bozduğu gibi emlak tekellerinin kısılcacında küresel ölçekte barınma sorununun artmasına neden olmaktadır. Sorunun bu boyutu ilerleyen başlıkta ele alınmıştır.

3. 2008 Emlak Balonundan Küresel Konut Krizine Barınma Sorunu

Günümüzde Dünya nüfusunun yüzde 20'sinden fazlası, yani yaklaşık 1,8 milyar insan yeterli konuttan yoksun iken, 100 milyondan fazlası ise evsiz yaşamaktadır (AA, 05.10.2020).

BM'nin 2017'de yayımladığı özel bir Rapor'a göre, ABD'de 2008 krizini takip eden 5 yıl içinde 9 milyon hane ipotekli konut kredisi borçlarını ödeyemedikleri gerekçesiyle evlerinden zorla tahliye edilmiş ve konutlarına el konulmuştur. İspanya'da 2008 ve 2013 yılları arasında aynı sebeplerden 300.000'den fazla hane evlerine el konularak tahliye edilmiştir. 2008 Krizinden sonra Macaristan'da 1 milyonu aşkın hanenin ipotekli konutları haczedilmiştir. Ancak, yaşanan bu ağır toplumsal faturaya rağmen konut ve gayrimenkul, büyük finans devlerinin, emlak şirketlerinin ve dünyadaki 'süper zenginlerin' en gözde yatırım aracı olma yönündeki trend yükselmektedir. Bu tür aktörlerin dünyanın dört bir yanındaki büyük kentlerdeki konut ve gayrimenkul varlığı 2007-2008 krizinden sonra devasa boyutlara ulaşmıştır. 2016 yılında 217 trilyon Amerikan Doları ile gayrimenkul varlıklarının değeri küresel varlıkların %60'ına tekabül ederken "Krizi fırsata çeviren finans ve gayrimenkul sermayesi dünyanın pek çok kentinde konut ve gayrimenkul sahipliğinde hızla tekel olmaya doğru ilerlemektedir (Geniş, 2018: 481).

Konut piyasasının sermayenin meta biçiminde spekülatif bir yatırım aracına dönüşerek çeşitli biçimlerde tekelleşmeye doğru evrilmesi son dönemde tırmanışa geçen barınma sorununun temel nedenidir. Bu durum gayrimenkul fiyatları ile ev kiralarının emekçilerin ödeme gücünü aşacak şekilde artmasına, mülksüzleştirmeye ve toplumun barınma hakkının gasp edilmesine yol açmaktadır.

3.1. Neoliberal Kapitalizmin Aşındırdığı Barınma Hakkına Dair

19. Yüzyıl İngiltere'si, Fransa'sı, Almanya'sı başta olmak üzere çok sayıda sanayileşen ülkenin hızla büyüyen kentlerinde serpiyen burjuva sınıflarının yanı sıra artan kitlesiyle işçi sınıfı üyeleri ağır çalışma koşulları, salgın hastalıklar, sefalet, işsizlik ve yoksullukla boğuşmuştur. 19. Yüzyılda toplumun tümünü tehdit eden bu manzara karşısında zenginler, yardım kuruluşları, kiliseler ve yerel yönetimler tarafından merkezi yönetimlerin desteğiyle sistemin bekasını korumak adına yoksulluk ve suçla mücadele kapsamında bakım evleri, yoksul evleri vb. kurulmuştur. Sermaye birikim sistemini ve toplumsal yeniden üretimi tehdit eden bu sorun böylece kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere'de, işçi sınıfı sendikaları ve kapitalizm karşıtı siyasal örgütlerin de desteklediği 19. Yüzyıldan başlayarak I. ve II. Dünya Savaşı boyunca yoğunlaşan boş evlerin işgal hareketleri sermaye sınıfı ve kapitalist devletin bu sorunu çözmeye yönelik politikalara zorlamıştır. Örneğin, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisinin 21. maddesinde barınma hakkını içerecek şekilde devletin yükümlülükleri vurgulanmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadarki döneme değin kapitalist devletler, yeni kira düzenlemeleri, bina standartları, sosyal konut inşası vb. barınma sorununa dair çeşitli çözüm yöntemleri geliştirme yoluna gitmiştir. II. Dünya Savaşı ardından ise çeşitli toplumsal riskleri bertaraf ederek sermaye

birikiminin bekasını koruma kaygısı, sosyal/siyasal mücadeleler ve özellikle Sovyet devriminin etkisiyle Avrupa'daki çok sayıda ülke, sosyal konut üretimini merkezi ve yerel yönetimler aracılığıyla bizzat üstlenmiştir. ABD'de ise bu dönemde devlet destekli bir kurumsal yapılanma, altyapının devlet tarafından üstlenilmesi, bireysel ipotekli konut kredilerini sübvansede edilmesi vb. politikalarla konuta erişimin yöntemlerini kolaylaştırmaya yönelik politikalar izlenmiştir (Madden ve Marcuse, 2021; Tekin, 2022).

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana toplumun sağlıklı bir ortamda barınma ve insan onuruna yaraşır bir konutta yaşama hakkı, sosyal bir hak olarak çok sayıdaki ulusal/uluslararası sözleşme ve yasalarda yerini almıştır. Bu sözleşmelerden en önemlisi 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25/1'inci maddesine göre barınma hakkı, insan onuruna yaraşır, sağlıklı, güvenilir ve konforlu konutlarda yaşama hakkına sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu maddeye göre “Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır.” 3 Ocak 1976'da 133 ülke tarafından imzalanan Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile devletler, vatandaşlarına “kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma” olanaklarını sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Bahsi geçen standartlar ise “yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini” içerecek şekilde belirtilmiştir. 145 ülkenin taraf olduğu 1965 tarihli Her Biçimde İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması İçin Uluslararası Sözleşme'ye göre, diğer tüm haklarda olduğu gibi konut hakkında da ırk, renk ve etnik kökene göre ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiştir. 1990 tarihli Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi'nin 43. maddesine göre ise devletler, göçmen işçilerin sosyal konut programları da dahil olmak üzere konuta erişebilmelerinde yerli işçilerle eşit fırsatlara sahip olmasını ve kira sömürsüne karşı korunmalarını sağlamakla ve de sığınmacıların konut sorununu çözmekle yükümlü (Tekeli, 2010: 109-11) tutulmuştur.

Bütün bu sözleşme ve yasalara rağmen kapitalizmin neoliberal dönüşüm sürecinde sosyal konut politikalarının tasfiyeye tabi tutularak konut üretiminin sermaye birikiminin hizmetine sunulması yönündeki politikalar toplumun barınma hakkını sürekli bir biçimde aşındırmaktadır. Bu süreçte gayrimenkul piyasasının toplumun barınma hakkının aşındırılarak sermayenin lehine tasarruf edilmesine dair küresel düzeydeki en önemli adımlarından biri 1996'da İstanbul'da yapılan Habitat II (İnsan Yerleşmeleri) Konferansı olmuştur. Konferansta kabul edilen İstanbul Deklarasyonu Küresel Eylem Planı'na göre toplumun ihtiyaç duyduğu yeterli konut stoku finansal piyasaların artan etkinliği ile çözülebilir ve konut yatırımları “Yerli ve yabancı finansal kaynakları ve özel yatırımları çekecek” şekilde düzenlenmelidir. İstanbul Deklarasyonu'nda, daha güçlü bir finansal taban ile konut yatırımlarının ulusal ve yerel ekonomileri canlandırıp “sürdürülebilir insan yerleşmelerinin geliştirilmesine destek” olacağı savunularak konut piyasasında her düzeyde para ve finansman yönetimi kapasitesinin artırılması istenmiştir (Araman, 2022: 187-8). Benzer şekilde 2009 Dünya Bankası (DB) Kalkınma Raporu'nda, konut sorunun çözümünde piyasanın daha etkin olduğu vurgulanmıştır. Raporu arazi ve gayrimenkul piyasasında kısıtlayıcı düzenlemelere karşı çıkılarak devletlerin “toplumsal adalet ve bölgesel eşitlik adına” yaptığı “kentsel, bölgesel ve mekânsal” planlama müdahalelerini asgariye indirilmesi istenmiştir. Raporu göre, esnek bir arazi ve gayrimenkul piyasası ile birlikte mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelere uyum, konut finansmanı gibi diğer destekleyici kurumlara sahip olan şehirler, piyasanın ihtiyaç duyduğu gelişmeye daha fazla yatkındır (Harvey, 2013: 71-2).

Belirtmek gerekir ki; gerek 1996 İstanbul Habitat II Konferans Deklarasyonu, gerekse DB 2009 Kalkınma Raporu neoliberal konut politikalarının en katıksız biçimini savunmuştur. Oysaki, barınmanın bir insan hakkı olarak kabul edilmesine karşın sermayenin konut üretimine kâr ve birikim amacıyla daha yoğun bir şekilde el atması konutun sosyal bir hak olmasını önemli oranda aşındırmıştır. M. Davis'in *Gecekondu Gezegeni* (2007) adlı çalışmasında vurguladığı gibi 2. Dünya Savaşı ardından yerleşim

alanlarında sefaleti ve yoksulluğu çözüme amaçlı yerel ve küresel sermayenin desteklediği DB ve IMF güdümündeki plan ve programlar yoksulluk “kısır döngüsünü” çözmekten uzak kalmıştır. Bu programlar, orta sınıf sermaye odakları lehine yoksulluğu sorununu çözmekten ziyade yeniden üreten bir niteliğe sahip olmuştur. Bu tür yerleşim alanlarının kendi içinde ise, arsa arazi mafyası, irili ufaklı müteahhitler, emlakçılar gibi kesimler türemiş, bu kesimler sermaye birikiminin dinamiklerinden birine dönüşmüştür. Özellikle finansal serbestleşme ve küreselleşme dalgası ile birlikte konutta metalaşma süreci yeniden hızlanırken piyasa dinamiklerinin alabildiğine etkin kılındığı neoliberal politikalar sonucunda toplumun barınma sorunu daha da derinleşerek vahim boyutlara erişmiştir.

Madden ve Marcuse (2021: 21-53)’de ele alındığı gibi konutun yaşam alanı olmaktan çıkarılıp “aşırı metalaşma” ile gayrimenkule dönüştürülmesi süreci dünyanın büyük kentlerinde hızla işleyen bir süreçtir. İmar, konut ve gayrimenkul mevzuatını sermaye lehine esnekleştirme, özelleştirme, güvencesizlik vb. makro yapısal dönüşümlerle finansallaşma ve küreselleşme politikaları günümüz kentlerin kaderini belirlemektedir. Bu kapsamda, ipotekli konut kredi şartlarının serbestleşmesi, “yağmacı borçlandırma pratiklerinin yaygınlaşması”, kamunun mülkiyetinde olan ya da kamunun kontrol ettiği konutların satılarak özelleştirilmesi, kiracıları korumaya yönelik düzenlemelerinin gevşetilmesi ya da toptan kaldırılması, “enformel” konut alanları ile işçi sınıfı ve etnik azınlıkların oluşturduğu mahalleleri hedef alan kentsel dönüşüm projeleri vb. bu sürecin özellikleri olarak öne çıkmıştır. Bütün bunların sonucunda “mekâna gömülü” ya da “bağımlı” bir varlık olmasına karşın konut, hızla küreselleşen ekonomik ağların içine çekilmektedir. Kentsel dönüşüm ve yeni kentsel alanların artışı eşliğinde gayrimenkul ve konut, özellikle son yirmi yılda tarihte eş benzerine rastlanmayan bir biçimde küresel bir yatırım aracına dönüşmüştür. Bu dönemde devletlerin ve yerel yönetimlerin elindeki sosyal konutlar satışa çıkarılıp özelleştirilirken para ve finansal araçların ticareti ile uğraşan aktörlerin konut sektöründeki hâkimiyetinin önü açılmıştır. Özel sermaye şirketleri ve fonlar, gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi finansal kurumlar, büyük metropollerde artan oranda gayrimenkul satın alma yoluyla gayrimenkulde tekelleri güç elde etmişlerdir.

Bir meta olarak işlem görmesinden dolayı bir konutun fiyatını ödeyemeyen emekçi sınıflardan oluşan kesimler ya uzun vadeli (20-30 yıl) borçlanarak hayatını ipotek altına aldırarak ya da gelirinin önemli bir kısmını kiraya ayırıp kıt kanaat yaşamak zorunda kalmaktadır. Konut fiyatlarının aşırı yükseldiği durumlarda ise ev sahibi olmak bir hayal olmakta ve yüksek kiralar emekçileri sersefil koşullarda yaşamının ötesinde sokakta barınmaya terk etmektedir. Kapitalizmin piyasa mantığının acımasızca işlemesi nedeniyle hâlihazırda milyonlarca boş konut barınmak için ona ihtiyaç duyan evsizlere tahsis edilmek yerine çürümeye terk edilmektedir.¹⁴ Yani, kapitalizmin mantığı her defasında boşta duran yığınla konuta rağmen toplumu barınma krizleriyle karşı karşıya bırakmaktadır. Konutu bir metaya ve her türden gayrimenkulün likit bir değer biçiminde dönüşüme tabi tutulduğu kapitalizmin neoliberal döneminde kentsel mekânların finans ve gayrimenkul sermayesi tarafından yeniden “çitleme” hareketine tabi tutulduğu bir süreç yaşamaktadır adeta! Bazı araştırmalara göre son birkaç on yılda kentsel gelişme, maden çalışmaları ve inşaatlar yüzünden yerinden edilenlerin sayısı savaş ve doğal

¹⁴ Örneğin Türkiye son 20 yılda inşaat sektörü hızla büyürken milyonlarca konut üretilmiştir. 2014’ten bu yana müteahhitlerin ellerinde boş duran 1 milyona yakın konut stoku hükümetteki Ak Parti yönetiminin neredeyse yılda bir enflasyonun çok altında düşük konut kredisi faiz kampanyalarına rağmen eritilemediği gibi bu süreçte kiracı oranı ise %18’lerden %30’lara yükselirken evsahibi oranı %60’ın üstünden %56’ya düşmüştür (Araman, 2022: 336). Kiracı oranındaki artışa rağmen, 1 milyona yakın konut müteahhitlerin elinde ve ayrıca İstanbul, İzmir, Ankara gibi ülkenin en büyük kentlerinde milyonlarca konut ev sahiplerinin elinde boşta durmaktadır. Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) Başkanı Mithat Yeniğün, Temmuz 2019’da inşaat şirketlerinin elinde eritilemeyen 800 bin ile 1 milyon arasında konut stokunun bulunduğunu açıklayarak hükümete sorunu çözmesi için çağrı yapmıştır (Dünya Gazetesi, 18.7.2019). Nüfus Kayıt Sistemi’ne göre İstanbul’da 1 milyon 800 bin civarında konut boş görünürken Ankara’da ise yaklaşık 1 milyon 300 bin evin boşta olduğu tahmin edilmektedir (Yılmaz, 2021).

afetler nedeniyle yerinden edilmelerle aynı seviyelere erişmiştir! (Madden ve Marcuse, 2021: 11). Neoliberal finansallaşma olgusunun konut sorununda yol açtığı eğilimi yansıtan güncel örnekler bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

3.2. Derinleşen Konut Krizine Güncel Örnekler

19. yüzyılda yaşandığı gibi bugün de barınma sorununa neden olan esas faktör konutun meta şeklinde bir yatırım aracına dönüşmüş olmasıdır. Kapitalizmin krizlerini aşarak ömrünün uzatmak üzere 1970'lerin sonlarına doğru hayata geçirilen neoliberal politikalar ise emlak balonları eşliğinde barınma sorununu yeniden derinleştirmiştir. Çok sayıda iktisatçının da dikkat çektiği gibi 1970'lerden sonra reel ücretleri eriyerek satın alma gücü düşen emekçilerin yaşam koşullarının ağırlaşması pahasına finansal kurumlara borçlandırılarak sermaye birikiminin sürdürülmesine yönelik bir süreç yaşanmaktadır. Bu sürecin bir sonucu olarak günümüzde konut krizleri derinleşmiş ve de konut mülkiyetinde tekelleşme eğilimi ile birlikte finansallaşmanın gayrimenkul üzerindeki etkisi artmıştır. Menkul kıymetleştirme biçimleriyle “mekâna gömülü” ev, işyeri, alışveriş merkezi (AVM) vb. türden reel bir varlıklar sermaye sahipleri için önemli bir yatırım aracına ve “likit” bir değere dönüşmüştür. Menkul ve gayrimenkul biçiminde varlıkların elektronik sistemler üzerinden borsasının kurularak alım satımlarına yönelik finansal altyapıların geliştirilmesi mülkiyet haklarının devrini ve servet transferlerini kolaylaştırırken, bu süreç büyük emlak şirketleri, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) ve Fonları (GYF) biçiminde kurumsal yatırımcılar ile birikimini gayrimenkulde değerlendiren bireysel gayrimenkul zenginleri yaratmaktadır. Gelir dağılımının küresel ölçekte artan ölçüde bozulduğu kapitalizmin neoliberal döneminde kurumsal ve bireysel gayrimenkul zenginleri, ekonomik krizleri de fırsat olarak değerlendirip hem reel olarak hem de menkul kıymet biçiminde dünyanın en lüks yerlerinde en lüks gayrimenkullerine yatırım yaparak servetine servet ekleyebilmektedir.

Konut üretiminin tekel büyüklüğündeki emlak şirketlerinin öncülüğünde küresel sermayenin gözde yatırım aracına dönüşmesinin yol açtığı spekülasyon, rant, balon ve kriz biçimindeki döngünün en çarpıcı örneklerinden biri Çin'de yaşanmaktadır. Keza, dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip olan Çin'de henüz tüm boyutları ile açığa çıkmamış olmasına rağmen kimi yönleriyle 2008 Mortgage Krizi'ne benzer bir süreç yaşanmaktadır. Türkiye'nin önünde dünyanın en fazla müteahhidine sahip olan Çin, 2008 Krizi akabinde iç piyasayı canlandırıp ekonomik büyümeyi sürdürmek amacıyla yoğun bir şekilde inşaat sektörüne yönelen ülkelerden biriydi. Çin'de büyük emlak şirketlerinin öncülüğünde sürdürülen konut üretimi küresel finansın da cazibesini çeken bir yatırım aracı oldu. Bu süreçte emlak sektörünün büyüklüğü Çin ekonomisinin dörtte biri düzeyine erişirken, Çin merkezli emlak devi Evergrande'nin pasif borçlar toplamı Çin gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 2'sine erişti. Ancak, 2021'den bu yana Evergrande'nin borçlarını ödeme sıkıntısına girmesi nedeniyle finansal piyasaları endişeye sürüklerken Aralık 2021'de özellikle yurtdışı borçlarını ödemekte sıkıntıya düşen Evergrande'nin durumu kimi uzmanlarca 2008 Krizi'nin işaret fişeği olan Lehman Brothers'ın iflasına benzetilmiştir.

Dış ticaret fazlası nedeniyle yüksek döviz rezervlerine sahip olan Çin devleti küresel piyasaları etkileyecek boyutta bir krizin önünü almak için sürece müdahil olmuştu. Ayrıca, Çin hükümeti bazı gayrimenkul şirketlerinin kontrolsüz borçlanmasını sınırlamak ve denetlemek için borç eşiği politikası geliştirmişti. Çin emlak piyasasındaki kriz alametlerinin dinmemesi üzerine Pekin, birkaç tur kurtarma fonu yayınladı ve 2023'de gayrimenkule yaklaşık 10 trilyon yuan (1,4 trilyon dolar) kredi sağladı. Çin devletinin devreye girmesine rağmen Çin merkezli emlak devi Evergrande'nin iflası ve tasfiyesi önlenemedi. Evergrande'nin 171 Çin bankasına ve 121 finansal şirkete borçlu olduğu belirtiliyor. Alacaklıların açtığı davalar nedeniyle mahkemece 300 milyar doları aşkın borcu bulunan Şirket'in 2024'de tasfiyesine karar verildi. Haliyle, şirketin 280'den fazla şehirde 1.300'den fazla projesine evsahibi olmak amacıyla dahil olanlar ise büyük bir belirsizlik içine sürüklenmiş durumda. Dünya emlak

piyasasının içinde bulunduğu eğilimi oldukça iyi yansıtan bir örnek olması açısından Çinli şirketin hikayesine biraz daha yakından bakmak faydalı olacak.

Emlak devi Evergrande iş insanı Hui Ka Yan tarafından 1996 yılında Hengda Group adıyla Çin'in güneyindeki Guangzhou şehrinde kuruldu. Sigorta, elektrikli araba, gıda ve içecek sektörlerinde faaliyet gösteren Şirket aynı zamanda ülkenin en büyük futbol takımlarından bir olan Guangzhou Evergrande FC'nin de sahibi. Forbes'a göre şirketin kurucusu Hui'nin kişisel serveti 10,6 milyar dolar. Borçla finansmana yüklenerek agresif bir şekilde büyüyen Evergrande, dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin'in en büyük şirketleri arasına girmeyi başarmıştı. Çin'de çoğu kişi henüz projeler başlamamışken Evergrande'den gayrimenkul satın almıştı. Şirket, Eylül 2021'de, tahvillerine yatırım yapmış olanların 84 milyon dolarlık faiz ödemesini yapamayınca uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından notu düşürülmüş ve bunun üzerine şirketin hisseleri %85 değer kaybetmişti. Küresel finans piyasalarını endişelendiren bu gelişme karşısında Pekin yönetimi kamu şirketlerini ve hükümet tarafından desteklenen müteahhitleri, Evergrande hisseleri satın alarak şirkete destek olmaya davet etmişti. Çin devletinin duruma müdahil olması nedeniyle oluşan iyimser beklentiler Şirketin borçlarının temerrüde düşmesi nedeniyle birkaç yıl içinde yerini hayal kırıklığına bıraktı. Çok sayıda kişi, Evergrande hakkında duyduğu hayal kırıklıklarını ve şikâyetlerini sosyal medyadan dile getirirken; büyük yatırımcılar ise aralarında Hong Kong'un da olduğu mahkemelere başvurdu. Alacaklarını talep etmek için başvurabilecekleri yasal yolların sınırlı olması nedeniyle yerli yatırımcılar dava açmakta zorlanırken yabancı şirketler, Çin toprakları dışında Evergrande'ye dava açma yoluna gitmişti. Bazıları dava açmak için Evergrande ve benzer diğer şirketlerin kayıtlı olduğu Hong Kong'u tercih etti. Şirket alacaklılarla anlaşma üzerinde çalışırken Ağustos 2023'de Amerika'daki varlıklarını korumak amacıyla ABD'de iflas başvurusunda bulundu. Bunun üzerine Eylül ayında Yönetim Kurulu Başkanı Hui Ka Yan, polis gözetimi altına alınırken Evergrande'nin hisseleri Hong Kong'da %20'den fazla değer kaybetmiş ve borsadaki işlemlere ara verilmişti.

Davalar ve borçların yeniden yapılandırılması süreci nedeniyle durumu sürüncemede kalan emlak devi Evergrande hakkında nihai karar ise 26 Ocak 2024'te verildi. Hong Kong'daki bu dava, Evergrande yatırımcılarından biri olan Hong Kong merkezli Top Shine Global tarafından başlatılmıştı. Bu tarihte mahkemeden üç aylık bir süre daha isteyen Evergrande'nin bu talebi Yargıç Chan tarafından reddedildi. Mahkeme Evergrande'nin tasfiyesi için sürecin başlatılmasına karar verdi. Evergrande'nin yeniden yapılandırma stratejisini belirlemek için şirket yönetimine tasfiye memurları atandı. Şirket hakkında tasfiye kararını veren Yargıç Chan Evergrande dışında Sunac China, Jiayuan ve Kaisa gibi Çin merkezli diğer temerrüde düşmüş şirketleri de inceliyor. Mayıs 2022'de Jiayuan'ın da tasfiye edilmesine karar verilmişti. (BBC News, 29.09.2021; 22.10.2021; 29.01.2024; Oi, 2021_a; 2021_b) Tasfiye sürecinde Evergrande'nin varlıklarına el konulması ve satılması bekleniyor. Ancak elde edilecek gelir ile Şirketin borçlarının tamamen kapatılacağı şüpheyle karşılanıyor. Çin emlak piyasasını ve Çinli gayrimenkul devi Evergrande'nin durumunu yakından takip BBC Asya İş Dünyası Muhabiri M. Oi (2024)'ye göre, 300 milyar dolardan fazla borcu bulunan Evergrande, "Çin'de bir süredir şiddetlenen gayrimenkul krizinin görünen yüzü" durumunda. Son mahkeme kararı emlak sektörünün ağırlığı nedeniyle Çin piyasalarında daha fazla dalgalanma yaratması muhtemel. Halihazırdaki borç krizi konut sahiplerini zor durumda bıraktı. Mahkeme kararının Evergrande'nin inşaat çalışmaları üzerindeki olası etkilerinin bilinmediğini söyleyen Oi, Çin Komünist Partisi'nin konut satın alanların ödedikleri paranın karşılığını almalarını sağlamak için müteahhitleri ayakta tutmak istediğini, bunun için de Hong Kong mahkemesinin kararını görmezden gelmeyi tercih edebileceğini düşünüyor.

Evergrande örneği üzerinden bir kez daha yeni konut mağdurlarının yaratılması pahasına emlak sektörünün nasıl küresel bir spekülatif yatırım aracına dönüştüğüne tanıklık ediyoruz. Keza, süreci değerlendiren uzmanlarda buna işaret ediyor. Örneğin, Evergrande'nin borç krizi üzerinden konuşan

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

finans uzmanı Vinesh Motwani, Çin'de konut fiyatlarındaki düşüşün devam etmesi halinde “*potansiyel alıcıların konut almaktan vazgeçebileceği*” yönünde endişelerini dile getiriyor. Yani, konut yatırımlarının istikrarı, istikrarlı bir fiyat artış beklentisine dayanıyor. Evengrande'nin içinde bulunduğu mali kriz nedeniyle açıklama yapan Bondsupermart adlı finansal piyasaları araştırma platformundan Jackson Chan ise, “*Bu durum kesinlikle yabancı yatırımcıların Çin'in offshore gayrimenkul bonoları konusundaki güvenini sarstı*” şeklinde açıklama yapıyor. Evergrande krizinin Çinli gayrimenkul müteahhitlerinin yabancı yatırımcılardan borç almasını zorlaştırdığına dikkat çeken m. Oi (2024) ise Çin'deki gayrimenkul sektörü için uygun fiyatlı yabancı yatırım imkanlarına olan erişimin azalmasının olası bir gayrimenkul ve finansal kriz için büyük bir tehdit oluşturduğunu söylüyor.

Konut piyasasının büyük gayrimenkul şirketlerinin elinde tekelleşmesine ve tekellerin körüklediği spekülasyonun kira artışıyla birlikte konut sorununun artışına dair en çarpıcı örneklerden biri ise Almanya'da yaşanmaktadır. 1987'de ülke genelinde 5.5 milyon sosyal konutun bulunduğu Almanya'da bu miktarın büyük bir kısmı özelleştirmelerle uluslararası büyük emlak şirketlerinin mülkiyetine geçirilmiştir. Özelleştirmeler sonucunda sosyal konut sayısı 1.5 milyona düşmüştür. 2021 yılı itibarıyla Berlin'de bulunan yaklaşık 2 milyon konutun yüzde 85'inde kiracılar ikamet ederken, kiracıların yarısı ABD merkezli büyük finans şirketlerinin ve Deutsche Bank'ın hisse ve yatırımlarıyla büyüyen Deutsche Wohnen ve ona benzeyen emlak şirketlerinin evlerinde yaşamaktadır. Almanya'da bulunan Vonovia adlı gayrimenkul şirketi, 2012-2020 arasında yıllık cirosunu üçe katlamıştır. Almanya genelinde 500 bine yakın konutu olan şirket 2021'de Deutsche Wohnen ile birleşerek Avrupa'nın en büyük gayrimenkul tekeli oluşturmuşlardır. Alman Federal İstatistik Kurumu'nun yaptığı Mikrozensus anketinin verilerine göre Berlin'de tahmini olarak 150 bin kadar ev spekülasyon amaçlarıyla boş tutulmuştur. Uluslararası spekülasyon firmaları kiralardan yüksek kâr elde etmesine karşın Alman devleti uzun bir süre birçok kent ve eyalette kamu konutlarının özelleştirilmesine hız vermiştir. 2014-2021 yılları arasında Almanya'daki evsizlerin sayısı iki kat artarak 860 bine ulaşırken kira fiyatları da hızla tırmanışa geçmiştir.

Almanya'da Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra kısa bir süre içinde Doğu Berlin'e ait 85 bine yakın konut emlak şirketleri tarafından satın alınmıştır. 1990 başlarında Doğu Berlin mahallelerinde bir konutun kira bedeli ortalama bir maaşın yüzde 4.2'sine tekabül ederken 2018'de bu oran yüzde 25'e yükselmiştir. Federal Parlamento Konut Politikası Sözcüsü Caren Lay'a göre 2012 ile 2016 arasında büyük şehirlerde ve üniversite şehirlerinde kiralar yüzde 20 ile yüzde 30 arasında artarken, Almanya genelinde sosyal konuta olan ihtiyaç atarak 5 milyona yükselmiştir. Artan konut sorunu ve kiralar nedeniyle Almanya'da işçi sendikaları, sol partiler, çok sayıda dernek ve kitle örgütlerinin içinde olduğu birlikler tarafından oluşturulan “kiracı inisiyatifleri” 2021'de Berlin, Köln, Leipzig, Stuttgart, Dresden, Frankfurt, Freiburg, Jena, München, Münster ve Potsdam'da gösteriler düzenlemiştir. Eylemler benzer süreçleri yaşayan Avrupa'nın başka büyük kentlerine yayılırken Almanya Federal Hükümetin aldığı kararla Berlin'de 26 Eylül 2021'de yapılan referandum sonucunda yaklaşık 240 bin özel gayrimenkul şirketlerinden alınıp ihtiyaç sahiplerine uygun koşullarda kiralanması amacıyla kamulaştırılmıştır. (Özdemir, 2019; Schulze, 2021; Birgün Gazetesi, 10.09.2021). Son yıllarda artan konut krizi karşısında İspanya, Hollanda ve İngiltere başta kira tavanı belirleme olmak üzere çeşitli politikalar geliştiren ülkeler arasındadır.

Gayrimenkul piyasasındaki dönüşümün tekelleşme eğilimi ve gayrimenkul zenginleri yaratarak konut krizini tetiklemesine dair çarpıcı örneklerinden bir diğeri ise Türkiye'dir. Türkiye'de son yıllarda açığa çıkan barınma krizi Cumhuriyet tarihinin en yoğun konut üretimine rağmen yaşanmaktadır. Son 25 yılda inşaat sektörünün en çok büyüdüğü ülkelerden biri olarak Türkiye'nin durumu da gayrimenkulde tekelleşme eğilimiyle birlikte konut sorununun artması yönündedir. Örneğin, 2000 öncesinde bir elin parmaklarını geçmeyen gayrimenkul ortaklığı (GYO) sayısı 2002'den sonra hızla

2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu

artarak 2020 yılı öncesinde 33'e çıkmıştır. Borsa İstanbul (BİST)'te işlem gören 49 yatırım ortaklığı bulunmaktadır. Bunların %67'si GYO'dur. 2018 yılı itibariyle Emlak Konut GYO sektörde olduğu %30 pay ile en büyük GYO'dur. Emlak GYO'yu %15 ile Torunlar GYO, %8 ile İş GYO, %7 ile SİNPAŞ GYO ve %6 ile AKİŞ GYO takip etmiştir. Bu 5 GYO'nun Türkiye'de toplam GYO pazarındaki büyüklüğü ise %66'dır. Sektörün yaklaşık %45'ine Emlak Konut GYO ile Torunlar GYO hâkim durumdadır (Araman: 2022; 275-85). Yapılan AVM, işyeri ve lüks konut siteleriyle GYO'lar ve birikim sahibi bireysel yatırımcılar gayrimenkul zenginlerine dönüşürken, bu süreçte 2002 yılı öncesinde Türkiye'de %20'lerin altında olan kiracı oranı 2020'de %30'lara yaklaşmış, ev sahibi oranında ise azalış yaşanmıştır (Araman, 2022: 337).

Metropollerde boşta duran milyonlarca daireye rağmen Türkiye halkı konut krizinden en fazla etkilenen ülkelerden biri durumundadır. Ev kiralari yüksek enflasyonun çok üstünde olağanüstü seviyelere tırmanırken, iktidardaki Ak Parti yönetimi olası büyük tepkilerinin önünü almak için kiralara %25 tavan fiyat kararı almıştı. Ancak, alınan önlemler sorunu çözmekten uzak kalmıştır. Öyle ki, son yıllarda Türkiye'de yargı sistemini en çok meşgul eden iki gündemden birisi evsahibi kiracı dosyaları olmuştur. Diğeri ise neoliberal finansallaşmanın boyutunu gösteren çarpıcı bir olgu olarak yaşamını kaybeden vatandaşların ardından borç yükü bırakması nedeniyle varisleri tarafından açılan reddi miras davalarıdır. Örneğin, Adalet Bakanlığına bağlı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün Adli İstatistikler 2020 Raporu'na göre, 2017-2020 yılları arasında mirasla ilgili açılan dava sayısı toplamda 30 bin 861 olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda 2020'de açılan dava sayısı 2017'nin 108 kat üstünde seyretmiştir. Avukat Elvan Kılıç'ın verdiği bilgilere göre, Türkiye'de 2019 yılında her 100 kişiden 78'i reddi miras talebiyle mahkemeye başvuru yapmıştır (Hukuki Haber, 19.04.2022). 3 Ağustos 2022 tarihli Hürriyet gazetesinde İsmail Sarı tarafından hazırlanan bir haberde ise kiracı ev sahibi davalarındaki "astronomik artış" ortaya konuyor. Habere göre, ev sahibi ve kiracı anlaşmazlıklarına dair davaların bir yıl önce yüzde 20-30 civarında olan yargıdaki yükü 2022'de 50-60 civarına çıkmıştı. Konuyla ilgili görüşlerine başvurulan Tüketici Konfederasyonu Başkan Vekili ve Tüketici Başvuru Merkezi Genel Başkanı Avukat İbrahim Güllü, kiralara getirilen %25 vd. sınırlandırmalar karşısında ev sahiplerinin eski kiracılara psikolojik baskı yaptığını söyleyerek ev sahibi kiracı arasında tahliye, kira tespit, kira alacağı şeklindeki davaların olağanüstü bir miktarda arttığını belirtiyor. Gayrimenkul Hukuku Derneği Başkanı Avukat Ali Güvenç Kiraz ise son yıllarda açılan her iki davadan birisinin kiracı mal sahibi arasındaki ihtilaf olduğuna dikkat çekiyor (Sarı, 2022).

Seçilen ülke örneklerinden anlaşıldığı gibi kapitalizme hayat vermek için devreye sokulan neoliberal politikalar sonucunda gayrimenkul, yoğun spekülasyon eşliğinde krizlerin de en fazla açığa çıktığı alanlardan birine dönüşmüştür. Emlak balonu sonucunda yaşanan krizler ise diğer finansal krizlere nazaran en az iki kat daha ağır bir fatura bırakmaktadır. Bunun temel sebebi gayrimenkullerin bankaların açtığı kredi hacmi içindeki özgün ağırlığıdır. Ayrıca, gayrimenkuller hanehalkı varlıklarının önemli bir kısmını oluşturduğundan finansman kurumları açtıkları kredilerin karşılığında öncelikle gayrimenkul türünden varlıkları teminat olarak tercih etmektedir (Kansu, 2011: 34-41). Dolayısıyla, yaşanan ekonomik krizlerden konut piyasası en fazla etkilenen sektörlerden biri olmaktadır. Kriz nedeniyle yaşanan şirket iflasları, işsizlik, inşaat, kira ve kredi maliyetlerinin yükselmesi, enflasyon vb. nedenlerle finansal sektör tarafından konut başta olmak üzere gayrimenkuller hacze uğramaktadır. Ayrıca, sermayenin konut piyasasını büyük ölçüde ele geçirmesi toplumun barınma hakkının aşınmasına neden olup konut krizini tetiklerken, sermayenin birikim süreçlerinin içsel çelişkilerinden kaynaklanan ekonomik krizler ise toplumu daha şiddetli bir şekilde barınma sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır.

4. Sonuç

Kapitalist üretim tarzının 1970'lerden itibaren içine girdiği neoliberal dönüşüm sürecinden en fazla etkilenen sektörlerden biri konut piyasası olmuştur. Sosyal devlet politikalarının rolünün minimize

edilerek temel insan haklarından biri olan sağlıklı bir ortam ve koşullarda barınma ihtiyacının büyük oranda piyasaya havale edilmesi toplumun karşı karşıya kaldığı konut sorunun temel nedenidir. Konutun değişim değerinin belirleyici olduğu meta biçiminde üretimi ve bu üretim sürecinin inşaat sermayesi, finansal sermaye ve sermaye piyasası başta olmak üzere piyasa dinamiklerinin insafına bırakılması küresel ölçekte barınma krizine yol açmıştır. Ayrıca, piyasa dinamikleri gelir/servet dağılımını daha da bozarak gayrimenkulde tekelleşmenin önünü açmaktadır. Dahası, piyasa dinamikleri konutun spekülasyon bir yatırım aracına dönüşmesini de tetikleyerek ABD 2008 Krizi örneğinde olduğu gibi emlak balonlarının oluşmasına ve barınma mağduriyetinin daha da artmasına neden olmaktadır. Konut üretim biçiminin toplumun sağlıklı bir ortamda yaşama hakkı ve ekoloji ile uyumlu kentsel bir yapılanma çerçevesinde gerçekleşmesi için yerel ve merkezi yönetimlerin öncülüğünde sosyal konut politikalarının geliştirilmesi sosyal adaletin bir gereğidir. Sermaye birikiminin öncelikleri gözetilerek sosyal devlet ve konut politikalarının ihmal edilmesine devam edildiği sürece toplumun konut ihtiyacı ve barınma sorunu iktisadi konjonktüre bağlı şekilde artarak ya da azalarak varlığını sürdürecektir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- AA (05.10.2020)., 100 milyondan fazla kişi evsiz yaşıyor, *Anadolu Ajansı*, erişim linki: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/100-milyondan-fazla-kisi-evsiz-yasiyor/1995716#:~:text=ya%C5%9Fam%20s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir%20ilerlemelidir.-,D%C3%BCnya%20n%C3%BCfusunun%20y%C3%BCzde%20'2020'sinden%20fazlas%C4%B1%20yaklaa%C5%9F%C4%B1k%201%208,milyondan%20fazla%20insan%20evsiz%20ya%C5%9Famaktadır%C4%B1>
- Akçay, Ü. ve Türkay, M. (2006), Neoliberalizimden kalkınmacı yaklaşıma; devletin sermaye birikim sürecindeki yeri üzerine, B. Ülman ve İ. Akça (Ed.), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar* (ss. 49-65) içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2014), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş*, Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Akçay, Ü. (2017) Finansallaşma, Merkez Bankası Politikaları ve Borcun 'Özelleştirilmesi', P. Bedirhanoglu, Ö. Çelik ve H. Mıhçı (der.), *Finansallaşma Kıskaçında Türkiye'de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek* (ss. 45-83) içinde, İstanbul: Notabene Yayınları.
- Apaydın, Ş. (2015), *Kriz ve Konjonktür Kuramları*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- Araman, S.(2022), Türkiye'de Konut Balonu, İnşaat/Gayrimenkul Furyası Kriz ve Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Kor Kitap.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2007), *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Balaban, O. (2016), İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?, Tanıl Bora (Ed.) *İnşaat ya Resulullah* (ss. 17-32.) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BBC News (29.09.2021), Evergrande: Çin'in gayrimenkul devi 1,5 milyar dolarlık hisse sattı, hisseleri yüzde 15 değer kazandı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58738297>, 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.
- BBC News (22.10.2021), Evergrande: Çin'in gayrimenkul devinin hisseleri borç faizini ödediği haberi sonrası yükseldi, *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59008086>, 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.
- BBC News (29.01.2024), Çinli gayrimenkul devi Evergrande için tasfiye emri verilmesi ne anlama geliyor?, *BBC News Türkçe*, <https://medyascope.tv/2024/01/29/cinli-gayrimenkul-devi-evergrande-icin-tasfiye-emri-verilmesi-ne-anlama-geliyor/#:~:text=Evergrande'nin%20durumu%2C%202008',da%20tasfiye%20edilmesine%20karar%20verilmi%C5%9Fti>. 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.
- BDDK. (2008), ABD Mortgage Krizi, *BDDK Çalışma Tebliği*, https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0326_02.pdf, adresinden 12.09.2022 tarihinde erişildi.
- Bell, P. and Cleaver, H. (2002), Marx's Theory of Crisis as a Theory of Class Struggle, *The Commoner*, 5, 1-61. <http://www.commoner.org.uk/cleaver05.pdf>, adresinden 20 Haziran 2015 tarihinde erişildi.
- Bilgin, M. Hüseyin, Karabulut, G. ve Ongan, H. (2002), Finansal krizlerin işletmelerin finansman yapıları üzerindeki etkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2002-41.
- Birdal, M. (2009), Bir krizin anatomisi: ABD mortgage piyasasının kurumsal yapısı ve krizin dinamikleri, *Anadolu International Conference in Economics June* (17-19) içinde, Econ Anadolu 2009, Eskişehir, Türkiye. https://iuparadersi.files.wordpress.com/2014/03/birdal_econanadolu2009.pdf, 7 Aralık 2017 tarihinde erişildi.
- Birdal, M. (2018), Bir Krizin Anatomisi, İstanbul: Kor Kitap Yayınları.
- Birgün (10.09.2021), Barınma hakkı eylemleri sonuç verdi, <https://www.birgun.net/haber/barinma-hakki-eylemleri-sonuc-verdi-358158> 'den 15.12.2023'de indirildi.
- Brenner, R. (2012), Karl Marx'ın kriz teorisi: Genel bir bakış, B. Richard, M. Pröbsting (Ed.), çev. S. Çakmak Şahin ve A. Şan Taşbaşı, *Marksist Kriz Teorisi ve Kredi Krizi* (ss. 12-54) içinde, İstanbul: Yordam Kitap.
- Clark, P. (2017), American sare flipping houses like it's 2006, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-25/americans-are-flipping-houses-like-it-s-2006> adresinden 09.11.2019 tarihinde erişildi.
- Davis, M. (2007), *Gecekondu Gezegeni*, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

Neoliberalizm ve Finansallaşma Bağlamında Derinleşen Konut Krizini Anlamak:**2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu**

- Divitçioğlu, S. (2013), *Karl Marx'da İktisadi Büyüme*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Dünya, (18.07.2019), TMB Başkanı Yeniğün: Konut stoku müteahhitten fona geçmeli, <https://www.dunya.com/ekonomi/tmb-baskani-yenigun-konut-stoku-muteahhitten-fona-gecmeli-haberi-450171>. adresinden 20.07.2019 tarihinde erişildi.
- Engels, F. (1992), *Konut Sorunu*, çev. G. Özdural, Ankara: Sol Yayınları.
- Ercan, F. (2005), *Para ve Kapitalizm*, İstanbul: Devın Yayınları.
- Fine, B. (2001), *Development Policy in The 21st Century: Beyond The Post-Washington Consensus*, B. Fine, C. Lapavitsas, & J. Pincus (Ed.) *Neitherthe Washington Northe Post-Washington Consensus: An Introduction* (ss. 1-27) içinde, London: Routledge.
- Foster, J. B. (2007), *The Financialization of Accumulation*, <https://monthlyreview.org/2007/04/01/the-financialization-of-capitalism/>, adresinden 7 Aralık 2017 tarihinde erişildi.
- Geniş Ş (2018)., *Barınma Hakkını Savunmak*, *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 481-488.
- Harvey, D. (2010), *The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism*, New York: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2013), *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrim Doğru*, çev. A. D. Temiz, İstanbul: Metis Yayınları
- Hepşen, A. (2010), *Gayrimenkul Piyasaları ve Finansmanı*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hepşen, A. (2011), *Finansal Krizlerde Gayrimenkul Finansman Piyasalarının Rolü ve Gayrimenkul Fiyat Endekslerinin Önemi*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hukuki Haber (19.05.2022), *Mirasın reddi davalarında rekor artış!*, <https://www.hukukihaber.net/mirasin-reddi-davalarinda-rekor-artis> adresinden 02.10.2022 adresinden tarihinde erişildi.
- Hürriyet, (17.12.2018), *Yüzyılın krizi 2008'e damgasını vurdu*, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/yuzyilin-krizi-2008e-damgasini-vurdu-10588051>, adresinden 30.12.2018 tarihinde erişildi.
- IMF (2008), “Global Financial Stability Report - Systemic Risks and Restoring Financial Soundness”, *World Economic and Financial Surveys*, ISSN 0258-7440, April 2008.
- IMF (2009), *Lessons for Monetary Policy from Asset Price Fluctuations*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/pdf/c3.pdf>, adresinden 19.04.2017 tarihinde erişildi.
- İnsel, A. (2020, 24 Eylül) *İktisat biliminin kadük yasaları ve batıl itikatları (I)*, *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/haftalik/10283/iktisat-biliminin-kaduk-yasaları-ve-batil-itikatları-i>, adresinden 29.12.2020'de erişildi.
- Kahveci, M. (2012), *Finansallaşma ve ekonomik kriz ilişkisi bağlamında 2008 krizinin incelenmesi*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kansu, A. (2011), *Konut Balonundan Finansal Krize, ABD Mortgage Krizi*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Kaykusuz, M. (2014), *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler 1619-2014*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Kindleberger, Charles P. ve Robert, Z. Aliber. (2014), *Çılgınlık, Panik ve Çöküş, Finansal Krizler Tarihi*, çev. Ü. Şensoy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lapavitsas, C. (2009), “Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation”, *Historical Materialism*, 17 (2), 114-48. <https://witackman.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/09/historical-materialism-17-2009-114e28093148.pdf>.
- Lapavitsas, C. (2019). *Üretmeden Kâr Etmek: Finans Hepimizi Nasıl Sömürüyor*, çev. Y. E. Kara, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Madden D. ve Marcuse P.(2021). *Aşırı Metalaşma Çağında Konutu Savunmak*, çev. Şerife Güneş, Ankara: İdealkent Yayınları
- Marx, K. (2003). *Kapital: III. Cilt*, çev. A. Bilgi, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Mishkin, F. S. (1996). “Understanding financial crises: A developing country Perspective”, NBER Working Paper No. 5600, <http://www.nber.org/papers/w5600.pdf>, 21 Kasım 2017 tarihinde erişildi.
- Mishkin, F. S. (1998). “International capital mobility, financial volatility and financial instability”, NBER Working Paper, No. 6390.
- Mishkin, F. S. (2007), “Financial instability and monetary Policy”, At the Risk USA 2007 Conference, New York, <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/mishkin20071105a.htm>.

Neoliberalizm ve Finansallaşma Bağlamında Derinleşen Konut Krizini Anlamak:**2008 Krizi ve Küresel Barınma Sorunu**

Oi, M. (2021_a), Evergrande: Çin'in gayrimenkul devi iflas ederse, küresel piyasalar nasıl etkilenir?, *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58709912>, 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.

Oi, M. (2021_b), Evergrande: Çinli gayrimenkul devinin borç krizi, Lehman Brothers'inkine benziyor mu?, *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59733904>, 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.

Oi, M. (2024), Çinli gayrimenkul devi Evergrande için tasfiye emri verildi, *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp6xkpg136no>, 'den 25.05.2024 tarihinde erişildi.

Öniş, Z. ve Şensen, F. (2003), Rethinking the emerging Post-Washington consensus: A Critical Appraisal, Economic Research Center Working Paper in Economic.

Özdemir, Y. (2019, 29 Mart), Almanya'da yüksek kiralara karşı mücadele büyüyor, *Evrensel*, <https://www.evrensel.net/haber/376632/almanya-yuksek-kiralara-karsi-mucadele-buyuyor> 'den 10.12.2023'de indirildi.

Sarı, İ. (03.08.2022), Ev sahibi kiracı davalarında astronomik artış! 'Ocak 2023'e süre veriliyor, ev sahipleri çok pişman' [https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ev-sahibi-kiraci-davalarinda-astrono - mik-artist-ocak-2023e-sure-veriliyor-ev-sa - hipleri-cok-pisman-42111868](https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ev-sahibi-kiraci-davalarinda-astrono-mik-artist-ocak-2023e-sure-veriliyor-ev-sa-hipleri-cok-pisman-42111868) adresinden 02.10.2022'de erişildi.

Satlıgan, N. (2012), Günümüz kapitalizminin pamuk ipliği: Hayali sermaye spekülasyonu, Satlıgan, N. Sungur, S. Tonak, E. Ahmet (Ed), *Kapital'in İzinde* (ss. 184-205) içinde, İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2013), *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, İstanbul: Yordam Kitap.

Schiller, R. J. (2008). *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do About It?*, Princeton University Press.

Sezgin, A. Ş. (2018). *İnşaat Sektörü, İktisadi Araştırmalar Bölümü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Sina, R. (2011), *Göz göre göre kriz*, <https://www.dw.com/tr/göz-göre-görekri/a-14802306>, adresinden 12.05.2019 tarihinde erişildi.

Smith, T. (2011), "Sistematik Bir Küreselleşme Diyalektiğine Doğru", B. Ollman ve T. Smith (Ed.), çev. Ş. Alpagut, *Yeni Yüzyılda Diyalektik* (ss. 244-270.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap

Schulze, D (2021, 24 Eylül), "26 Eylül Konut Referandumu | Kentin gerçek sahipleri için tarihsel bir olanak", <https://www.birgun.net/haber/26-eylul-konut-referandumu-kentin-gercek-sahipleri-icin-tarihsel-bir-olanak-359725> 'den 10.12.2023'de indirildi.

Tekeli, İ. (2010). *Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekin, C. (2022). *Yuvayı Kaybetmek*, İstanbul: NotaBene Yayınları.

Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Yeşilbağ, M. (2016), "Hegemonya Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 71, No 2*, 599-626.

Yılmaz, C. (2021, 11 Ağustos, İstanbul ve Ankara'da kaç boş daire var?, *Emlak Kulisi*, <https://emlakkulisi.com/istanbul-ve-ankarada-kac-bos-daire-var/682643> adresinden 25.10.2023 tarihinde erişildi.

Türk ve Alman Hukukunda Ön Anonim Şirketin Hukuki Niteliği Ve Taraf Ehliyeti Konusunun İncelenmesi

An Analysis of the Legal Nature and Capacity of the Pre-Joint Stock Company in Turkish and German Laws

Merve Hayran Polat¹

DOI: [10.59445/ijephss.1497307](https://doi.org/10.59445/ijephss.1497307)

Atf/ Cite: Hayran Polat, M. (2024). Türk ve Alman hukukunda ön anonim şirketin hukuki niteliği ve taraf ehliyeti konusunun incelenmesi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(4), 316-325, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1497307>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 07.06.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 22.08.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışma, Türk hukukunda anonim şirketlerin kuruluş sürecinde ortaya çıkan ön anonim şirket kavramının hukuki niteliğini ve bu yapının taraf ehliyeti kazanıp kazanamayacağını incelemeyi amaçlamaktadır. Anonim şirketlerin tüzel kişilik kazanmadan önceki aşaması olan ön anonim şirket hem hukuki statüsü hem de yargı süreçlerindeki yeri açısından tartışmalı ve önemli bir konudur. Çalışmada, öncelikle Türk ve Alman hukuku perspektifinden ön anonim şirketin hukuki niteliği ele alınacak, ardından Türk hukukundaki mevcut düzenlemeler ışığında ön anonim şirketin taraf ehliyetine sahip olup olamayacağı değerlendirilecektir. Bu bağlamda, ön anonim şirketin hukuki niteliğinin netleştirilmesi ve taraf ehliyeti kazanmasının gerekliliği vurgulanarak, Türk hukukunda bu yönde yapılması gereken yasal düzenlemelere dikkat çekilecektir. Çalışmanın temel amacı, ön anonim şirketlerin hukuki statüsünün ve taraf ehliyetinin doğru bir şekilde belirlenmesi yoluyla, yargı süreçlerinde hukuki belirlilik ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda gerek doktrin gerekse yargı kararları ışığında, ön anonim şirketlerin taraf ehliyeti konusundaki mevcut durumu ve bu konuda olası hukuki düzenlemeler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ön Anonim Şirket, Hukuki Nitelik, Taraf Ehliyeti.

Abstract

This study aims to examine the legal nature of the pre-incorporation company that emerges during the establishment process of joint-stock companies in Turkish law and to determine whether this entity can acquire legal standing. The pre-incorporation company, which means the process before a joint-stock company attains legal personality, is a controversial and significant issue both in terms of its legal status and its position within judicial processes. The study will first address the legal nature of the pre-incorporation company from the perspective of Turkish and German law, and then evaluate whether the pre-incorporation company can possess legal standing within the framework of existing regulations in Turkish law. In this context, By emphasizing the necessity of clarifying the legal nature of the joint stock company and gaining the capacity of a party, attention will be drawn to the legal arrangements that need to be made in this direction in Turkish law. The primary objective of this study is to contribute to legal certainty and justice in judicial processes by accurately determining the legal status and legal standing of pre-incorporation companies. In this regard, the current status of pre-incorporation companies concerning legal standing and potential legal reforms will be analyzed in light of both doctrinal opinions and judicial decisions..

Keywords: Pre-Joint Stock Company, Legal Qualification, Party Capacity.

¹ Arş. Gör. Dr / Res. Assist. PhD, Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku ABD / Kırıkkale University, Faculty of Law, Civil Procedure and Enforcement and Bankruptcy Law, hayranmerve@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3187-2728>.

1. Giriş

Türk Ticaret Kanunu'nun 335. maddesinin ilk fıkrasına göre, şirket kurma amacıyla bir araya gelen kişilerin, kanuna uygun olarak hazırladıkları ve imzalarının noter tarafından onaylandığı ya da ticaret sicili müdürü veya yardımcısı huzurunda imzaladıkları şirket esas sözleşmesinde, anonim şirket kurma iradelerini beyan etmeleri ile anonim şirket kurulmuş sayılır. Ancak, söz konusu Kanun'un 355. maddesinin ilk fıkrasında anonim şirketin ticaret siciline tescil edilmesiyle tüzel kişilik kazanacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, anonim şirket kurma amacıyla bir araya gelen kişilerin şirket kurma iradelerini beyan etmelerinden, şirketin ticaret siciline tescil edilerek tüzel kişilik kazandığı ana kadar geçen süreçte ortaya çıkan şirkete ise "ön anonim şirket" (*Vor-Aktiengesellschaft*) adı verilmektedir (Tarhanlı, 2013: 31; Poroy vd., 2021: 344; Pulaşlı, 2024a: 667; Kırca vd., 2013: 289; Ayhan vd., 2023: 204; Bozkurt, 2023: 246).

Türk Ticaret Kanunu'nda, ön anonim şirket kavramı doğrudan yer almamakla birlikte, 335. maddesinin gerekçesinde bu kavramın varlığına dolaylı olarak değinilmiştir. Bu bağlamda, ön anonim şirket, Türk hukukunda yeni bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzenlemeden önce, esas sözleşmenin imzalanmasından şirketin tüzel kişilik kazandığı ana kadarki dönem, doktrin ve yargı kararlarında önemli bir yer tutmamıştır². Dolayısıyla yargı kararlarında ve doktrinde ön anonim şirketin hukuki niteliğine ilişkin değerlendirmelere pek rastlanmamaktadır. Bunun nedeni olarak, esas sözleşmenin imzalanması ile şirketin tescili arasındaki sürenin, Alman hukukundakinin aksine, oldukça kısa olması gösterilmektedir (Kervankıran, 2012: 351). Bununla birlikte söz konusu dönemde, anonim şirketin kuruluşu tamamlanıncaya kadar kurucular arasındaki veya kurucular ile üçüncü kişiler arasındaki ilişkilerde adi şirket hükümlerinin uygulanması gerektiği doktrinde ifade edilmiştir (Poroy vd., 2005: 277; Domaniç, 1988: 136; Şener, 2008: 143).

Türk hukukundaki yeni düzenleme incelendiğinde, Türk Ticaret Kanunu'nun sadece 335. maddesinin gerekçesinde dolaylı olarak ön anonim şirkete atıfta bulunduğu görülmektedir. Gerekçede bu hususa ilişkin olarak, hâkim görüş uyarınca ön anonim şirketin, tüzel kişiliğe sahip anonim şirketten farklı olduğu belirtilmiş ve ön anonim şirketin ne bir adi şirket ne de bir dernek olmayıp, bir elbirliği mülkiyeti teşkil ettiği, bununla beraber ön anonim şirketin hukuki niteliğinin doktrin ve mahkeme kararlarıyla açıklığa kavuşacağı ifade edilmiştir. Söz konusu madde ve gerekçesi incelendiğinde, Türk hukukunda ön anonim şirketin hukuki niteliğinin kanuni düzenlemeler çerçevesinde tutarlı bir şekilde ortaya konmadığı sonucuna varılmaktadır.

Her ne kadar madde ve gerekçesinde ön anonim şirketin hukuki niteliği tutarlı bir şekilde ortaya konmamış olsa da bu niteliğin belirlenmesi, ön anonim şirkete uygulanacak maddi hukuk ve usûl hukuku hükümlerinin tespiti, organlarının oluşumu ve yetkilerinin kullanım alanlarının belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Akdağ Güney, 2014: 14). Özellikle çalışmanın amacı doğrultusunda, ön anonim şirketin taraf ehliyetine sahip olup olmadığı belirlenmesi açısından hukuki niteliği kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, ön anonim şirketin hukuki niteliği, Türk ve Alman hukuku perspektifinden incelenecek; akabinde, Türk hukukundaki mevcut düzenlemeler çerçevesinde, bu hukuki niteliğe bağlı olarak ön anonim şirketin taraf ehliyetine sahip olup olamayacağı değerlendirilecektir.

² 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu döneminde, 30. maddede anonim şirketin ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanacağı belirtilmiş ve kuruluş ile tescil arasındaki süreci ayıran ani kuruluş ile ilgili olarak 276/2. maddede, "*Ani kuruluş, şirket paylarının kurucular tarafından tamamen taahhüt edilmesiyle olur.*" hükmüne yer verilmiştir. Ayrıca, 279. maddede, her ortağın taahhüt ettiği pay miktarının da esas sözleşmede belirtilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu hükümler doğrultusunda, 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu bakımından ön anonim şirketin hukuki dayanağının bu maddeler olduğu ve anonim şirketin, esas sözleşmenin kurucuların imzalarının noterde tasdiğiyle kurulmuş olduğu sonucuna varılmaktadır.

2. Ön Anonim Şirketin Hukuki Niteliği

2.1. Türk Hukukunda Ön Anonim Şirketin Hukuki Niteliği

Ön anonim şirketin hukuki niteliğini açıklamaya geçmeden önce, Türk hukukunda anonim şirketin kuruluş sürecine ve bu sürecin anonim şirketin tüzel kişilik kazanmasına etkilerine değinmek gerekmektedir.

Türk Ticaret Kanunu'nda ön anonim şirketin süresine ilişkin özel bir hüküm bulunmamakla birlikte, kanunun bazı maddelerinden dolayı olarak ön anonim şirketin süresi çıkarılabilmektedir. Türk Ticaret Kanunu'nun 354/1 fıkrası hükmüne göre, şirket esas sözleşmesinin bakanlığın izni ile kurulacak anonim şirketlerde izin alınmasını izleyen otuz gün içinde, diğer şirketlerde ise 335/1 fıkrası uyarınca şirketin kuruluşunu izleyen otuz gün içinde tescil ve ilan edilmesi gerekmektedir. Şirketin tüzel kişilik kazanması (esas sözleşmenin tescil ve ilanı) için otuz günlük süre öngörülmüşse de bu sürelerle uymamanın yaptırımı düzenlenmemiştir. Ancak pay bedellerinin kuruculara iadesine ilişkin Türk Ticaret Kanunu'nun 345/2. fıkrasına göre, şirket 355/1. fıkrafta öngörülen noter onayı veya şirket sözleşmesinin ticaret sicili müdürü yahut yardımcısı huzurunda imzalanma tarihinden itibaren üç ay içinde tüzel kişilik kazanmadığı takdirde, bu durumu doğrulayan bir sicil müdürlüğü yazısının sunulması üzerine, bedellerin banka tarafından sahiplerine geri verileceği belirtilmiştir. Bu durumda, ön anonim şirketin süresine ilişkin olarak Kanun'un 345. maddesinin dikkate alınması gerekmektedir (Pulaşlı, 2024a: 693). Dolayısıyla, kurulacak anonim şirketin esas sözleşmesi noter veya ticaret sicili müdürlüğü onayından sonra üç ay içinde tescil edilmediği takdirde, anonim şirket tüzel kişilik kazanamaz ve esas sözleşmenin imzalanmasıyla oluşan ön anonim şirket de sona erer.

Türk hukuk doktrininde bir görüşe göre, anonim şirketin kuruluşu ile tüzel kişilik kazanması arasındaki sürenin kısalığı, ön anonim şirket kurumunun gerekliliğini tartışmalı hale getirmektedir (Bozkurt, 2023: 245; Bahtiyar, 2024: 120). Anonim şirketin kuruluşu en fazla birkaç gün içinde gerçekleştirilebildiğinden, doktrinde ön anonim şirket kurumuna ihtiyaç olmadığı ifade edilmiştir (Bahtiyar, 2024: 120).

Bir başka görüşe göre ise, ön anonim şirketin süresi, Alman hukukuna kıyasla oldukça kısa olmasına rağmen, *Pulaşlı*'ya göre bu sürenin tartışılması mümkün olmakla birlikte, ön anonim şirketin varlığı tartışmaya açık değildir (Pulaşlı, 2024a: 672). Ayrıca, anonim şirketin kurulmasının birkaç gün sürebileceği göz önünde bulundurulsa dahi, bu süre zarfında hukuki ilişkiler kurulma olasılığı bulunduğundan, sürenin kısalığı gerekçe gösterilerek ön anonim şirketin ve özelliklerinin göz ardı edilmemesi gerektiği ileri sürülmektedir (Pulaşlı, 2024b: 233). *Tekinalp* ayrıca, modern anonim şirketler hukukunda ön anonim şirkete ilişkin hükümlerin gereksiz olduğuna dair değerlendirmelerin göz önünde bulundurulmadığını ve Alman hukukunda ön anonim şirket doktrininin oldukça gelişmiş olduğunu ifade etmektedir (Poroy vd., 2021: 345). Türk hukukunda ön anonim şirketin süresine ilişkin tartışmalar yapılabilir; ancak, kanaatimizce, ön anonim şirketin varlığı tartışmasız bir gerçektir. Dolayısıyla, ön anonim şirketin hukuki niteliğinin belirlenmesi teorik açıdan büyük bir gereklilik arz etmektedir.

Türk hukukunda, ön anonim şirketin hukuki niteliğiyle ilgili olarak hâkim görüş, ön anonim şirketin adi şirket niteliği taşıdığı ve bu nedenle bu ilişkiye adi şirket hükümlerinin uygulanması gerektiği yönündedir (Barlas, 2016: 46; Poroy vd., 2021: 345; Bahtiyar, 2022: 120; Akdağ Güney, 2014: 35; Aydoğan, 2012: 250). Bu görüş, Türk ve İsviçre doktrinlerinde savunulmakta olup, aynı zamanda İsviçre Federal Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir (Şener, 2008: 145; Forstmoser vd., 2009: § 13, Nr. 25)³.

³ BGE 102 II 423.

Ön anonim şirketin hukuki niteliği konusunda savunulan ikinci görüşe göre, esas sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte şirketin kuruluşu gerçekleşir ve bu aşama ile birlikte yeni bir dönemin başladığı ifade edilmektedir (Barlas, 2016: 172). Anonim şirketin esas sözleşmesinin imzalanmasından ticaret siciline tescil edilip tüzel kişilik kazanmasına kadar geçen süreçte, kurucular arasında yeni bir ilişki doğmuş ve bu ilişki ön anonim şirket olarak adlandırılmıştır. *Barlas*'a göre, esas sözleşmenin imzalanmasıyla oluşan ilişkiyi klasik adi şirket olarak tanımlamak ya da tamamen kurulması planlanan şirket rejimine tabi kılmak doğru değildir. *Barlas*'ın görüşü, diğer bazı yazarlar tarafından da desteklenmektedir (Kırca vd., 2013: 289; Poroy vd., 2021: 345; Şener, 2008: 145; Bilgili ve Demirkapı, 2013: 237). Bu görüşe katılan yazarlar, şirketin esas sözleşmesinin imzalanmasından itibaren tescil edilip tüzel kişilik kazanana kadar geçen sürede, oluşan ilişkinin ne tamamen adi şirket hükümlerine tabi tutulması ne de kurulması planlanan şirket rejimine tam anlamıyla uyarlanması gerektiğini savunmaktadır. Henüz tescil edilip tüzel kişilik kazanmamış bir şirketin, bu şirket için öngörülen sözleşmesel ve yasal düzenlemelerin dış ilişkiler bakımından uygulanmasının güç olduğu ifade edilmekte ve bu nedenle kaçınılmaz olarak adi şirket hükümlerinin uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Ancak, adi şirket hükümlerinin de katı bir şekilde uygulanmaması gerektiği, iç ilişkilerde (örneğin, kurucuların sorumluluğu açısından) kurulması hedeflenen şirket tipi için kanunda öngörülen hükümlerin uygulanması gerektiği de vurgulanmaktadır (Barlas, 2016: 176; Kırca vd., 2013: 289; Poroy vd., 2021: 345; Şener, 2008: 145; Bilgili ve Demirkapı, 2013: 237; Bozkurt, 2023: 246).

Ön anonim şirketin hukuki niteliğine ilişkin olarak azınlıkta kalan bir görüş, ön anonim şirketin adi şirket olarak nitelendirilemeyeceğini öne sürmektedir. Bu görüşe göre, Türk Borçlar Kanunu'nun 620/2. fıkrası hükmü, yalnızca ön şirketin kabul edilmediği şahıs şirketlerine yönelik olup, sermaye şirketlerini ve dolayısıyla anonim şirketi kapsamamaktadır⁴. Bu bağlamda, Türk Ticaret Kanunu'nda belirtilen ön anonim şirket kavramının, Alman hukukundaki modelin benimsenmesi sonucunda ortaya çıktığı ve bu nedenle anonim şirkete ilişkin hükümlerin bu aşamada hem iç hem de dış ilişkiler bakımından uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Pulaşlı, 2024a: 695; Kervankıran, 2012: 367; Yüce, 2021: 74; Atakan, 2021: 495). Bu bakış açısını benimseyen yazarlara göre, ön anonim şirketin adi şirket olarak nitelendirilmesi, tek kişilik anonim şirketlerin kuruluş sürecinde önemli bir sorun yaratacaktır (Yüce, 2021:75). Çünkü adi şirket, iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca ulaşmak üzere birleştirmeyi üstlendikleri sözleşme olarak tanımlanır. Bu bağlamda, tek kişi tarafından kurulacak bir anonim şirkette, tescilden önceki aşamada adi şirketten bahsetmek mümkün değildir (Aydoğan, 2012: 249). Bu nedenle, ön anonim şirketin adi şirket niteliğinde olduğu görüşü, tek kişilik anonim şirketler açısından yetersiz kalmaktadır⁵.

Kanımızca, azınlıkta kalan görüş, Türk hukuk sisteminde ön anonim şirketin hukuki niteliğini doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Özellikle tek kişilik anonim şirketlerin kuruluş sürecinde, ön anonim şirketin adi şirket olarak nitelendirilmesi önemli hukuki sorunlara yol açabilecektir. Adi şirket kavramı, iki veya daha fazla kişinin ortak bir amaca ulaşmak üzere bir araya gelmesini gerektirir. Ancak, tek kişi tarafından kurulacak bir anonim şirket söz konusu olduğunda, tescil öncesi aşamada adi şirketten söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle, ön anonim şirketin adi şirket niteliğinde olduğu yönündeki görüş, özellikle tek kişilik anonim şirketler bağlamında yetersiz kalmaktadır. Ön anonim şirketin, adi şirket hükümlerine tabi tutulmaksızın, kendine özgü bir hukuki yapıya sahip olması gerektiği düşüncesindeyiz. Bu yaklaşım, anonim şirketin kuruluş sürecinde ortaya çıkan hukuki belirsizliklerin giderilmesine katkı sağlayacak ve şirketin tüzel kişilik kazanma sürecindeki hak ve yükümlülüklerin

⁴ Türk Borçlar Kanunu m. 620/2: "Bir ortaklık, kanunla düzenlenmiş ortaklıkların ayırt edici niteliklerini taşıyorsa, bu bölüm hükümlerine tabi adi ortaklık sayılır."

⁵ Ayrıca, Alman hukukunda tek kuruculu anonim şirketin tescilinden önce ön anonim şirketin oluşmadığına ilişkin bir görüşün de bulunduğunu belirtmekte fayda vardır (Hüffer ve Koch, 2022: Nr. 17a-17c).

daha açık bir şekilde belirlenmesini mümkün kılacaktır. Dolayısıyla, azınlık görüşünün, Türk hukuk sistemi açısından daha işlevsel ve hukuki belirlilik sağlayan bir çözüm sunduğunu değerlendirmekteyiz.

2.2. Alman Hukukunda Ön Anonim Şirketin Hukuki Niteliği

Ön anonim şirketin hukuki niteliğinin tespitinde farklı hukuk sistemlerinin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ön anonim şirketin Alman hukukundaki yerinin incelenmesi gerekmektedir. “Ön anonim şirket” kavramı, Alman hukukunda hem doktrinde hem de yargı uygulamalarında geniş bir tartışma alanı bulmuş ve Alman Federal Mahkemesi’nin çeşitli kararlarında ele alınmıştır. Alman hukukunda bu konudaki tartışmalar ve mahkeme içtihatları, ön anonim şirkete ilişkin temel ilkelerin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada, ön anonim şirketin hukuki niteliği, Alman doktrininde ileri sürülen görüşler ve Alman Federal Mahkemesi’nin kararları doğrultusunda değerlendirilecektir.

Alman hukukunda ön anonim şirketin ortaya çıkışı ve gelişimi, mevcut hukuk düzenlemeleri ve bu süreçte doğan gereksinimlerin bir sonucudur (Akdağ Güney, 2014: 17; Kervankıran, 2012: 353; Pulaşlı, 2024a: 676; Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 3; Heckschen vd., 2019: §41, Nr. 77). Şirketler için normatif bir sistem benimsenmiş olup, ticaret siciline tescil işlemleri Türk hukukundaki gibi sicil müdürlükleri tarafından değil, sicil mahkemeleri tarafından yürütülmektedir. Mahkemeler, başvuruları hem maddi hem de şekli açıdan incelemekte ve ayrıca şirketin faaliyet alanına ilişkin olarak ilgili kurum ve kuruluşlardan izin veya ruhsat alınmasını gerektirmektedir. Bu sebeplerle, ön anonim şirkete duyulan ihtiyaç ortaya çıkmış ve bu yapının hukuki sonuçlarının tartışılması ve belirlenmesi zorunluluğu doğmuştur (Kervankıran, 2012: 353; Pulaşlı, 2024a: 676).

Ön anonim şirketin hukuki dayanağını ise Aktiengesetz (Alman Anonim Şirketler Kanunu) 29 ve 41. madde hükümleri oluşturmaktadır. Aktiengesetz’in 29. maddesi, şirketin kuruluşunun, payların tam olarak taahhüt edilmesiyle gerçekleşeceğini öngörmektedir. Ancak şirketin ticaret siciline tescil edilmeden önce anonim şirket olarak varlık kazanamayacağını öngören söz konusu Kanun’un 41. maddesinin 1. fıkrasının 1. cümlesinden, ön anonim şirketin varlığı sonucu çıkarılmaktadır. Türk hukukundaki düzenlemelerden farklı bir şekilde ifade edilmiş olsa da Alman hukukunda da ön anonim şirket, payların ortaklarca tamamen taahhüt edilmesinden (şirket sözleşmesinin yapılması) şirketin ticaret siciline tescil edilmesine kadar geçen süreci kapsamaktadır (Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 4; Goette vd., 2019: § 41, Nr. 24; Hölters ve Weber, 2022; § 41, Nr. 6).

Alman doktrininde, ön anonim şirketin hukuki niteliği konusunda adi şirket ve tüzel kişiliği olmayan dernek gibi farklı görüşler öne sürülmüştür (Pulaşlı, 2024a: 674; Akdağ Güney, 2014: 16; Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 4; Goette vd., 2019: § 41, Nr. 24; Hölters ve Weber, 2022; § 41, Nr. 6). Ancak, Federal Mahkeme’nin kararlarının etkisiyle, çok kuruculu ön anonim şirketin kendine özgü bir elbirliği mülkiyeti (*Gesamthandsgesellschaft eigener Art*) olduğu görüşü, artık doktrinde genel kabul görmüş bir yaklaşım haline gelmiştir (Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 4; Goette vd., 2019: § 41, Nr. 24; Hölters ve Weber, 2022; § 41, Nr. 6; Henssler Vd., 2022: § 41, Nr. 27; Rubner, 2008: 30).

Federal Mahkeme’ye göre, ön anonim şirket, oluşmakta olan bir anonim şirket niteliği taşımakta ve kendine özgü bir organizasyon yapısına sahip bulunmaktadır⁶. Bu bağlamda Federal Mahkeme, ön anonim şirketi “tüzel kişilik kazanmaya yönelik, korporatif bir yapıda organize olmuş hukuki bir

⁶ Federal Mahkeme kararları için bkz. Bundesgerichtshof (BGH), 12.07.1956 – II ZR 218/54, Neue Juristische Wochenschrift (NJW) 1956, 1435 (Frankfurt); BGH, 02.05.1966 – II ZR 219/63, NJW 1966, 1311 (München), BGH; 24.10.1968 – II ZR 216/66, NJW 1969, 509 (Hamm) BGH, 18.01.2000 – ZR 71/99, NJW 2000, 1193 (Celle). Federal Mahkeme kararlarından etkilenen Pulaşlı, Türk doktrininde ön anonim şirketi “cenin halindeki anonim şirket” olarak nitelendirmiştir. Türk Medeni Kanunu’nun 28/2. fıkrasında, çocuğun hak ehliyetini sağ ve tam doğmak şartıyla, anne rahmine düştüğü andan itibaren kazandığı hükmüne benzer şekilde, ön anonim şirketin de esas sözleşmenin imzalanıp noterce onaylanmasıyla birlikte “cenin halinde ticaret şirketi” niteliğinde olduğu ifade edilmektedir (Pulaşlı, 2024a: 675).

oluşum” olarak tanımlamakta ve bu yapıyı “tüzel kişiliğe giden süreçte zorunlu bir aşama, kendine has bir hukuki yapı” olarak nitelendirmektedir⁷. Bu doğrultuda, usulüne uygun olarak kurulan bir ön anonim şirketin tescil süreci sonunda herhangi bir yapısal değişikliğe uğramadığı, dolayısıyla ön anonim şirket ile ticaret siciline tescil edilmiş anonim şirketin aynı şirket olduğu kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, Alman Federal Mahkemesi’nin kararlarının etkisiyle doktrinde, ön anonim şirketin tüzel kişiliğe sahip olmamakla birlikte, hak ehliyetine (*Rechtsfähigkeit*) sahip, kurucuları veya ortaklarından bağımsız, kendine özgü hak ve yükümlülükleri bulunan ve kurumsal bir yapıya sahip olan bir hukuk süjesi olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Goette vd., 2019: Nr. 190-191; Rubner, 2008: 303, Akdağ Güney, 2014: 17; Tarhanlı, 2013: 32; Pulaşlı, 2024a: 684). Dolayısıyla, hak ehliyetini haiz ön anonim şirketin bir isme sahip olması mümkündür. Ancak, yanıltıcı hukuki işlemlerin önüne geçmek amacıyla, tasfiye sürecinde şirketin unvanına eklenen ifadelerle benzer şekilde, “kuruluş aşamasında” (i. G. – in Gründung) ibaresini ismiyle birlikte kullanma zorunluluğu bulunmaktadır (Goette vd., 2019: § 41, Nr. 51; Akdağ Güney, 2014: 17; Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 10; Henssler vd., 2022: § 41, Nr. 32; Pulaşlı, 2024a: 684).

3. Taraf Ehliyeti Bağlamında Ön Anonim Şirket

3.1. Taraf Ehliyeti Kavramı

Ön anonim şirketlerin hukuki niteliğine değinildikten sonra, taraf ehliyetine sahip olup olamayacağı konusunun incelenmesi önem arz etmektedir. Ön anonim şirketin, tüzel kişiliği olmamasına rağmen, belirli durumlarda taraf ehliyetine sahip olup olamayacağı hususu, hukuki belirlilik açısından değerlendirilmelidir.

Taraf ehliyeti, uyumsuzluğun süjesi olabilme, yargılamanın aktif veya pasif tarafı olabilme ehliyetidir (Alangoya vd., 2009: 114; Kale, 2010: 13; Pekcantez vd., 2017: 559; Erişir, 2007: 29; Tanrıver, 2021: 535; Postacıoğlu, 1975: 205). Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda taraf ehliyetinin tanımı yapılmamıştır. Ancak Kanun’un 50. maddesinde yer alan “*Medeni haklardan yararlanma ehliyetine sahip olan, davada taraf ehliyetine sahiptir.*” ifadesiyle taraf ehliyeti, maddi hukuktaki hak ehliyeti ile ilişkilendirilmiştir (Alangoya vd., 2009: 114).

Hak ehliyeti, Türk Medeni Kanunu’nda açıkça tanımlanmamış olmasına rağmen, 8. maddesinde her insanın hak ehliyetine sahip olduğu belirtilmiştir. Hak ehliyeti, kişinin haklara ve borçlara sahip olabilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Oğuzman vd., 2022: 45; Dural ve Ögüz, 2019: 39; Akipek vd., 2019: 269). Tüm gerçek ve tüzel kişiler hak ehliyetine sahiptir. Buna göre, Türk Medeni Kanunu’nun 28. maddesi gereği, gerçek kişilerin hak ehliyeti, dolayısıyla taraf ehliyeti, tam ve sağ doğmak şartıyla anne karnına düştüğü andan başlar ve ölümle son bulur.

Türk Medeni Kanunu’nun 48. maddesinde ise tüzel kişilerin, yaratılış gereği insana özgü olan cinsiyet, yaş, hısımlık gibi niteliklere bağlı haklar ve borçlar dışında, tüm hak ve borçlara ehil olabilecekleri hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla tüzel kişiler kurulmaları anından sone erene kadar taraf ehliyetine sahiptirler (Kale, 2010: 85; Pekcantez vd., 2017: 561; Erişir, 2007: 183; Tanrıver, 2021: 535).

Öte yandan, tüzel kişiliği bulunmayan bazı toplulukların da belirli koşullar altında taraf ehliyetine sahip olabileceği unutulmamalıdır (Atalı vd., 2021: s. 217; Peksöz Sürme, 2022: 129; Erişir, 2007: 48). Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 50. maddesi, hak ehliyetine sahip olan herkesin taraf ehliyetine sahip olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu maddenin yalnızca hak ehliyetine sahip olanların taraf ehliyetine sahip olduğunu belirttiği şekilde dar bir yorum yapılmamalıdır (Atalı vd., 2021: s. 217;

⁷ Federal Mahkeme kararları için bkz. BGH, 16.03.1992 – II ZR 17/91, NJW 1992, 1824 (Stuttgart); BGH, 09.03.1981 – II ZR 54/80, NJW 1981, 1373 (Hamburg); BGH 23.10.2006 - II ZR 162/05, NJW 2007, 589 (Frankfurt).

Peksöz Sürme, 2022: 129). Nitekim, tüzel kişiliği veya hak ehliyeti olmayan bazı topluluklar, kanun koyucunun açık iradesi veya mahkeme kararları doğrultusunda taraf ehliyeti kazanabilir⁸.

Örneğin, Türk Ticaret Kanunu'nun 17. maddesi uyarınca, tacirlere ilişkin hükümlerin donatma iştirakine uygulanacağı öngörülmüştür. Bu çerçevede, söz konusu Kanun'un 1064. maddesine göre, birden fazla kişinin paylı mülkiyet esasına göre malik oldukları bir gemiyi, menfaat sağlamak amacıyla aralarında akdettikleri bir sözleşme gereğince müştereken kullanmaları şeklinde tanımlanan donatma iştirakinin iflas edebileceği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, donatma iştirakinin iflasına ilişkin davalarda taraf ehliyetinin varlığı da tanınmaktadır (Peksöz Sürme, 2022: 130; Erişir, 2007: 238). Dolayısıyla, kanun koyucunun tüzel kişiliği olmayan bir topluluğun hukuki ilişkilerde taraf olmasına olanak sağladığı hallerde, bu toplulukların dava sürecinde de taraf olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılabilir (Peksöz Sürme, 2022: 123). Bu bağlamda tüzel kişiliğe sahip olmayan ön anonim şirketin de taraf ehliyetine sahip olmasının değerlendirilmesi gereken bir husus olduğu söylenebilir.

3.2. Ön Anonim Şirketin Taraf Ehliyeti

Alman hukukunda hak ehliyetini haiz ön anonim şirket taraf ehliyetine de sahip kabul edilmektedir (Hüffer ve Koch, 2022: § 41, Nr. 4; Goette vd., 2019: § 41, Nr. 24; Hölter ve Weber, 2022; § 41, Nr. 6).

Türk hukukunda, ön anonim şirketin hukuki niteliği adi şirket, elbirliği mülkiyeti veya kendine özgü bir organizasyon olarak değerlendirilsin, mevcut durum itibarıyla taraf ehliyetine sahip olmadığı kabul edilmektedir. Zira, Türk hukukunda adi şirketlerin⁹ ve elbirliği mülkiyetinin taraf ehliyeti bulunmadığı gibi, kanun koyucunun hak ehliyetini haiz olmayan ön anonim şirkete taraf ehliyeti tanıyan açık bir düzenlemesi ya da bu yönde bir yargı kararı da mevcut değildir. Bu bağlamda, yargılamada taraf olarak gösterilemeyeceğinden, davanın ön anonim şirket kurucularının tamamının taraf gösterilerek açılması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle kurucuların davada zorunlu dava arkadaşı olarak yer alması söz konusu olacaktır.

Ancak anonim şirketin kuruluşuna dair düzenlemelerin yer aldığı Türk Ticaret Kanunu'nun 345. maddesinde nakdi ödemelerin bankada, kurulmakta olan şirket adına açılacak özel bir hesaba yatırılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu hükümde ön anonim şirketin hukuki ilişkisinin tarafı olabileceği ifade edildiğine göre, Türk hukukunda da Alman hukukuna paralel şekilde ön anonim şirkete taraf ehliyeti tanınması uygun olabilir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi kanun koyucunun tüzel kişiliğe sahip olmayan bir topluluğun hukuki ilişkilerde süje olabilmesini mümkün gördüğü durumlarda, davada da bu toplulukları süje olarak kabul etmek gerekmektedir.

Ön anonim şirketin davada taraf olarak kabul edilmesi, dava sonucunda elde edilecek hükmün topluluğun malvarlığından karşılanmasını sağlayarak, hak sahiplerinin korunmasına hizmet edecektir. Bu bağlamda, zorunlu dava arkadaşlığı kurumunun terk edilmesi ve yerine bu tür tüzel kişiliği bulunmayan topluluklara taraf ehliyeti tanınmasının bir ihtiyaç olarak ortaya çıkabileceği

⁸ Yargıtay 15. Hukuk Dairesi, 13.12.2016 tarihli ve 2016/1855 Esas, 2016/5110 Karar sayılı karar için bkz. Lexpera Hukuk Bilgi Sistemi.

⁹ Bu noktada, Alman hukukundaki bazı yeniliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Alman Federal Mahkemesi'nin, adi şirketin tüzel kişiliği olmamasına rağmen hak ve taraf ehliyetine sahip olduğunu kabul eden 29 Ocak 2001 tarihli kararı, şahıs şirketlerinin gelişiminde önemli bir etki yaratmıştır. Alman Federal Mahkemesi'nin bu kararlarının etkisi ve mevcut adi şirket kurallarının günümüzün ticari ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması, kanunda değişiklik yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda, 1 Ocak 2024 tarihinde yürürlüğe giren "Personengesellschaftsrechtsmodernisierungsgesetz" (MoPeG: Ortaklık Hukukunun Modernizasyonu Kanunu) ile adi şirket, hak ehliyetine sahip bir kişi birliği olarak kabul edilmiştir.

değerlendirilebilir. Bu çerçevede, ön anonim şirketin hukuki niteliğinin netleştirilmesiyle birlikte, taraf ehliyeti tanınmasına yönelik kanunda düzenleme yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

4. Sonuç

Türk hukukunda ön anonim şirketin hukuki niteliği ve taraf ehliyeti konusu, önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Mevcut durumda, Türk hukuk sisteminde ön anonim şirketin taraf ehliyetine sahip olmadığı kabul edilmekte, bu nedenle yargılamada ön anonim şirketin doğrudan taraf olarak gösterilemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Ancak, Alman hukukunda olduğu gibi, Türk hukukunda da ön anonim şirkete taraf ehliyeti tanınmasının gerekliliği giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türk Ticaret Kanunu'nun 345. maddesi, ön anonim şirketin belirli hukuki işlemlerin tarafı olabileceğini öngörmektedir. Bu bağlamda, ön anonim şirketlerin hukuki niteliğinin netleştirilmesi ve taraf ehliyetine sahip olabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması, hukuki belirlilik ve adaletin sağlanması açısından önemli bir adım olacaktır. Sonuç olarak, Türk hukukunda, ön anonim şirkete taraf ehliyeti tanınması yönünde kanuni düzenlemeler yapılmasının hem kurucuların sorumluluklarının netleştirilmesi hem de yargılamanın etkinliği açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akdağ Güney, N. (2014). *Anonim Şirketlerde Kuruluş* (1. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Akipek, J. G., Akıntürk, T., Ateş, D. (2019). *Türk Medeni Hukuku* (15. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Alangoya, Y., Yıldırım, K., Deren Yıldırım, N. (2009). *Medeni Usul Hukuku Esasları* (7. Baskı). Beta Yayınevi.
- Atakan, M. C. (2021). Ön Anonim Şirketin Tüzel Kişilik Kazanması. H. Karagöz, F.B. Özcanlı, S. Palanduz (Ed.), *Tüzel Kişilik Penceresinden Anonim Ortaklık Sempozyumu* (1. Baskı, 491-495) içinde. On İki Levha Yayıncılık.
- Atalı, M., Ermenek, İ., Erdoğan, E. (2021). *Medeni Usul Hukuku* (4. Baskı). Yetkin Yayınları.
- Aydoğan, F. (2012). *Tek Kişi Ortaklığı* (1. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Ayhan, R., Çağlar, H., Özdamar, M. (2023). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar* (5. Baskı). Yetkin Yayınları.
- Bahtiyar, M. (2024): *Ortaklıklar Hukuku* (17. Baskı). Beta Yayınları.
- Barlas, N. (2016). *Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri* (1. Baskı). Beta Yayınevi.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2013). *Şirketler Hukuku* (5. Baskı). Dora Yayıncılık.
- Bozkurt, T. (2023). *Şirketler Hukuku* (15. Baskı). Yetkin Yayınları.
- Domaniç, H. (1988). *Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması, TTK Şerhi* (4. Baskı). Banka ve Ticaret Hukuku Yayınları.
- Dural, M. ve Öğüz, T. (2019). *Türk Özel Hukuku* (20. Baskı). Filiz Kitabevi.
- Erişir, E. (2007). *Medeni Usul Hukukunda Taraf Ehliyeti* (1. Baskı). Güncel Yayınevi.
- Forstmoser, P., Meier-Hayoz, A., Nobel, P. (1996). *Schweizerisches Aktienrecht*. Stämpfli Verlag.
- Goette, W., Habersack, M., Kalss, S. (2019). *Münchener Kommentar zum Aktiengesetz* (5. Baskı).
- Heckschen, H., Herrler, S., Münch, C. (2019). *Bech'sches Notar-Handbuch* (7. Baskı). https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2Fnotarhdb_7%2Fcont%2Fnotarhdb.glssect23.glteil2.glf.htm#FNID0EO5SDB
- Hölters, W. ve Weber, M. (2022). *Aktiengesetz Kommentar* (4. Baskı).
- Hüffer, U. ve Koch, J. (2019). *Aktiengesetz* (16. Baskı).
- Kale, S. (2010). *Medeni Yargılamada Taraf Ehliyeti* (1. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Kervankıran, E. (2012). Ön Şirket ve Hukuki Niteliği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 349-370. <https://dergipark.org.tr/pub/maruhad/issue/48277/615903>
- Kırca, İ., Şehirli Çelik, F. H., Manavgat, Ç. (2013). *Anonim Şirketler Hukuku, Cilt I, Temel Kavramlar ve İlkeler, Yönetim Kurulu* (2. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö., Oktay Özdemir, S. (2022). *Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)* (21. Baskı). Filiz Kitabevi.
- Paslı, A. (2012). Yeni Türk Ticaret Kanunu Anonim Ortaklık Hükümlerinin Tanıtılması (II) YTK Kitap 2- Kısım 4- Bölüm 1- Kuruluşa İlişkin Sisteme Yönelik Temel Değişiklikler ve Kuruluş İşlemleri. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* 28(2), 141-202.
- Pekcanitez, H., Taş Korkmaz, H., Özekes, M., Akkan, M. (2017). *Medeni Usul Hukuku* (15. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Peksöz Sürme, V. (2022). *Medeni Usul Hukuku Açısından Adi Ortaklık İlişkileri* (2. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.

Poroy, R., Tekinalp, Ü., Çamoğlu, E. (2005). *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku* (10. Baskı). Beta Yayınları.

Poroy, R., Tekinalp, Ü., Çamoğlu, E. (2021). *Ortaklıklar Hukuku I* (15. Baskı). Vedat Kitapçılık.

Postacıoğlu, İ. E. (1975). *Medeni Usul Hukuku Dersleri* (6. Baskı). Fakülteler Matbaası.

Pulaşlı, H. (2024). *Şirketler Hukuku Şerhi Cilt I* (5. Baskı). Adalet Yayınevi (Pulaşlı, 2024a).

Pulaşlı, H. (2024). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar* (9. Baskı). Adalet Yayınevi (Pulaşlı, 2024b).

Rubner, D. (2008). Gesellschaftsrecht. *Neue Juristische Wochenschrift Spezial* (10). 303-304.

Şener, O. H. (2008). *Adi Ortaklık* (1. Baskı). Yetkin Yayınları.

Tanrıver, S. (2021). *Medeni Usul Hukuku Cilt I* (4. Baskı). Yetkin Yayınları.

Tarhanlı, C. (2013). *Türk ve Alman Hukukunda Ön-Anonim Şirket* (1. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.

Yüce, A. A. (2021). *Anonim Şirketlerde Sermaye Borcunun Takas Yoluyla Ödenmesi* (1. Baskı). On İki Levha Yayınları.

Ahlâki Paniğin Müzikteki Yansıması Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi: “Kâinatın Aynasıyım”

A Case Study on The Reflection of Moral Panic in Music: “I Am The Mirror of The Universe”

Göktürk Erdoğan¹

DOI: [10.59445/ijephss.1500657](https://doi.org/10.59445/ijephss.1500657)

Atf/ Cite: Erdoğan, G. (2024). Ahlâki paniğin müzikteki yansıması üzerine bir örnek olay incelemesi: “Kâinatın Aynasıyım”, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(4), 326-343, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1500657>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 13.06.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.10.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

İlk kez S. Cohen tarafından 1972 yılında kuramsal temelleri atılmış ve günümüzde sosyolojik bağlamda pek çok araştırmaya konu olan ahlâki panik, geleneksel ve sosyal medya araçlarının kullandığı etkin araçların başında gelmektedir. Ahlâki paniğin temelinde; toplumun belirli kesimlerini paniğe sürüklemek, şeytan yaratmak, toplumu yönlendirmek ve kamuoyu oluşturmak gibi ahlâk temelli korku yaratma eğilimi yatmaktadır. Bu çalışmada ahlâki panik kavramı müzik üzerinden ele alınarak, 2015 yılında Altın Kelebek Ödül Töreninde Mustafa Ceceli'nin 'Kainatın Aynasıyım' adlı türkünün/deyişin sahne performansına yönelik sosyal medyada başlayan tartışmalar incelenecektir. Çalışmada ele alınan örnek olay, Goode & Ben-Yehuda'nın (1994) ahlâki panik üzerine geliştirdiği beş temel yaklaşım üzerinden değerlendirilmiştir. Nitel araştırma kapsamında çalışılan bu makale; dijital saha çalışması olarak da adlandırılan netnografik bir araştırma desenine dayanmaktadır. Bu kapsamda doküman incelemesi, yazılı literatür taraması ve açık erişim kaynaklı verilerin derlenerek betimsel açıdan incelenmesini içermektedir. Çalışmanın sonunda; söz konusu deyişin seslendirilme biçimi açısından, topluluk tarafından “dini değerlerle alay etmekle” eş değer tutulduğu, dinleyicilerin deyişin icrasına yönelik (adeta) “özel bir kutsal alan inşa etme çabası” içinde bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ahlâki panik, popüler kültür, deyiş, halk müziği, Alevilik.

Abstract

Moral panic, which was first theorized by S. Cohen in 1972 and has been the subject of many sociological studies, is one of the most effective tools used by traditional and social media tools. Moral panic is based on the tendency to create morality-based fear, such as panicking certain segments of society, creating evil, manipulating society and forming public opinion. In this study, the concept of moral panic will be analyzed through music, and the debates on social media about the stage performance of Mustafa Ceceli's folk song/saying titled 'I am the Mirror of the Universe' at the Golden Butterfly Awards Ceremony in 2015. The case study discussed in the study has been evaluated through the five basic approaches developed by Goode & Ben-Yehuda (1994) on moral panic. This qualitative research article is based on a netnographic research design, also called digital fieldwork. In this context, it includes document review, written literature review and descriptive analysis of open access data. At the end of the study, it has been observed that the performance of the saying is equated with “mocking religious values” by the community, and that the listeners are (almost) in an “effort to build a special sacred space” for the performance of the saying.

Keywords: Moral Panic, Popular Culture, Saying, Folk music, Alevism.

¹ Doç. Dr. / Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, Department of Fine Arts, erdogangokturk77@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8174-6979>

1. Giriş

Ahlâk kavramı toplumsal düzenin normlarla sağlanmasının aracıdır. Diğer taraftan düzenin korunması adına da toplumsal denetimin bir parçası olarak iki yönlü konumlanır. Bu süreç toplumun en temelde üzerine inşa ettiği mit, değer ve inanç sistemine dayalıdır. Dolayısıyla ahlâki şekillendiren toplumsal faktörlere odaklanmanın ilk kaynağını da tüm bu unsurları karakterize eden kültür oluşturur (Göktürk, 2023:356). Kültür Taylor’un tanımlamasına göre; bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir yapı, Gökalp’in tanımlamasına göre ise; bir topluma özgü, din, sanat, gelenekler ve adetler olarak karşımıza çıkmakta ve Gökalp kültürün milli bir karaktere sahip olduğuna vurgu yapmaktadır (akt. Kızılcıkel ve Erjem, 1992:273).

Ahlâk ve kültür kavramları birbiri ile organik bir bağ içinde olan iki kavram olarak toplumsal görecelik açısından kendisini ait olduğu sosyolojik yapı içinde tanımlarken topluma özgü olma özellikleri bakımından da farklılık gösterebilir. Ancak nihai noktada ahlâk; toplumsal bir mutabakatla güzel ve iyi olanı işaret ederken, kültür “iyi” veya “kötü” kavramlarından bağımsız olarak o toplumun iç dinamikleri ile ilgili zamanla geliştirdiği veya ürettiği eylemler ve düşünceler toplamını bizlere sunmaktadır. Sosyal bilimlerde ahlâk sözcüğü iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk anlama göre ahlâk; adalet, hakkaniyet ve zararlarla ilgili kaygılarla bağlantılı doğru ve yanlışın evrensel standartlarıyla uyumu ifade eder (bkz. Turiel, 2002). Bu görüşe göre ahlâki kişiler (veya ahlaki sosyal uygulamalar) usûl açısından adildir. Başkalarına zarar vermektен kaçınabilir ve hatta başkalarının refahını aktif olarak destekleyebilir. Burada “ahlaklı” sıfatı kabaca iyi, toplum yanlısı ve hatta fedakâr sıfatıyla eşdeğerdir ve zıttı “ahlaksız”dır. Terim bu anlamda kullanıldığında, ahlakın a priori bir tanımını (halk veya felsefi) kullanırız ve ardından bireyleri, grupları veya sosyal normları ne kadar ahlaki olduklarına göre sıralarız (bkz. örneğin Kohlberg, 1981; Sayer, 2011; Stets ve Carter, 2012).

Tüm bu açıklamalarla birlikte bu çalışmanın konusu itibarıyla “ahlaki panik” kavramı ilk kez S. Cohen tarafından 1972 yılında kuramsal temelleri atılmış ve günümüzde pek çok araştırmaya da konu olarak sosyokültürel alanın temel bir fenomeni olarak kavranmalıdır (Göktürk, 2023:356). Ahlâki panik, günümüzde geleneksel ve sosyal medya araçlarında kullandığı en etkin araçların başında gelmektedir. Toplumun belirli kesimlerini paniğe sevk etmek, şeytan yaratmak ve toplumu yönlendirmek için ahlâki temelde korku yaratılmaktadır (Şeker ve Tiryaki, 2013). Ahlâki panik ilk olarak Stanley Cohen’in 1972 yılında yayınladığı “Halk Şeytanları ve Ahlaki Panik” adlı çalışmasında deneysel ve kuramsal olarak temellendirilmiştir. Halk Şeytanları ve Ahlâki Panikler, Cohen’in İngiltere London School of Economics’te yaptığı doktora çalışmasından ortaya çıkmış ve Cohen bu çalışmasında 1960’lı yıllarda İngiltere’de gençlik alt kültürü ve bu kültüre karşı gelişen toplumsal tepkileri işlemiştir. Çalışmada Cohen, İngiltere’nin bir sahil kasabası olan Clacton’da ‘mod ve rocker’ gençlik gruplarının çıkardıkları olayların yarattığı etkinin medyada olduğundan daha abartılı bir şekilde sunulmasıyla ortaya çıkan ahlaki paniği ele alır (Cohen, 2004). Göktürk’ün (2023) de ifade ettiği üzere ahlaki panik; “bir durum, kişi, olay ve olguyu toplumun bir kısmının veya tamamının ‘tehdit’ olarak algılaması” olarak tanımlanmaktadır. Kitle iletişim araçları toplumun neredeyse tamamına erişme ve etkileme gücü sebebiyle ahlaki paniğin en büyük destekçisi ve üreticisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Göktürk, 2023:54). Kitle iletişim araçları toplumun neredeyse tamamına erişme ve etkileme gücüyle birlikte en büyük ahlaki panik üreticisi olarak kabul edilmektedir (Tiryaki, 2024:53-64). Günümüzde sosyal sorunların, kaygıların ve tehditlere bir tepki olarak medyanın ahlâki panikleri tetikleme rolü yeni bir olgu değildir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de geniş tirajlı bir basın, kaygı güdümlü orta sınıf halkı ve düzenli parlamento oturumlarının şimdiye kadar bilinmeyen birleşiminden kaynaklanan ahlâki panikler üretilmiştir (Snyder vd. 2011).

Cohen (2004: 1) ahlaki panik kavramını tanımlarken; toplumların, bazen ahlâki panik dönemlerine maruz kaldığından, toplumsal çıkarlara yönelik tehditlerin belli durum, kişi veya olaylar sonucu ortaya çıkmasından bahseder ve bu durumun kitle iletişim araçları tarafından düzenlenmiş ve tekdüze bir tarzda sunulabileceğinden bahseder. Söz konusu durum sonrasında kaybolur veya kötüleşir ancak sonrasında daha görünür hale gelebilir. Bazen paniğin nesnesi oldukça yenidir ve diğer zamanlarda yeterince uzun süredir var olan ama aniden ilgi odağı haline gelen bir şeydir. Bazen panik geçer ve unutulur, folklor ve kolektif hafıza dışında; diğer zamanlarda daha ciddi ve uzun süreli yansımaları olur. Yasal ve sosyal politikada ve hatta toplumun kendini tasavvur etme biçimindeki gibi değişiklikler üretebilir.” Teknoloji çağı olarak adlandırılan (Web 2.0) internet teknolojisi, sosyal medya ağları aracılığıyla geri dönüştürülen bilgiler, bloglar, forumlar ve diğer araçlar yardımıyla hızlı bir şekilde kitlelere yayılmaya başlamıştır. Böylece internet teknolojileri, çevrimiçi teknolojilere ve donanım erişimi olanlara ulaşma, anonimlik varsayımı vb. nedeniyle ahlaki panik sürecini hızlandırmaya yardımcı olmaktadır (Flores-Yeffal, vd., 2011). İnternetin dünya genelinde yaygınlık kazanması, sosyal medya ve dijital platformların artışı ve kullanım oranları ahlaki paniği arttırmıştır. Odak noktası özellikle sosyal medya ağlarına ve mobil cihazlara yöneldikçe ahlaki panik daha şiddetli hale gelmeye başlamıştır (Hampton & Wellman, 2018).

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Ahlâki panik genellikle kısa süreli olarak karşımıza çıkmakla birlikte söz konusu olgusunun beş temel özelliği bulunmaktadır: (1) endişe; davranış veya olaylar kaygı uyandırır; (2) düşmanlık; failer halk şeytanları olarak tasvir edilir (3) fikir birliği; olumsuz sosyal tepki geniş ve birleşiktir. (4) orantısızlık; davranışın kapsamı veya oluşturduğu tehdit abartılır; (5) değişkenlik; medya haberleri ve buna bağlı panik birden ortaya çıkar, ancak hızlıca dağılılabılır (Goode & Ben-Yehuda, 1994). Diğer taraftan bu olguların yanı sıra Cohen (2004) ahlâki bir paniğin gelişmesi için dört ajan grubunun olduğunu ifade etmiştir: “Kitle iletişim araçları, ahlâki girişimciler, kontrol kültürü ve halk bu ajanlar içerisinde en önemlisi kitle iletişim araçlarıdır. Bu yüzden ahlâki panikleri kitle iletişim araçlarının rolünü anlamak oldukça önemlidir.” Bu çalışmada 2015 yılında “Altın Kelebek Ödül Töreni”nde Mustafa Ceceli’nin “Kainatın Aynasıym” adlı albüm çalışmasının tanıtımı yapılan ve söz ve müziği Âşık Daimi’ye ait türkünün sahne performansı üzerinden sosyal medyada nasıl algılandığı ve müzik alanında hangi anlamlarla ahlâki panik üretildiği üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda Goode & Ben-Yehuda’nın (1994) yukarıda belirtilen ve ahlâki panik altında incelenebilecek beş temel kavramın, bu makalede incelenen örnek olayla olan ilişkisi değerlendirilecektir. Bu çalışma ayrıca müzikoloji alanında Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle benzer konularda yapılacak diğer çalışmalara da kapı aralayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda konuya tarihsel bir derinlik katmak ve söz konusu deyiş üzerinden kendini alevi kimliği ile -dolaylı yoldan- ortaya koyan izlerkitlenin söylemlerinin/tepkilerinin tarihsel arka planını anlayabilmek adına bu hususta kısa bir bilgi verilecektir. Nitekim ahlâki paniği tetiklediği varsayılan yorumlar ve ifadelerde izlerkitlenin kendini kapalı bir biçimde de olsa alevi kimliği üzerinden ifade ettiğini ve yorumlara da bu minvalde tepki verdiğini unutmamak gerekir.

2.1.Tarihsel Açıdan Alevi İnanç Sistemine Genel Bir Bakış

Alevilik kavramı tarihi ve kültürel alt yapısıyla geçmişten günümüze Horasan’dan Anadolu topraklarına kadar varlığını sürdürmüş olan bir inanç/kültür sistemleri bütünü olarak tanımlanabilir. XI.-XII. yüzyıllar arasında Horasan’dan Anadolu’ya gelen Aleviler (Melikoff, 2012:211), Yesevilikle şekillenen inanç serüvenlerini; Kalenderi, Haydari, Abdal, Bektaşî gibi farklı kavramlar altında sürdürseler de, genel olarak Alevilik şemsiyesi altında birleştiği ifade edilmektedir (Ersal, 2016: 496). Aleviliğin Anadolu’daki temellerinin XIII. yüzyılda ortaya çıkan Babaî isyanıyla birlikte atıldığı, bugün Alevilerce öncü olarak anılan isimlerin de bu süreçte ortaya çıktığı bilinmektedir. “Mevlana, Yunus

Emre, Şeyh Edebalı ve Hacı Bektaşî Veli gibi pek çok bânîni düşünürün 13.yy’ın ikinci yarısına denk gelen bu dönemlerde Orta Anadolu’da ortaya çıkması, yeni kurulacak Osmanlı Devletinin entelektüel dünyasını besleyecek kadar önemlidir” (Dönmez 2015:16-17). Bununla birlikte Aleviliğin 20. yüzyıl başlarına denk düşen modern bir kavram olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Nitekim “Osmanlı arşiv belgeleri politik bir direnç noktası olarak gördüğü periferinin Ortodoks Sünni olmayan gruplarını genellikle “kızılbaş” kavramıyla ifade etmiştir. Zira Kızılbaş kavramından alevi kavramına geçiş ritüel tipi bir organizasyon şemasından mit tipi bir organizasyon şemasına kırsal tipi bir yapılanmadan topluluk tipi bir yapılanmaya geçişin modelini sunmaktadır” (Şahin, 2013:144-145).

Tarihsel sürecin ve tartışmaların ötesinde bugün Anadolu Alevileri her ne kadar farklı topluluk isimleriyle (Çepniler, Tahtacılar, Kızılbaşlar) anılsalar da Hz. Ali, topluluğun önderi olarak kabul edilmekte ve ortak inanç yapısını oluşturmaktadır. Ancak Alevi inanç sistemini anlayabilmek için Aleviliğin toplumsal örgütlenmesinin ve dini hayatının başlıca iki ilişki düzlemi olan “dedelik ve tâliplik arasındaki inanç ve otorite sistemini” anlamak önemlidir (Yıldırım, 2018:228). Alevi topluluklar, İslâmı benimsemiş olmalarına karşın, beraberinde eski Türklerde Gök Tengri inancı, Şaman/kam inancı, kopuz eşliğinde ibadet etme, kadın/erkek bir arada ibadet etme, atalar kültü, dağ, nehirlere kutsallık atfetme şeklindeki inançlarını da sürdürmüşlerdir (Arslan, 2017:53). Alevi inanç sisteminin yüzyıllardır kültürel bir hafıza ile devam etmesinin en önemli araçlarının başında ise cem ritüelleri gelmektedir. Cemlerde ve aile sohbetlerinde bağlama/kopuz eşliğinde yapılan ritüel ve toplantılarda çalınıp söylenen deyişler, Alevi inancını topluluğun ortak hafızasına dönüşmektedir. Ritüeli yöneten dede ve müzikal pratiklere ve repertuvara yön veren zâkir ise, alevi inancında kutsal bir karakter olarak düşünülür. Söz konusu ritüellerde çalınıp söylenen deyişler, topluluğun inanç sisteminin temelinde yer alan ahlâki ve dini tüm kavramların ana eksenini oluşturur. Bu anlamda deyişlerin konuları genellikle Hz. Ali ve Ehli Beyt döneminde yaşanan kerbela gibi travmatik olayların yanı sıra; Alevi topluluklarının hâkim iktidarla dönem dönem yaşadığı toplumsal sorunlarını da içermektedir. Deyişlerin asıl konularını ise Tanrı, kâinat, yaratılış, insan ve insan-ı kâmil gibi pek çok fizik ve metafizik konu oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bağlama/kopuz alevi inancında “Telli Kur’an” olarak nitelendirilir ve deyişler de kutsal sayılır. “Cem ibadetinde bağlama eşliğinde çalınıp söylenen ve On İki İmamların adının zikredildiği, destansı ve dramatik hikâyelerin anlatıldığı duvazlar ve deyişler; inancın mistik ve mitolojik yönüne vurgu yapmaktadır. Bağlamanın topluluk tarafından ‘Telli Kur’an’ olarak adlandırılması, onun yüksekte tutulması, çalınmadan önce ve sonra üç defa öpülerek baş üstüne konulması ve bağlamanın fiziki yapısı ile Alevi inanç sistemi arasında bir analogi kurulması bağlamıyla ilgili ontolojik bir anlama modelini de zorunlu kılmaktadır” (Erdoğan, Kara ve Mengüş, 2019:508).

Alevilerce kutsal sayılan deyişlerin ahlâki panik kavramı içerisinde söz konusu örnek olay üzerinden ele alınması; Cohen’in (1999:8) makalesinde belirttiği “birbirleriyle ortak bir şeyleri olduğunu ve bu ortak şeyin onları diğer grupların üyelerinden önemli sayılabilecek derecede ayırdığı” fikrinden hareketle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla deyişler topluluğun diğerleriyle arasına sınır koymada kullandığı sembollerden biri olarak ele alınmıştır (Akkuş ve Siguyama, 2020:88). Adorno’nun ‘kültür endüstrisi’ teorisinde de belirttiği üzere kültür endüstrisi, “etkililiği, bir ideolojinin bayraktarlığını yapmasına, eşyanın hakiki doğasını gizlemesine dayanmaz; mevcut durum karşısında herhangi bir alternatifin var olduğu fikrini uzaklaştırmasına dayanır” (Adorno, 2014:21). Nihayetinde Adorno (2014:219) kültürel üretimi “kapitalist ekonominin ayrılmaz bir parçası” olarak görür. Dolayısıyla popüler müzikler, gelenek veya kutsallık adına çok fazla bir anlam yükü taşımaz. Üretimin doğasında maddi bir kazanç ve görünür olma kaygısı her zaman ağır basar. Ancak inanca yönelik duyguların ağır bastığı kültürlerde müzik bir kimlik inşasına veya otoriteye karşı bir savunma aracına dönüştüğü andan itibaren, modern olan ve yeni olan pek çok kültürel öğe, yeri geldiğinde yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi bir başka sosyolojik veya kültürel tehdidin bir aynası ya da sonucu olarak toplumda bir tartışmanın öznesi olmaya namzettir.

3. İlgili Çalışmalar (Literatür Çalışmaları)

Çalışmada konuyla ilgili literatür tarandığında karşımıza belli başlı yazılar çıkmaktadır. Bu yazılardan ilki; 2020 yılında Akkuş ve Sugiyama tarafından yapılan “Popülerleşen Alevi Değişlerinde Anlamı Yakalama ve Doğasına Dokunmak” başlıklı makaledir. Makalede Mustafa Ceceli’nin “Kâinatın Aynasıyım” adlı türküyü/deyişi seslendirilmesinin Alevi toplumu tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur. Makalenin verileri 2015 yılında toplanmış olup çalışma derinlemesine yüz yüze mülakat yöntemi ile 15 kişi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Kırıkkale’de bir Alevi Köyü ve Ankara Kızılay’da bulunan bir türkü bar müşterileri ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda; siyasi bir temelde ortak bir Alevi-Sünni bütünleşmesi adı altında dönemin siyasi atmosferine uygun olarak bu ve buna benzer değişlerin seslendirildiği, buna karşın Alevilerin bu türkülerin görünür olmasından rahatsızlık duydukları ve kendi inanç dünyalarında korunması ve kitlesel olarak popüler bir metaya dönüştürülmemesi fikri açığa çıkmıştır. Ancak söz konusu çalışma ile bu makalenin hem kuramsal temeli hem de yöntem ve örneklem çeşitliliği açısından² farklılık göstermesi, her iki çalışmayı da farklı bağlamlarda değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bir diğer çalışma ise S. Tiryaki’ye ait “Ahlâki Panik ve Sosyal Medya: Bibliyometrik Bir Analiz” (2024) adlı makaledir. Söz konusu çalışmada 19 Mayıs 2023 tarihinde Web of Science veri tabanında bulunan “moral panic” ve “social media” anahtar kavramları taranan 45 araştırma makalesi tespit edilmiştir. Bu makaleleri görsel olarak anlamlı hale getirmek için ağ haritaları çıkarılmıştır. Bibliyometrik yöntemi tercih eden yazar, söz konusu yöntemin nitel, tarafsız, tutarlı ve rasyonel veriler sunması açısından tercih edilmiş olup aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Akademik veri tabanları arasında yer alan makaleler incelendiğinde ahlâki panik ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi ele alan çok az çalışma olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalar 2011 yılından itibaren başlasa da Covid-19 gibi toplumsal olaylara son yıllarda artışa geçmiştir. Buna rağmen araştırmacıların ahlaki panik ve sosyal medya arasındaki ilişkiye yeterince odaklanmadığı görülmektedir. Çalışmanın sonuçları çerçevesinde sahte haber, sosyal medya ağlarında yayılan endişe, kullanıcı yorumlarının ahlaki panik üzerindeki etkisi, Türkiye başta olmak üzere tüm dünyada yaşanan göç/göçmen/mülteci/sığınmacı gibi sorunlar ve damgalama gibi konuların ahlâki panik yaratma noktasında yeterince incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır (Tiryaki, 2024).

Literatürde karşımıza çıkan diğer önemli çalışma ise Mathieu Deflem (2020) tarafından yapılan “Populer Culture And Social Control: The Moral Panik On Music Labeling” adlı makaledir. Bu çalışma özellikle 2000 yılı sonrası ahlâki panik kavramı üzerine yapılan akademik makalelerden hareketle Amerika Birleşik Devletleri’nde 1980’lerin ortaları ve 1990’ların başlarındaki müzik etiketleme tartışmasının tarihsel analizi, ahlaki çerçeveli mücadeleye dâhil olan çeşitli kurum ve aktörleri ve bunların ahlaki bir paniğin oluşumuna nasıl katkıda bulduklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışma ahlaki bir panik olarak algılanan ifade özgürlüğüne dayalı, ahlâki düzeni tehdit ettiğine inanılan bir gösteriye, güvenlik güçleri tarafından abartılı veya orantısız tepki verilmesi konusundan hareket etmektedir. Konu, sonuçları bakımından tartışmanın çeşitli taraflarını temsil eden ve toplum, hukuk, polis ve akademi dâhil olmak üzere çok sayıda kurumu kapsayan kilit aktörler tarafından kamuoyuna medya aracılığıyla aktarılmıştır (Deflem, 2020:6).

4. Yöntem

Nitel araştırma kapsamında çalışılan bu makale; dijital saha çalışması olarak da adlandırılan netnografik desenle ele alınmış ve bu kapsamda doküman incelemesi, yazılı literatür taraması ve internet tabanlı ve açık erişim kaynaklı verilerin derlenerek betimsel açıdan incelenmesine dayanmaktadır. Müzik alanında son dönemlerde sıkça kullanılmaya başlanan netnografi yöntemi, temelde dijital

² Bu çalışmada konu ahlâki panik kavramı üzerinden netnografik yöntemlerle ele alınmış ve makalenin ulaştığı sonuçlar müziğin toplumsal bir fenomen olarak bir kimlik meselesine ve tartışmaya nasıl ve neden dönüştürüldüğü ile ilgilidir.

ortamlara adapte olan dinlerkitlenin duygu, düşünce ve tepkilerini anlayabilme noktasında önemli bir yöntem olarak düşünülmektedir. Müziğin dijitalleşmesi sonucu dinleyici kitlenin de bu sanal ortamlara yoğun katılımı netnografi çalışmalarını günümüz araştırmalarında daha önemli bir konuma yükseltmektedir (Erdoğan, 2023:179). Çalışmada ayrıca verileri çeşitlendirmek ve konunun medyada nasıl sunulduğunu gözlemleyebilmek adına o dönemdeki medya haberleri de incelenmiştir.

Netnografik bir araştırmanın üç farklı veri toplama tekniği bulunmaktadır. Bunlar; arşivsel veri, temin edilmiş veri ve saha notu verileridir. Bu çalışmada ise “arşivsel veri” olarak adlandırılan ve çevrimiçi ortamda bulunan, araştırmacının herhangi bir katılımı olmaksızın kopyalanarak elde ettiği veri türüne yer verilmiştir (Kozinets, 2010’dan akt: Özbülük ve Dursun, 2015:235). Bu bağlamda çalışmaya esas teşkil eden Altın Kelebek Müzik Ödülü Töreninde, Mustafa Ceceli’nin deyiş formunda bir eser olan, söz ve müziği Âşık Daimi’ye ait olan “Kainatın Aynasıym” isimli türkünün cover olarak yeniden seslendirerek albüm tanıtımı yapması sonrasında ilgili videonun internet üzerinden (Youtube) paylaşılması sonucu dinleyici ve izleyicilerin yorumları çalışmanın verilerinin ortaya çıkarılmasında esas olmakla birlikte dönemin gazete manşetleri de değerlendirilerek ahlâki panik kavramına yönelik ifadeler ve tartışmalar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu anlamda türküyle ilgili görüş ve düşünceleri içeren yorumların içeriğini tespit etmek adına Youtube platformundaki dinleyici kitle yorumları dikkate alınmıştır. Söz konusu videonun/görüntünün altına yapılan yorumlar rastlantısal (random) örneklem modeliyle seçilmiş ve toplamda 433 yorum içerisinde 50 kişilik bir örneklem grubu oluşturulmuş ve bulgular kısmında bu yorumlara yer verilmiştir. Dinleyicilerin yorumları, içerik çözümlemesi kapsamında tematik kodlama yapılarak belirlenmiştir. Temalar “ortak bir fikir oluşturmak için bir araya getirilmiş birkaç koddan oluşan geniş bilgi birimleri” olarak tanımlanır (Creswell, 2013:186). İlgili videoya Youtube’da “Mustafa Ceceli, Kainatın Aynasıym”³ anahtar kelimeleri ile arama yapıldığında 232 bin görüntülenme ile karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada kişisel verilere yer verilmemiş olup bu doğrultuda elde edilen bulgular derlenirken dinleyici/izleyicilerin kullandığı rumuzlar bulgulara aynen aktarılmış, isim veya soy isimle yazılan yorumlar ise yazar tarafından baş harflerle şifrelenmiştir. Çalışma verileri ve bulguları açık erişim (herkes tarafından ulaşılabilen) kaynaklarıyla ve anonim isimlerle kodlandığı için etik kurul iznine gerek duyulmamıştır.

5. Bulgular

Bir “pop sanatçısı” tarafından sahne performansı açısından kısaca kritik etmek faydalı olacaktır. Nitekim söz konusu icranın Alevi kimliğine sahip dinleyici/izleyicilerde ahlaki paniğe yol açacak boyutta eleştirilmesi konusunda yorum/icra ve orkestra düzenlemesi açısından kısa bir değerlendirilmesinin yapılması, konuyu müzik ve inanç üzerinden daha doğru okuyabilmek adına anlamlı olacaktır. Bu noktadan hareketle; türküde davul ritimleri aranje olarak ön plana çıkarılmış ve türkünün ritmik atmosferi oldukça canlı bir hale getirilmiştir. Eserin ana iskeleti (melodisini) bağlama çalgısı üzerine inşa edilmiş ve söz girişlerinde bağlamaların kısa motiflerinin yanı sıra davul ritimleri senkoplu ölçülerle türküye ritmik bir çeşitlilik kazandırılmıştır. Söz girişindeki melodik motifler arasındaki geçişler ise shynty alt yapılarla modernize edilmiştir. Melodinin bağlantı cümlesindeki geçişler bağlama ve şan partileri arasında soru-cevap şeklinde ilerlemiş ve meyan kısmında shynty’de uzun akor sesleri tercih edilerek şan altında serbest bir bölüm yaratılarak ana cümleye geçişte davul ataklarıyla tekrar bağlamalar ve orkestra sazları türküye eşlik etmiştir. Bu haliyle elektronik ve ritmik düzenlemelerle söz konusu deyiş geleneksel icradan oldukça farklı bir noktaya taşınarak yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra yorumcunun sahnedeki dans figürleri ve performansı da ritme uygun

³ 232.895 görüntüleme. Yayınlanma tarihi: 29 Kas 2015, videoya yapılan yorum sayısı: 433 Açıklama: Altın Kelebek Ödül Töreninde Mustafa Ceceli 7 Aralık 2015’te çıkacak yeni albümünden bir şarkısını seslendirdi. Erişim linki için: <https://www.youtube.com/watch?v=vqMvMBH6KUY> [24.05.2024 tarihinde erişildiği verilere göre]

olarak seyircilere ve izler kitleye yönelik bir performansı canlandırma açısından müzikle bütünleştirilmiştir.

5.1. Konuyla İlgili Haber Manşetleri

Şekil 1. Sözcü Gazetesinin konuyla ilgili haber başlığı

Kaynak: <https://www.sozcu.com.tr/mustafa-ceceli-alevileri-kizdirdi-wp1003266>

Şekil 2. Sol Gazetesinin konuyla ilgili haber başlığı

Kaynak: <https://haber.sol.org.tr/medya/mustafa-ceceli-alevi-deyisini-sansurledi-ortalik-karisti-138612>

Şekil 3. Haberler.com haber sitesinin konuyla ilgili haber başlığı

Kaynak: <https://www.odatv.com/yazarlar/fethi-yilmaz/sarkici-mustafa-ceceliden-alevileri-kizdiracak-hamle-85938>

Şekil 4. Haberler.com haber sitesinin konuyla ilgili haber başlığı

Kaynak: https://www.haberler.com/magazin/mustafa-ceceli-alevilerden-ozur-diledi-7960928-haberi/?ref=amp_more

Şekil 5. Yeni Şafak Gazetesinin konuyla ilgili haber başlığı.

Kaynak: <https://www.yenisafak.com/hayat/alevilerden-mustafa-ceceliye-tepki-2355181>

Şekil 6. Habertürk haber sitesinin konuyla ilgili haber başlığı

Kaynak: <https://www.haberturk.com/magazin/muzik/haber/1164138-mustafa-cecelinin-yeni-albumu-alevileri-kizdirdi>

2015 Aralık döneminde farklı medya araçlarında yapılan haberlerin içerikleri “*Mustafa Ceceli'nin yeni albümü alevileri kızdırdı*”, “*Alevilerden Mustafa Ceceli'ye tepki*” ve “*Mustafa Ceceli Alevi deyişini sansürledi, ortalık karıştı*” gibi başlıklardan oluştuğu görülmektedir. Medyada konunun “Alevi” başlığı altında sunulması ahlaki paniği tetikleyerek konuyu bir anda ana akım medyanın ve kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu tartışmalar üzerine sanatçının konuyla ilgili bir video çekerek sosyal medyada yanlış anlaşıldığına dair bir açıklama yapmış ve tartışmaların ateşini düşürmüştür. Mustafa Ceceli yaptığı açıklamada: “sahnedeyiş söylerken dans figürleri yaptığımı yönelik eleştirileri olgunlukla karşıladım hatam olduysa özür dilerim” diyerek konuya açıklık getirmiştir. Bunun yanı sıra sanatçı “sözlerin tamamının okunmadığı” yönündeki eleştirilere ise şöyle yanıt vermiştir: “Bu deyiş seslendiren diğer sanatçıları dinlediğinde onların da deyişin tüm kıtalarını okumadığımı gördüm” ifadelerini kullanmıştır. Sanatçı yayınladığı videoda (URL-6) bu albümün; insanlığın sevgi, kardeşlik ve iyilik gibi kavramları tekrar hatırlatmaktan başka bir amacının olmadığını belirtmiştir.

Medyada başlayan tartışma Youtube dijital müzik platformu yorumları üzerinden devam etmiştir. Müzik bilimi ve müziğin temel dinamikleri açısından gerek orkestrasyon gerekse icra/yorumlama becerisi olarak söz konusu türkünün sound üzerine inşa edilme tarzında elbette ki hiçbir sorun yoktur. Ancak izler kitle dinleyicilerin tepkileri ve türkünün ritüelin bağlamından koparıldığı fikri söz konusu türküyü sosyolojik açıdan ele alınmasını ve üzerinde düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu noktada aşağıda tablo halinde açık verilerle elde edilen bulgular, kod-tema çözümlemesiyle içerik açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca yorumlar tabloya aktarılırken anlam ve kelime bakımından müdahale edilmemiş ancak gramer ve noktalama işaretlerinin kullanımı bakımından gerekli düzeltmeler yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 1. Örneklem Grubuna Ait Veri Tablosu

	Kişi	Yorum-Kod	Tema
1	g.k1586	Namaz da oynar bu şimdi. Tevhidimizle resmen dalga geçmiş.	İnanca yönelik eleştiri ve yorum yönelik olumsuzlama.
2	d.f.	Erdal Erzincan'dan oynama şıkıdım şıkıdım dinlemek gibi. Bu sözüm ona disko Aranjmanı yaparken çok düşündünüz mü? Merak içindeyim.	Aranje (düzenleme) eleştirisi.
3	m.9770	Aşkla yazılan metinleri aşksız okumuşsun. Düz okumuşsun.	İcra ve üslup eleştirisi
4	g.48	Bu deyişi okuyacak dünyadaki en son kişi!	Kişiyeye yönelik olumsuzlama.
5	A5853	Aleviliğin en güzel değişlerinden biri olan “kainatın aynasıym” ı böyle rezil bir şekilde okumak resmen bir terbiyesizlik.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiyeye yönelik olumsuzlama.
6	o.y. 3704	Kıyamet alameti bunlar sen kim bu deyişi okumak kim...	İnanca yönelik eleştiri ve kişiyeye yönelik olumsuzlama.
7	m.c.1678	Neresinde bir saygısızlık var cidden çözemedim. Söylenmese ayrımcılık yapıyor denir, söyleyince de saygısızlık olur. Anlayamıyorum.	Olumlu eleştiri-savunma.
8	b.m.6229	Önce okuduğun parçanın deyiş olduğunu bil saçma sapan hareketler yapıyorsun . Daimi Babayı bilmeden onun türkülerini okumaya kalkma sanatçı müsveddesi!	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri
9	mhmtprmk	Mevzu bahis sizin deyişiniz değil dostlar, mevzu bahis sizin güzel deyişinizi sevgi ile harmanlayıp dünyalara duyurmak isteyen bir insana yaptığınız ayıp. İster ilahi okusun ister Dua, mevzu Allah'ın dinini yaymaksa ve Ceceli de böyle yapmak istiyorsa buna saygı gösterin. Dinimizi aşağılamıyor sonuçta. Biz bir bütünüz ve oyuna gelmeyin. Sevgi ile kalın. Allah yolunuzu ve yolumuzu açık etsin.	Olumlu eleştiri-savunma, müziğin evrenselliği ve sevgi dili
10	t.k.1310	esas bu gibi gururun egonun tavan yaptığı boyle yerlerde cikip ilahi turunde parca söylemek her baba yigidin harci değildir sesi yorumu tartisilmaz helal olsun tabi negatif yorum almaması kacinilmaz bir durum kaynakına misali cekemeyen kaynasin... :) sen hak yolunda yuru varsin arkandan kotu konussunlar seni Allah biliyor mu? iste bu yeterli gerisi balik kilciği...	Olumlu eleştiri-savunma
11	h.a. 7999	ceceli çok güzel söyledi, haksızlık ediyorsunuz, hissederek içinden geldiği gibi dinleyiciye de o coşkuyu hissettirmeye çalışarak okuduğunu düşünüyorum	Olumlu eleştiri-savunma
12	i.a. 1000	Bir insanı eleştirebilmek için ondan daha üstün vasıflara sahip olunması gerekir aynı deyişi özlem Özdil'den de dinledim o da güzel söylemiş ama bir karşılaştırma yapılması gerekirse Mustafa Ceceli'nin söyleyişi benim içime çok daha iyi işledi ve ayrıca “bana eğilsin melekler” sözünü de bana eğilmiş melekler olarak söylemesi Allahu Teala'nın Hz.Adem'i yarattığında ona secde etmesine bir telmihtir. Mustafa Ceceli ile ilgili olumsuz yorum yaparken tüm siyasi, etnik ve mezhep	Olumlu eleştiri-savunma, sevgi, kardeşlik dili.

		farklılıklarını bir kenara bırakmanız daha doğru sonuçlara ulaşmanızı	
13	k.e.	Keşke deyiş söylemeden önce birkaç tane de dinleseymiş! Bu deyiş böyle mi söylenir? Bunu geçtim herhangi bir deyiş böyle mi söylenir ? Neredeyse göbek atacak . Rezalet !	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri
14	s.m. 1567	Allah aşkına Mustafa Ceceli bir daha deyiş okuma sen ya kulaklarım kanadı resmen gidip Özlem Özdil'den dinleyeyim bari de kanayan kulaklarım az kendine gelsin	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
15	b.d. 1336	Sen deyiş okuma sen de deyiş okuyacak ruh yok, göremedim.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
16	f.y. 9622	Mustafa Ceceli'yi kınıyorum. Özür diledi onu yaptı bunu yaptı beni bağlamaz. hadi deyişi okumadan önce hiç mi ÖZLEM ÖZDİL in yorumunu dinlemedin. Yazıklar olsun sana !	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
17	mxxliisa	Deyiş söyleyeceksen, ilk önce adam gibi sonra da sözleri değiştirmeden ve sansürlemeden oku!	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama ve sözlerin sansürlenmesi
18	c.s.3972	Ben çok beğenmedim ancak amacı önemli. Evet her şeyin bir tavrı üslubu usulü vardır ancak tüm bunları kendi tavrı ve tarzıyla yansıtmaya ve bizleri dost varsaydığını yansıtmaya çalışmış son zamanlarda herkesin unuttuğu sevgiyi o da kendi üslubu ile bizlere ulaştırmis bence yüreğine sağlık onu tebrik ediyorum en azından insanlık için bir mesaj bırakmış. Çoğu popçu dan daha üstünsün benim için saygılarımla Mustafa Ceceli.	Olumlu eleştiri-savunma, sevgi, kardeşlik dili.
19	dagdelen	Bir ingiliz semah söylese daha samimi olurdu	İnanca yönelik eleştiri, topluluğunun yozlaşma korkusu ve kişiye yönelik olumsuzlama.
20	f.k. 7048	Deyişlerimizden uzak durun lütfen asimile etmeyin kendi eserlerinizi okumaya devam etmelisiniz.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
21	b.o. 6396	Mahvetmiş deyişi yazıklar olsun sana bu eseri okutanlara...	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
22	siiiiinem	Bu bir pop şarkısı değil! Deyişlerimizi böyle yanlış yorumlamayalım veya pop tarzında söyleyeceksek o çenemizi kapatıp hiç söylemeyelim. Kınıyorum seni Mustafa Ceceli! Bir dahaki altın kelebekte bir ilahiyi bu tarzda söylesen bakalım ne olur! Volkan Konak ne kadar aydın bir insan! O kafa sallaması bile her şeyi açıklıyor.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
23	y.e.7457	Bu bir deyiştir. Ben şimdi bir diskoda selâ getirip ilahi okusam acaba ne olur?	Alevilik inancına karşı savunma, Müzik türü-aranje eleştirisi

24	d.d.7468	Özde olmayınca sözde de olmuyor. Zorlama Ceceli deyişimize bulaşma	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
25	t.y. 3119	Ya Mustafa Ceceli bence gerekeni yapmış kırgın ve kızgın olabileceklere. Ancak gözden kaçırdığınız bir hususu da ifade etmek isterim bir Hanefi mensubu olarak bu deyişi bağlama ile çalan değerli sanatçılar belki bu işi adabına ve gereklerine uygun yapıyodur yapmıyodur bilemiyorum ama bu kadar kulağımıza yakın etmediğini fark ettim Mustafa Ceceli bence aykırı da davranrsa bizim gibi bilmeyen bir kesime sevdirdiyorsa bence TEŞEKKÜR etmelisiniz Amacımız kardeşlik değil mi? Kardeşçe yaşam değil mi? O zaman bunun için mücadele vermeliyiz.	Olumlu eleştiri-savunma, sevgi, kardeşlik dili.
26	p.p. 4257	Bence herkes ne dediğine dikkat etsin burada. Ceceli'yi sevmeyenler olabilir ama herkes ne dediğine dikkat etsin lütfen burada. Bir ünlüyle dalga geçiyorsunuz bildiğin ve şunu da söyleyeyim herkesin okuyuş tarzı farklı lütfen saygı duyun. Ben şuan nasıl bunları söylerken küfür etmediysem siz de nefsinize yenik düşüp lütfen küfür etmeyin ve Mustafa Ceceli sizin hiçbirinizi takmıyor birinizi şuan bir Ceceliste yapmanız gereken en ağır şeyi yaptı o kendini bilmezler lütfen biraz saygı. Kimseye karışmayın herkesin düşünce özgürlüğü vardır ama bunu direk ortaya vurmadan önce aklınızı kullanın sonra Ceceli'yi eleştirin lütfen.	Olumlu eleştiri-savunma
27	m.d. 6235	Herkes deyiş okuyabilir ama herkes ruhunu katamaz. Deyişler aşk ile okunur. Aşk ile dinlenir.	Alevilik inancına karşı savunma ve deyiş formunun kutsal olduğu iddiası
28	f.a. 4311	Bu kadar çok eleştiri olunca bir bakayım başkaları nasıl söylemiş diye. İlk çıkan Özlem Özdil diye birini dinledim arada bir fark göremedim söyleme tarzında. Müzik aynı hızlılık aynı tek fark bayan şiveli söylüyor. İlahiye yapılsa ne düşünürsünüz demişsiniz. Okunan ilahilerle yapılan ilahi aynı müzik ve hızlılık da olursa sözleri de doğru olduktan sonra bir şey düşünmem onu da dinlerim. Ben alevi değilim öyle bir ayırmada yapamam birçok alevi yakın dostum var saygı duyarım insanın özüne bakmak lazım. Özünde insansa dini,dil, ırkı beni ilgilendirmez. Ceceli sayesinde bu deyişi de dinlemeye başladım. Yıllardır dışlanan bir toplumun (kendiniz bunu söylüyorsunuz) böyle bir gecede deyişinin seslendirilmesi bence alevi toplumu adına büyük bir adımdır varlığın kabul oluşudur. Mustafa Ceceli bence niyetinin ne kadar iyi olduğuna karşılık özür bile dilemiş. İlahi yerine sizin deyişinizi söylemiş. Bu kadar ön yargılı olmamanızı dilerim. (Alevi toplumuna karşı asla kötü söz söylemedim tam tersi saygım sonsuz insanın inançlarına saygı duyarım. Yorum yapan olursa dikkate alsın.)	Olumlu eleştiri-savunma.

29	e.c. 3487	Değiş böyle mi söylenir? Şiddetle kınıyorum. Özür dilemesi çok ince bir davranış olmuş ama bunu medyaya sunması lazım tüm halktan özür dilenmesi lazım kendi görüşüme göre deyişi güzel okudu tabi ki ama çok hataları vardı. Dans etmek gibi ya da çok önemli bölümlerinin kısıtlanması gibi filan. Yine de özrü için teşekkürler dilerim.	Alevilik inancına karşı savunma ve deyiş formunun kutsal olduğu iddiası.
30	s.g. 3472	“Kur’an yazabilirim mademki ben bir insanım” bunu neden söylemedin Mustafa Ceceli kardeş?	Sözlerin icrada sansürlenmesine yönelik eleştiri
31	m.n.a.	Sansür ve değiştirme yok, iki kıta eksik söylemiş olabilir, icrada kısaltma olabilir, söylediği dizelerde sorun yok!	Olumlu eleştiri-savunma.
32	e.a. 5280	Deyişi her önüne gelen okuyamaz. Oyun havası değildir. Oynanmaz. Dem tutulur.	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri
33	Rodi 25	Abi bu deyişi poplaştırmış yaa...	Aranje (düzenleme) eleştirisi
34	o.i. 4615	Ben bu adama kabahat bulmam kardeşim, Bunun illaki provası olmuştur, altta bağlamayı çalanlar kafasına vuramamış mı bağlamayla bu deyiş böyle söylenmez diye.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
35	m.c. 3417	Bu nedir yahu? Aleviler için çok önemli bir deyiş ne hale getirmiş. Alevi olmadığım halde çok gıcık oldum. Sen git abuk subuk pop şarkılarını söyle. Bu tarz eserler sana bir kaç gömlek büyük gelir Ceceli.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
36	e.d. 287	İlahi bu şekilde okunur mu sizce? Okunmazsa. Deyiş de okumayacaksınız! Sizin için ilahi neyse bizim içinde deyiş de odur. Saygı lütfen.	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
37	Erzincanınıkızı24	Deyiş böyle mi okunur! Sen git pop söyle, bizim parçalarımızı okuma! Ağzına yakışmıyor bir, ikincisi bu pop değil, deyiş!!!!	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
38	İphonehene254	Buradan kötü yorum yapanlara sesleniyorum lütfen bu yazıyı okuyun. Günümüz sanatçılarına bir bakın lütfen ağzına Allah ismini almayan bile var burada adam Allah’a olan sevgisini bir deyiş ile insanlara aktarmak istemiş bunda bile kötü niyet arıyorsunuz. Bu arada Gülşen’in performansı ile Mustafa Ceceli’nin performansı arasındaki alkış farkına bakarsanız müslümanlarımızın nasıl kötü halde olduğunu anlarsınız.	Olumlu eleştiri-savunma, Müslümanlık vurgusu.
39	g.s6321	Arkadaşlar bende bir Alevi’yim. Şöyle ki bu adam albümün adını zaten “Kainatın Aynası” yaptı. Bu gecede de okuması normal. Saygısızlık yapmak isteseydi albüme de almazdı, bu gecede de okumazdı. Farklı enstrümanlar ile çalınmasının neresi kötü?	Olumlu eleştiri-savunma.
40	s.b.9944	Bu alevilerin sorunu ve gerçekten burada yorum yapan bir iki züppeye güldüm. Bir Athena Gökhan’a bak bir buna. Gökhan cansın. Mustafa sıfırsın. Aleviler artık seni sevmiyor bunu hak ettin.	Kişiye yönelik olumsuzlama.
41	İch..str.5514	Çok güzel Mustafa Ceceli. Ama malesef Akp’li. Keşke olmasa ama onun seçimidir. Biz karışmayalım işine :)	Kişiye yönelik olumsuzlama ve siyasi eleştiri.

42	s.e.4785	Biraz daha edep âdap öğrenerek okuyabilirdi ama neyse en azından ilk deneme için fena sayılmaz kötü değil ama özünü bozmadan yapılırsa çok daha iyi olacak.	Otantik olma/“öze” vurgu yapan ifade
43	a.y.64	Sözleri neden saptırıyorsun ve eksik okuyorsun? Madem olduğu gibi okumayacaksın o zaman hiç okuma!	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
44	g.o. 92	Sen o hareketlerinle nasıl okursun bu deyişi bir de sözlerini değiştiriyor yazıklar olsun	İnanca yönelik eleştiri ve kişiye yönelik olumsuzlama.
45	a.a. 6002	Ayıp senin bu yaptığın Ceceli senin söylediğin deyiş cemlerde söyleniyor saygısızlık bu madem ki insanın cahilliğine verelim özur dile	İnanca yönelik eleştiri
46	c.y. 81067	Mustafa Ceceli sevdiğim bir sanatçı ama kesinlikle olmamış bizim değişlerimiz sazla söylenir böyle popla cazla asla olmamış. Beğenmeyen canlar haklısınız...	İnanca yönelik eleştiri, icra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri
47	e.e. 2152	Ulan bu pop müziği mi? Oranı filan oynatıyorsun sanatçıysan sanatçılığını koru bu böyle okunmaz anlamadığın cümleleri kullanıyorsun ne dediğinin ne yaptığının farkında değilsin. İlk önce bu sözleri otur dinle. Bir kere değil bin kere dinle ki belki anlarsın sözlerin anlamını. Saygı azıcık saygı... Başka bir şey istemiyoruz.	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri, Müzik türünün kutsallığına yönelik eleştirisi
48	e.ö. 7254	Ceceli’yi çok severim ama bu olmamış aslından çok uzak okunmuş bu bir deyiş ve bu ağızla okunmaz.	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri,
49	a.r18mv	Sözleri yanlış okudu ve pop tarzında söylenmez bu!	Aranje (düzenleme) eleştirisi.
50	s.e. 2754	Herkes edep erkânını bilmeli. Ceceli biz de seni adam sanırdık. Sahnede dans ediyor.	İcra ve sunuma/sahneye yönelik eleştiri

Yukarıda belirtilen ifadeler sınıflandırıldığında tabloda yer alan ve 50 farklı dinleyici/izleyici tarafından tartışılan türküye/deyişe yönelik tepkisel yorumların ön plana çıktığı görülmektedir. Üstü kapalı bir biçimde Alevi ve Sünni kavramları üzerinden yürütülen kimlik ve inanç tartışmaları yorumların temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte deyişin düzenlemesi (orkestrasyon) ve sahnede bir dans performansına dönüşmesi izler kitle açısından yoğun bir biçimde eleştirilmektedir. Olumsuz eleştirilerin yanı sıra şarkıcının performansını hem icra hem de düzenleme açısından oldukça başarılı bulan ve bu konuda siyasi ve dini değerlendirmeleri yersiz bularak müziği odak noktasına koyan dinleyiciler ise adeta bir karşıt grup olarak yer almaktadır. Bu bağlamda yapılan yorumlar üzerinden seçilen örneklerin beş ana temaya ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu temalar aşağıdaki gibidir;

1. Müzik türünün kutsal olduğu iddiası ve popüler bir alana taşınmaması gerektiğine yönelik eleştiri (23 yorum)
2. Olumluma, savunma, beğeni içeren yorumlar (12 yorum)
3. İcra, aranje/düzenleme ve sahne performansına yönelik eleştiri (10 yorum)
4. Kişiyeye yönelik olumsuzlama ve siyasi taraf olma eleştiri (3 yorum)
5. Sözlerin sansürlenmesi eleştirisi (2 yorum)

Söz konusu örnek olayda verilen tepkiler ve yorumlar müziğin toplumlar açısından önemini ve hassas noktalarını gözler önüne sermektedir. Nitekim ahlâki paniğin beş temel özelliği bulunmaktadır: (1) endişe; davranış veya olaylar kaygı uyandırır; (2) düşmanlık; failler halk şeytanları olarak tasvir edilir (3) fikir birliği; olumsuz sosyal tepki geniş ve birleşiktir. (4) orantısızlık; davranışın kapsamı veya

oluşturduğu tehdit abartılır; (5) değişkenlik; medya haberleri ve buna bağlı panik birden ortaya çıkar, ancak hızlıca dağılabilir (Goode & Ben-Yehuda, 1994). Yorumlardan elde edilen temalar incelendiğinde, Goode & Ben-Yehuda'nın ahlâki paniğin oluşması için geçerli olan 5 temel unsur, incelenen örnek olayda tüm yönleriyle açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda bir müzik eseri üzerinden; *endişe*, *düşmanlık*, *orantısızlık*, *fikir birliği* ve *değişkenlik* kavramlar sosyal bir fenomen olan müziğin de konusu haline gelebilmektedir.

6. Sonuç

Goode & Ben-Yehuda'nın (1994) ahlaki paniğin oluşması için gereken 5 temel özelliği yukarıdaki örnek olay üzerinden incelenerek bu çalışmanın konusunu oluşturmuş ve özellikle; *endişe*, *düşmanlık*, *orantısızlık* ve *medya haberlerinin* ahlâki paniği doğrudan tetiklediği anlaşılmıştır. Bu kapsamda söz konusu deyişin seslendirilmesi sonrası eleştirilerin ve karşı çıkışların altında yatan ana nedenlerden biri; Alevi inanç kültürünün müzik pratiklerine yakın olan deyişlerin, bu topluluğun mensubu olmayan kimseler tarafından icra edilmemesi fikridir. Bu bağlamda söz konusu deyişin seslendirilme biçimi, topluluk tarafından -adeta- “inanca yönelik bir saldırı” olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu çalışmada konunun ahlâki panik ve müzik çerçevesinde ele alınmasının da temel nedenlerinden biri bu yaklaşımdır. Söz konusu tartışmaların bir diğer neden ise; deyişin seslendirilme biçiminin ve üslubunun otantik kalması -sadece bağlamalarla icra edilmesi ve sahnede dans edilmemesi- gerektiği iddiasıdır. Bu anlamda sosyal medyadaki yorumlardan hareketle, konuya tepki gösteren kitlenin müzik üzerinden hâkim kültürle ve hâkim kültürün inanç motifleriyle arasına mesafe koyma çabası içinde olduğu söylenebilir. Halk müziği açısından topluma mâl olmuş bir müziğin popüler kültür alanında yeniden üretilmesi, müziğin doğası gereği olağandır. Ancak müziği inancın sorgulanamaz bir parçası olarak belli bir topluluğa veya inanca izafe etmek, müzik türleri arasında zorunlu ve sınırları çizilmiş tahammülsüz bir ayrışmaya da kapı aralayabilmektedir. Çalışmanın bulgularında ortaya çıkan yukarıdaki beş ana tema incelendiğinde izler kitlenin söz konusu müziğin ve dolayısıyla müzik türünün (deyişlerin) “ehil kişiler tarafından”(?) icra edilmesi gerektiği ve “sadece belli bir inancın/topluluğun müziği” olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır. Bu pencereden bakıldığında söz konusu deyişin yeni yorumlamalara ve yeni düzenlemelere kapalı olması müziğin olağan akışına da ters düşmektedir. Ayrıca eseri seslendiren icracının izlerkitle açısından olumsuz ve sert eleştirilere maruz kalması da söz konusu müzik formunu, belirli kişi veya inanç kalıplarının içine hapsedilmesi gibi tehlikelere de yol açabilmektedir. Nitekim izlerkitle yorumları müziğin doğal parametreleri açısından oldukça yüzeysel ve subjektif olmakla birlikte eseri seslendiren sanatçı üzerinden toplumsal bir linçe dönüşmeye de çok müsaittir.

Tüm veriler ışığından söz konusu örnek olay çalışması, müziğin toplumsal dinamikleri etkileyebilen, kitleleri veya grupları yönlendirebilen önemli bir toplumsal fenomen olduğu gerçeğini hatırlatmakla birlikte, ahlâki paniğin bir müzik eseri üzerinden de okunabileceği ve toplumsal fay hatlarının müziğin sosyolojik boyutunda incelenebileceği konusunda bizlere ip uçları sunmaktadır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA/REFERANCES

- Adorno, T. W. (2014), *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkuş, M., ve Aksoy Sugiyama, C. (2020). Popülerleşen alevi deyişlerinde anlamı yakalama ve doğasına dokunma tartışmaları. *Antropoloji*, (39)87-97. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.712986>
- Arslan, Y. (2017), “Türkistan’dan Tunceli’ye Kurban İnancı”, *Milli Folklor Dergisi*, 29(115), s, 51-62.
- Cohen, S. (2004). *Folk devils and moral panics*, Routledge.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*, (3. Baskı), (çeviri editörleri; Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Deflem, M. (2020), “Populer culture and social control: the moral panik on music labeling” *American Journal Of Criminal Justice*, (45)2-24. Doi:10.1007/s12103-01909495-3
- Dönmez, M. B., (2015), *Alevi müzik uyanışı*, Anakara: Gece Kitaplığı.
- Erdoğan, G., Kara H. ve Mengüş E., (2019), Tunceli aleviliğinde inanç-müzik ilişkisi üzerine bir alan araştırması, *Turkish, Studies Social Science Dergisi*, 14(3), 2019, p. 501-525 DOI: 10.29228/TurkishStudies.22736 ISSN: 2667-5617
- Flores-Yeffal, N. Y., Vidales, G. & Martinez, G. (2019). WakeUpAmerica,#IllegalsAreCriminals: The role of the cyber public sphere in the perpetuation of the Latino cyber-moral panic in the US. *Information, Communication & Society*, 22(3), 402-419.
- Goode, E. & Ben-Yehuda, N. (1994). *Moral panics: the social construction of deviance*. Blackwell.
- Göktürk, I. (2023). Kültürel alanın bir formu olarak ahlaki panik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(75), 355-372. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1198893>
- Hunt, A. (1997). 'Moral panic'and moral language in the media. *British Journal of Sociology*, 629-648.
- Kohlberg, L. (1981). The philosophy of moral development: moral stages and the idea of justice. San Francisco: Harper & Row
- Melikoff, İ. (2012), *Uyur idik uyardılar*, İstanbul: Domes Yayınları.
- Sayer, A. (2011). Why things matter to people: social science, values and ethical life. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press
- Snyder, I., Jevons, C., Henderson, M., Gabbott, M. & Beale, D. (2011). More than chatting online: children, marketing and the use of digital media. *English in Australia*, 46(3), 32-40.
- Stets JE, Carter MJ. (2012). A theory of the self for the sociology of morality. *Am. Sociol. Rev.* 77(1):120–40
- Şahin, İ. (2013), *Online alevi topluluklar: ritüel desenli bir gruptan mit desenli bir inanç topluluğuna*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Şeker, M. & Tiryaki, S., (2016). Sigara ile ilgili kamu spotlarında moral panik etkisi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (33), 223-241.
- Turiel, E. (2002). The culture of morality: social development, context, and conflict. New York: Cambridge Univ. Press.
- Yağmur, C. & Akdağ, M. (2022). Medyada ahlaki panik üretilmesi: suriyelilerle ilgili yayınlanan haberler üzerine bir inceleme. *İletişim Ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 209-223. <https://doi.org/10.29228/itamder.8>
- Yıldırım, R. (2018), *Geleneksel Alevilik: inanç, ibadet, kurumlar, toplumsal yapı, kolektif bellek* İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=643> [06.05.2024 tarihinde erişildi].

<https://www.youtube.com/watch?v=vqMvMBH6KUY> [Erişim tarihi: 01.04.2024]

<https://www.sozcu.com.tr/mustafa-ceceli-alevileri-kizdirdi-wp1003266> [Erişim tarihi: 04.01.2024]

<https://haber.sol.org.tr/medya/mustafa-ceceli-alevi-deyisini-sansurledi-ortalik-karisti-138612> [Erişim tarihi: 04.01.2024]

<https://www.odatv.com/yazarlar/fethi-yilmaz/sarkici-mustafa-ceceliden-alevileri-kizdiracak-hamle-85938> [Erişim tarihi: 04.01.2024]

https://www.haberler.com/magazin/mustafa-ceceli-alevilerden-ozur-diledi-7960928-haberi/?ref=amp_more [Erişim tarihi: 04.01.2024]

<https://www.yenisafak.com/hayat/alevilerden-mustafa-ceceliye-tepki-2355181> [Erişim tarihi: 04.01.2024]

<https://www.haberturk.com/magazin/muzik/haber/1164138-mustafa-cecelinin-yeni-albumu-alevileri-kizdirdi> [Erişim tarihi: 04.01.2024].

İklim Krizi Algısının İklim Politikaları Üzerindeki Etkisi**The Role of the Climate Crisis Perception on Climate Politics**Duygu Tan Gülcan¹DOI: [10.59445/ijephss.1537336](https://doi.org/10.59445/ijephss.1537336)

Atf / Cite: Tan Gülcan, D. (2024). İklim krizi algısının iklim politikaları üzerindeki etkisi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(4), 344-363, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1537336>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 22.08.2024**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 14.10.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Son yıllarda gerçekleşen doğal felaketlerin artışı, bölgesel aşırı yağışlar, yangınlar ve kuraklık gibi faktörler, iklim krizinin toplum gözünde bir uyarı niteliğinden çıkarak somut bir gerçek haline almasına neden olmuştur. Bireyler önceki on yıllara oranla çok daha sık bir biçimde doğa olayları ve doğal felaketlerle yüzleşmiş veya bunları iletişim teknolojileri vasıtasıyla izleme, gözlemlene şans yakalamıştır. Buna bağlı olarak, iklim krizinin varlığına ve insan kaynaklı olduğuna dair şüphelerin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Bu çalışmada, küresel ısınmanın neden olduğu iklim krizinin varlığının artık küresel ölçekte ve toplumsal anlamda kabul edilmesinin doğurduğu ve yakın gelecekte doğuracağı tahmin edilen sonuçlar irdelenmektedir. Çalışma toplumsal kriz algısının gelişmesi sonucu kamu yönetiminden aksiyon beklentisinin artacağını ileri sürmektedir. Çalışmanın amacı kamu tarafından izlenen ve geliştirilmesi planlanan iklim politikalarının toplumsal taleple ne derecede örtüşeceğinin irdelenmesidir. Nedenleri yüzyıllara dayanan bir sorunun kısa erimli ve kolay bir çözümü olmayacağı açıktır. Çalışma, toplumsal taleplerin karşılanması pahasına çözüm odaklı politikalarından uzaklaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Uzun vadeli, bilimsel veriler ışığında, katılımcı ve kararlı politikaların benimsenmesi ve kararlılıkla uygulanmasının gerekliliği ortaya konulmaktadır. Çalışmanın önemi iklim krizine yönelik yeni ortaya çıkan eko-kaygı ve ekokeder gibi kavramları siyasal bilimlere perspektifinden ele almasıdır. Bu konuda uluslararası yayınlar son birkaç yılda artmakta olsa da Türkçe literatürde konunun henüz yeterince çalışılmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, İklim Krizi, İklim Politikaları, Eko-Kaygı.

Abstract

In recent years, the increase in natural disasters, such as regional extreme rainfall, wildfires, and droughts, has caused the climate crisis to shift from being a mere warning in the public eye to a concrete reality. Individuals have increasingly encountered or observed natural events and disasters more frequently compared to previous decades, either directly or through communication technologies. Consequently, doubts about the existence and human-induced nature of the climate crisis have significantly decreased. This study examines the implications and anticipated outcomes of the global acknowledgment of the climate crisis caused by global warming within society on a global scale. The study suggests that the development of a social crisis perception will lead to heightened expectations for action from public administration. The aim of the study is to analyze the extent to which climate policies monitored and planned by the public align with societal demands. It is evident that a problem with historical roots spanning centuries will not have a short-term or simple solution. The study argues that solution-oriented policies should not be abandoned at the expense of meeting social demands. It highlights the necessity of adopting and steadfastly implementing long-term, science-based, participatory, and resolute policies. The significance of the study lies in its examination of emerging concepts such as eco-anxiety and eco-grief from the perspective of political science. Although international publications on this topic have increased in recent years, it is observed that the subject is not yet sufficiently explored in the Turkish literature.

Keywords: Public Administration, Climate Crisis, Climate Politics, Eco-anxiety.

¹ Dr. / PhD., Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, duygu.tan.mail@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0778-371X>

1. Giriş

Küresel ısınmaya bağlı gelişen çevresel dönüşümler, bilim insanlarının on yıllardır ifade ettikleri gibi düzenli bir artış göstermektedir. Meteorolojik koşullarda yaşanan değişimler, türlerin yer değiştirmesi, kuraklık, orman yangınları ve bölgesel ani yağış ve sel gibi doğal felaketlerin sayısında ve sıklığında belirgin bir artış yaşanmaktadır (Mirza, 2003: 239; Seneviratne vd., 2021). Bir yandan doğal felaketlerden etkilenen insan sayısı artmaktadır, diğer yandan iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması sonucu, yerel olayların bile geniş kitlelerce gözlemlenmesi mümkün hale gelmektedir. Bu durum, küresel ısınmaya şüphe ile yaklaşan veya topyekûn reddedenlerin sayısının önemli bir şekilde azalmasına neden olmuştur (Ojala vd. 2021:41; Albright ve Crow, 1919).

Her ne kadar uluslararası işbirliği önemli bir destek ve vizyon sağlasa da iklim krizine yönelik atılacak somut adımlar esasen ulus devletlerin yönetim mekanizmalarıyla sağlanır. Toplumsal iklim krizi algısı sonucu oluşan beklenti, ihtiyaç ve talepler de doğrudan yerel ve ulusal yönetimleri merkez almaktadır. Krize ilişkin yaşanan olumsuzlukların artışı ise demokratik ülkelerde, politika yapıcılar üzerinde toplumsal baskı olarak kendini göstermesi beklenmektedir (Bromley-Trujillo ve Poe, 2020). Bu çalışma, küresel ısınmaya bağlı küresel, ulusal ve yerel ölçekte ortaya çıkan çevresel sorun ve felaketlerin yarattığı toplumsal iklim krizi algısının ve toplumda gelişen eko-kaygı ve eko-keder gibi psiko-sosyal reaksiyonların ulusal ve yerel yönetimler üzerinde yarattığı ve yaratacağı talep, baskı ve beklentiler sonucu idarenin iklim politikalarına mesafeli duramayacağını öne sürmektedir. Çalışma, politika yapıcı ve uygulayıcıların iklim politikalarını benimser ve uygularken göz önünde bulundurması gereken temel ilke ve önceliklerin neler olması gerektiğini tartışmaktadır.

İkinci bölümde kavramsal çerçeve yer almakta, iklim değişimi ve iklim kriziyle ilgili literatürde yer alan temel akademik tartışmalara değinilmektedir. İklim değişiminin gerçek bir olgu olup olmadığının dahası bunun insan davranışları sonucu ortaya çıkan bir olgu mu yoksa doğal süreçlerde kendiliğinden gelişen bir olgu mu olduğuna ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Diğer taraftan literatürde genel kanının iklim krizinin insan kaynaklı bir olgu olduğu ve aşırı hava olaylarıyla ilişkili olduğunun kabul edildiği görülmektedir. İklim krizinin yarattığı çevre sorunlarının yanı sıra, bireyler ve toplumlar üzerinde farklı etkilere neden olduğu değerlendirilerek, literatüre eko-kaygı ve eko-keder gibi görece yeni kavramların katıldığı görülmektedir. Üçüncü bölümde, iklim krizine içkin toplumsal algı, kavrayış ve tutumların genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Son yıllarda ortaya çıkan eko-kaygı, iklim kaygısı, eko-korku ve eko-keder gibi kavramlar ile tanımlanan risk algısı, şüphe, tereddüt, korku, inkâr gibi toplumsal psikolojik reaksiyonların politika beklentilerine ne ölçekte yansıdığı veya yansıyabileceği irdelenmektedir. Dördüncü bölümde iklim krizi karşısında var olan politikaların uyarlanması veya başlı başına yeni politikalar geliştirilirken idarenin benimsemesi ve kaçınması gereken yaklaşımların neler olabileceği tartışılmaktadır. Bireyler mevcut veya aniden gelişen sorunlara hızlı çözümler beklerken, sorunun uzun soluklu çözümlere muhtaç olması, olası bir ikilem olarak belirmektedir. Dolayısıyla akut sorunlara kısa vadeli çözümler geliştirilirken, krize neden olan başlıca faktörlerin göz ardı edilmemesi, sürdürülebilir bilimsel yöntemlerin adapte edilmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan krize karşı benimsenen politika ve uygulamaların fayda maliyet analizi bir başka endişe kaynağı olma potansiyeli taşımaktadır. Bireylerin güvenlerini kazanmanın ve bu güveni korumanın, uzun soluklu iklim politikalarının kararlılıkla devam edilebilmesi için önem arz ettiği ortadadır. Bu nedenle toplumsal güvenin katılımcılık ve şeffaflık yoluyla korunması, iklim politikalarının uzun vadede kararlılıkla sürdürülebilmesini ve somut ilerlemenin sağlanmasını mümkün kılacaktır. Son olarak bireylerin iklim krizine yönelik algı, kavrayış ve çözüme yönelik talep ve beklentilerinin detaylı incelenmesi, geliştirilecek ve uygulanacak iklim politikalarının sürdürülebilir ve verimli bir şekilde uygulanabilmesinde kilit rol oynayabilecektir.

Çalışma nitel bir araştırma olup literatür taramasıyla elde edilen veriler, betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel içerik analizi yöntemi, belirli bir konuda yapılan araştırmaların, tartışmaların derinlemesine incelenip düzenlenmesi yoluyla ilgili konu hakkında genel eğilimlerin, tartışmaların ve temel argümanların belirlenmesidir (Ültay vd, 2021:1). Başka bir deyişle betimsel içerik analizi yöntemiyle literatürde seçilen çalışmalar bir araya getirilerek belli temalar çerçevesinde yeniden düzenlenerek yorumlanır (Meço ve Coştu, 2022: 173).

Küresel ısınmaya bağlı küresel, ulusal ve yerel ölçekte ortaya çıkan çevresel sorun ve felaketlerin yarattığı toplumsal iklim krizine yönelik çalışmalar literatürde yaygın olsa da toplumun iklim krizine yönelik algısı üzerine yapılan çalışmalar görece yeni bir konu olması bakımından sınırlıdır. Türkçe literatürde iklim krizinin toplum tarafından algılanışı, bu algılayış biçiminin yarattığı eko-kaygı, eko- suçluluk ve eko-keder gibi kavramların sosyal hizmetler ve sağlık alanlarında literatüre girmeye başladığı görülmekte ancak konunun henüz siyaset bilimi, kamu yönetimi, kentleşme ve çevre bilimlerini içine alacak şekilde, disiplinlerarası bir bakış açısıyla incelendiği çalışmalar tespit edilememiştir. Bu bakımdan çalışmanın Türkçe literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Sanayileşme ile birlikte baş gösteren ve giderek artan sera gazı salınımlarının yarattığı ve yaratacağı küresel iklim değişiklikleri 1980’li yıllardan beri literatürde kendisine geniş yer bulmuştur. Küresel ısınma ve iklim değişimi konusundaki literatür tarandığında, başlıca tartışma konularından birinin ilkim krizinin insan kaynaklı/yapay mı yoksa doğal nedenlere bağlı olağan bir dönüşüm mü olmadığını sorgulanması olmuştur.

Kimi biliminsanları (Parsons ve Schneider, 1996; Leroux, 2005; Singer, Taylor, 2006; 2007; Carter, 2007; Peterson, 2008; Monbiot, 2009; Vogel ve Lazar, 2010; Salvador ve Norton, 2011; Martin, 2011; Von Burg, 2012; Blank, 2015 ve Slevin, 2022) küresel iklimin zaten döngüsel bir yapıda olduğu ve tarihsel olarak da yerkürenin pek çok kez ısınıp soğuduğuna atıfla, bunun doğal bir döngü olduğunu dile getirmiş, küresel ısınmayı bir mit, popüler bir yanlış inanç olarak nitelemiştir.

Takle (1998), Schneider (2002), Blick (2009), Spencer (2010), Irwin ve Williams (2010), Paltridge (2010), Tertrais (2011), Jacobs vd. (2016), Gavrilov vd. (2016) gibi kimi biliminsanları ise iklim değişikliğinin varlığı ve/veya insan kaynaklığı olduğuyula ilgili yeterli veri bulunmadığı ileri sürmüştür. Örneğin Gavrilov vd. (2016), küresel ısınma ile ilgili toplumsal baskı ve suçluluk duygusunun çok baskın olduğu ve bu durumun nesnel bir kaniya varmaya engel teşkil ettiğinden hareketle, önyargısız bilimsel araştırma ve analiz geliştirilmesinin gerektiğine vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan Rundt (2008) ve Majumdar (2001) küresel ısınmanın hem antroposentrik nedenleri olduğunu hem de doğal döngülerin sonucunda gerçekleştiğini ileri sürerken, Hardy (2003), Zhang (2011), Trenberth (2018), Hornsey ve Fielding (2020), Huber (2022), Manheimer (2022) ve Ogwu (2023) gibi pek çok araştırmacı ise iklim değişiminin antropolojik olduğunu dile getirmektedir. Lynas vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen “Greater than 99% consensus on human caused climate change in the peer-reviewed scientific literature. Environmental Research Letters” adlı çalışmada, konuyla ilgili yapılan bilimsel yayınların %99’unda iklim değişiminin temel nedeninin insan davranışı olduğuna dair bir konsensüs olduğu ileri sürülmektedir.

Literatür tarandığında küresel iklim krizinin çeşitli bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Konu; ekosistemler ve biyoçeşitlilik açısından (Bellard vd. 2012; Doney vd., 2012; McNutt, 2013; Malhi vd., 2020; Prakash, 2021; Shivanna, 2022; Tonyaloğlu, 2024, Kirilenko ve Sedjo, 2007); ekonomi açısından (Tanner ve Allouche, 2011, Ruhl, 2012, Wade ve Jennings, 2016, Batten, 2018, Tol, 2018; Lu vd., 2019, Debelle, 2019, Blanchard vd., 2023, Gaines vd., 2023, Stern ve Stiglitz, 2023, Desmet ve

Rossi-Hansberg, 2024, Kotz, 2024, Benlemlih ve Yavaş, 2024) ; küresel gıda güvenliği açısından (Bello vd., 2012; Wheeler ve Von Braun, 2013; Calzadilla, 2013; Ruane ve Rosenzweig, 2019; Molotoks, A., Smith ve Dawson, 2021; Muluneh, 2021; Rusmayandi vd., 2023; Singh vd., 2023), sağlık açısından (Ebi ve Hess, 2000, Beggs, 2004, Haines ve Patz, 2004, Bosello, 2006, Obradovich vd., 2018, Campbell-Lendrum vd. 2023, Alahmad, 2023, Costello vd., 2023, Liu vd., 2023, Proulx vd., 2024) ve adalet açısından (Tol vd., 2004, Posner ve Weisbach, 2010, Moellendorf, 2012, Schlosberg, D. ve Collins 2014; Capelli vd., 2021, Sultana, 2022, Portar vd, 2023, Resnik, 2022 ve Sasser, 2023) kapsamlı şekilde incelenmiştir.

Thompson (1999); Yeung,(2006); Trenberth, (2013), Capelli vd., (2021), Wijkman ve Timberlake, (2021), Clarke vd., (2022) küresel ısınmaya bağlı iklim felaketlerinin attığını ifade ederken; Jastrow (1991) ve Wingley vd., (1997) bilimsel verilerin bilgisayar modelleriyle geliştirilen varsayımlarla uyuşmadığını ifade etmişler ve iklim değişimine bağlı etkilerin bilimsel olarak kesin bir şekilde belirlenebilmesi için çok daha gelişmiş araştırmalara ihtiyaç olduğunu altını çizmişlerdir.

Küresel iklim değişiminin varlığına, kökeninde insan davranışlarının olduğuna ve iklim değişimi kaynaklı doğal felaketlerin ve olumsuz sonuçların halihazırda yaşanmakta olduğu ve bu olumsuzlukların bir arış eğiliminde olup olmadığına ilişkin tartışmalar sürmektedir. Öte yandan yapılan çalışmalar (Albright ve Crow, 2019, Dietz vd., 2020, Lee vd., 2020; Sloggy vd., 2021, De Meyer vd., 2021, Berrospi vd., 2024), kamuoyunun iklim değişimine ve buna bağlı olarak iklim krizinin varlığına olan inancının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Milfond vd. (2017) yaptıkları araştırmada kamuoyunun iklim krizinin insan davranışları sonucu ortaya çıktığına dair inancının giderek arttığını ifade etmektedir.

İklim krizi ve buna bağlı olarak gerçekleşen veya gerçekleşebilecek sonuçlar toplumu ve bireyleri etkilemiş, bunun sonucunda eko- kaygı ve eko-keder gibi yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eko-kaygı, bazı Türkçe kaynaklarda kullanıldığı gibi eko-anksiyete veya iklim kaygısı (climate anxiety), iklim değişikliğinin sonuçlarına yönelik aşırı ve yaygın korku olarak tanımlanmaktadır (Clayton, 2020, Innocenti vd., 2023, Horowitz, 2023, Pickering, 2023, Pittaway vd., 2024, Agoston vd., 2024, Pearson, 2024, Bromhead, 2024, Crandon, 2024, Ramirez, 2024, Smith, 2024, Powers, 2024). Eko-keder ise daha önce yeryüzü-kederi (earth-grief) ve çevresel keder (environmental grief) olarak tanımlanmış olan ve bireylerin doğayla aralarında bulunan çok çeşitli ilişki ve bağların kopması sonucu yaşanan acı, üzüntü ve kayıp duygusu olarak tanımlanmaktadır (Pihkala, 2024).

Türkçe yayınlardaki literatür tarandığında eko- kaygı kavramını Gencer (2024) iletişim alanında, Artan (2024) sosyal hizmetler alanında ve Gezer (2024) eğitim alanında ele almıştır. Eko-kaygı terimine eşanlamlı olarak kullanılan eko-anksiyete ise Oğuz ve Polat (2024) tarafından turizm alanında, Alaca (2022), Akgün (2023), Uçar vd. (2024) ve Sarı ve Uçar (2024) sağlık bilimleri alanında, Örerel ve Kağnıcı (2024) eğitim bilimleri alanında, Kara (2022) sosyal hizmetler alanındaki çalışmalarında yer almıştır. Eko-keder kavramı ise sağlık bilimlerinde (Alaca, 2022 ve Akgün, 2023), sosyal hizmetler alanında (Aslan ve Kara, 2023) ve sosyoloji alanında (Çakmak, 2020) yayınlanan çalışmalarda incelenmiştir.

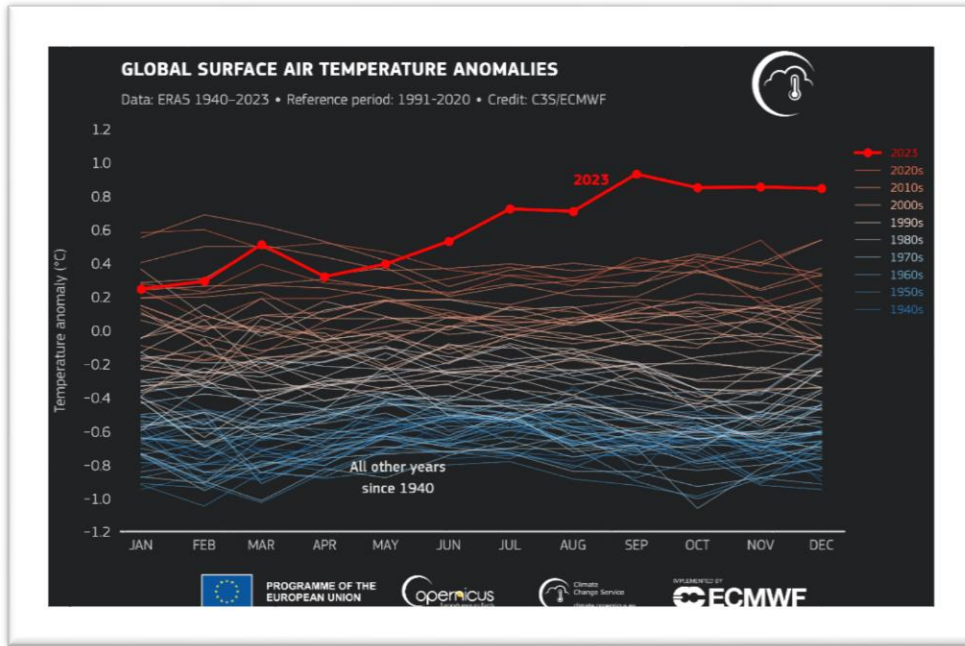
Eko-kaygı ve eko-keder kavramlarının uluslararası literatüre yeni katılmasına karşın yaygın bir şekilde incelenmekte olduğu görülse de yukarıda bahsedildiği gibi Türkçe kaynaklarda özellikle sosyal bilimler ve siyasal bilimler alanlarında henüz incelenmemiş olduğu değerlendirilmiştir. Dahası bu kavramların siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi disiplinlerde, kentleşme ve çevre çalışmaları alanlarında bu teorik çerçevenin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın

Türkçe literatüre katkı sunması ve alanla ilgili üretilecek olan gelecek çalışmalara ilham vermesi umulmaktadır.

3. İklim Krizi Algısı ve Eko-Kaygı

Yaşanmakta olan iklim krizi verilere dayalı ve bilimsel ancak soyut bir olgu olmaktan, toplumsal yaşamda fark yaratan ve fark edilir hale gelen somut bir gerçek halini almıştır. Bilim insanlarının uyarı ve öngörülerini belirsiz bir gelecekte gerçekleşebilecek ihtimaller olmaktan çıkıp, şu anda gerçekleşmekte olan felaketlere dönmüştür. İçinde bulunduğumuz son on yılda iklim krizinin sonuçları gündelik hayatta kendini çok daha açık bir şekilde gösterir hale gelmiştir (Meehl vd. 2000, 427-429; Suprayitno vd, 2024: 945-946). Küresel ölçekte yaşanan sel, orman yangını, kuraklık ve tayfun gibi çevresel felaketlerin sayısı, sıklığı ve etkisi artış göstermektedir (Aalst, 2006: 16-17).

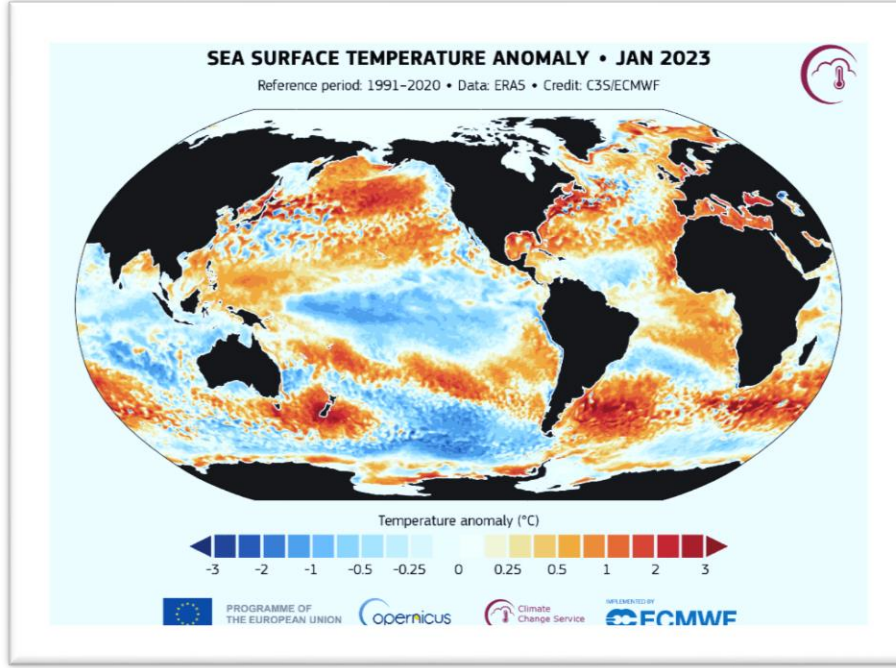
Görsel 1. Küresel Yüzey Hava Sıcaklık Anomalileri

Kaynak: Copernicus, EU (2024)

Görsel 1, küresel yüzey hava sıcaklığı anomalilerini 1940 ile 2023 yılları arasında aylık bazda kapsamaktadır. On yıllık dönemler sıcaklık değerleriyle doğru orantıda farklı renklerle gösterilmiştir. 1940'lı yıllar mavi ince çizgi ile temsil edilirken, 2020'li yılların tuğla kırmızısı ince çizgi ile temsil edildiği görülmektedir. 2023 yılı ise, kırmızı ve kalın çizgi ile gösterilmiştir. Görsel, küresel yüzey hava sıcaklık anomalilerinin yıldan yıla artışını açık şekilde göstermektedir.

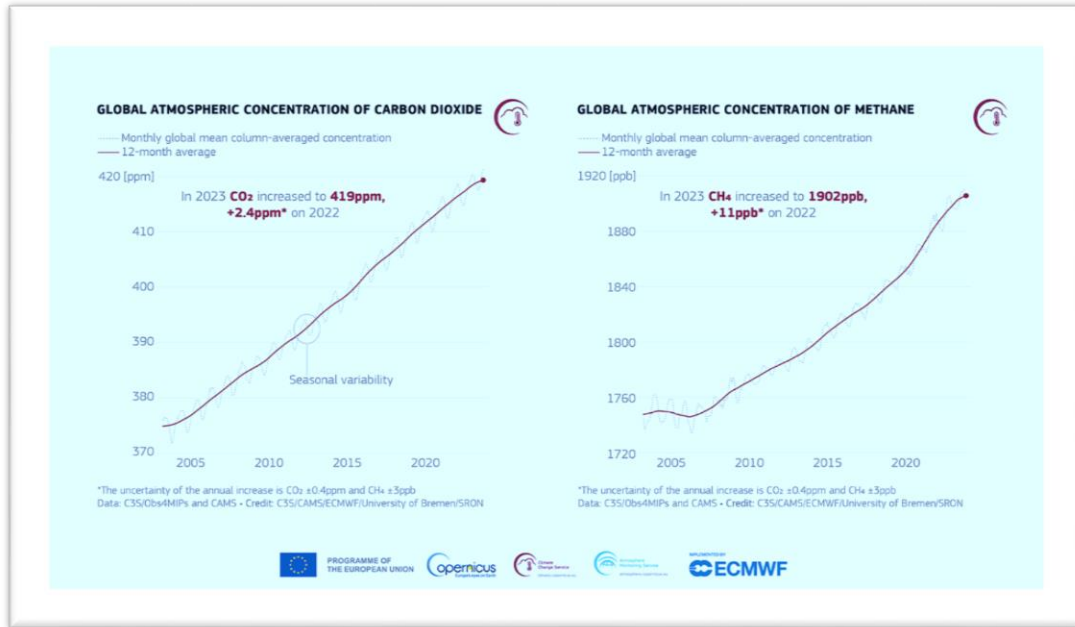
Görsel 2. Deniz Yüzeği Hava Sıcaklık Anomalileri

Kaynak: Copernicus, EU (2024)

Görsel 2’de 2023 yılı aylık deniz yüzeyi sıcaklık anomalileri, 1991-2020 yılları aylık ortalama sıcaklık değerlerine referansla gösterilmektedir.

Görsel 3. Atmosferik Karbondioksit Konsantrasyonu ve Atmosferik Metan Konsantrasyonu

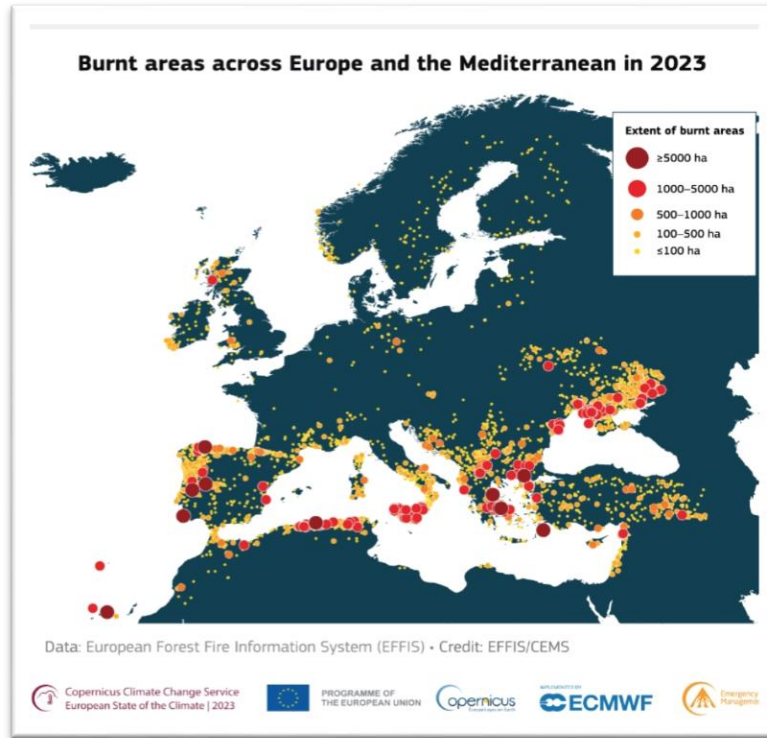
Kaynak: Copernicus, EU (2024)

Görsel 3’te CO₂ (Karbondioksit) ve CH₄ (Metan) gazlarının ortalama atmosferik konsantrasyonları küresel ölçekte 2003- 2023 yıllarını kapsayan dönemde, aylık ortalama değerleri incelenmiştir. Bahse konu dönemde atmosferdeki CO₂ ve CH₄ konsantrasyon artışları görülmektedir.

Yapılan çalışmalar küresel ısınmaya bağlı aşırı iklim olayları ve doğal felaketlerin artmakta olduğunu doğrulamaktadır. Küresel ısınmaya bağlı kuraklık pek çok bölgede gıda güvenliğini, temiz içme suyuna ulaşımı zorlaştırırken, salgın hastalıkların yaygınlaşması gibi ikincil sonuçlar barındırmaktadır. Öte yandan ani ve aşırı bölgesel yağışlar, ani sellerin sıklığını arttırmakta, can ve mal kayıplarını beraberinde getirmektedir (Mujumdar vd., 2020). Yine küresel iklim değişimine bağlı orman yangınları can ve mal kayıplarına neden olmakta, dahası doğal yaşam üzerinde önemli bir baskı unsuru haline gelmektedir. Yaşam alanlarının azalması hassas türler üzerinde halihazırda bir baskı unsuru iken, orman yangınlarıyla bu baskı katlanarak artmakta ve tür yok oluşlarını hızlandırıcı bir etkiye neden olmaktadır. Öte yandan tarımsal alanlar, hayvancılık ve dolayısıyla gıda güvenliği konusunda bir başka baskı unsuru olarak belirmektedir (Flannigan vd., 2000: 224; Habibullah vd., 2022: 1083). Toplumsal hayatta iklim krizi önceki on yıllara göre çok daha görünür, gerçek ve somuttur (Urwin ve Jordan, 2008: 181). Bu tür doğal afetler ve aşırı iklim olayları küresel ısınmanın toplumsal algılanış biçiminde bir değişime yol açmıştır.

Görsel 4, 2023 yılında Avrupa ve Akdeniz coğrafyasındaki yanmış alanların miktarını ve dağılımını göstermektedir. Görsel 5 ise 2023 yılı aynı havzadaki toprak ne anomaliliklerini göstermektedir.

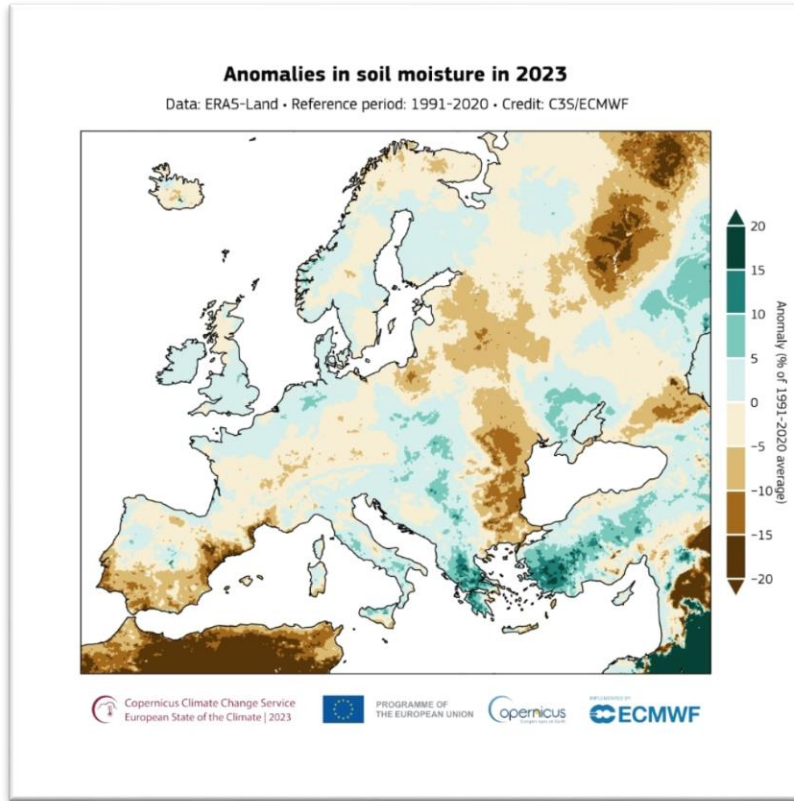
Görsel 4: 2023 yılında Avrupa ve Akdeniz Havzasında Yanmış Alanlar

Kaynak: Copernicus, EU (2023)

Görsel 5: 2023 yılında Avrupa ve Akdeniz Havzasında Toprak Nem Anomalileri

Kaynak: Copernicus, EU (2023)

Aşırı iklim olayları veya doğal felaketlerle bilfiil karşılaşan veya iletişim teknolojileri sayesinde bu olayları gözlemleyen bireyler, daha önceki tutumları şüpheci olsa dahi iklim krizinin varlığını kabul etme eğilimi göstermektedir. Dahası krizinin temelde insan davranışlarına bağlı ve bağlantılı bir sorun olduğunu kabul etmektedir (Bradleya vd., 2020: 1; Papoulis vd., 2015: 715). Yapılan araştırmalar yalnızca iklim krizinin varlığının kabul edildiğini değil, bunun yanı sıra bu krizin insan kaynaklı ve tehlikeli olduğunun da küresel ölçekte bireylerin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini göstermektedir². Şüpheci yaklaşan veya küresel ısınmanın gerçek olmadığına inanan toplum kesimleri, en şüpheci ülkede bile yüzde beş ila on arasında bir değerdedir. En şüpheci toplumlar olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri'nde bu oran beşte bir iken Rusya Federasyonu'nda ise onda birin altında bulunmuştur (Steg, 2018: 759; Fairbrother, 2022; Van der Linden, 2017).

İklim krizinin toplum gözünde somutlaşması ve gerçek bir tehdit olarak algılanmaya başlaması, krizin sonuçlarından korunmaya yönelik hem bir ihtiyaç hem de yönetim ve politika yapıcılara yönelen bir talebin doğmasına neden olmaktadır. 23 ülke çapında yapılan geniş katılımlı bir araştırmanın sonuçları, iklim krizinin sonuçlarının toplumda geniş çaplı bir endişeye neden olduğunu göstermektedir. Bahse konu çalışma iklim krizine yönelik endişe, risk algısı ve kaygının artışıyla aksiyon alma veya var olan eylemlerin desteklenmesi arasında bir korelasyon olduğuna işaret etmektedir. Araştırmaya göre bireyler bu farkındalıkları sonucu bilfiil kendi yaşamlarında çevreye daha duyarlı aksiyonlar almak veya

² Burada yapılan araştırmalarının büyük çoğunluğunun batı ülkeleri ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Daha anlamlı analizlere ulaşabilmek için küresel ölçekte daha geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

idareden konuyla ilgili politikalar geliştirmesini beklemeye kadar geniş bir yelpazede eylem beklentisi içine girmektedir (Bouman vd., 2000).

İklim krizine yönelik toplumsal duyarlılığın artışı, toplumsal kaygı, küresel ısınma endişesi ve eko-kaygı gibi kavramların ortaya çıkmasına ve bu kavramların araştırılmasına neden olmaktadır. İklim krizi karşısında yaşanan bu gibi duyguların çaresizlikle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bireylerin ekolojik yıkımlar karşısında hissettikleri çaresizlik ve ümitsizlik sonucu deneyimledikleri gelecek kaygısı, felaket beklentisi veya bir yakın kaybını andırır keder duygusu psikolojide son dönemde eko-kaygı ve eko-keder gibi yeni kavramların ortaya çıkmasına ve araştırılmaya başlamasına neden olmuştur (Ojala vd., 2021: 36- 37). Güncel çalışmalar göstermektedir ki, çaresizlik ve umutsuzlukla nitelenen bu gibi duygularla başa çıkabilmek için izlenebilecek yollardan belki de en önemlisinin, çaresizlik yerine sorunun çözümü için aktif olarak çaba sarf etmek veya toplumun daha çevre dostu bir noktaya evrilmesi için politika yapımcılardan talepte bulunmak olduğu ileri sürülmektedir (2021: 41). Eko-kaygı ve eko-keder gibi duygularla ilgili bir başka görüş ise bu duyguların varlığının olumlu ve önemli olduğu ve karşı karşıya olduğumuz iklim krizi gibi yaşamsal bir sorun karşısında doğru tutum ve davranışları aramak, bulmak ve benimsemek için faydalı bir motivasyon olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre eko-kaygı insanlara doğru kararları alıp gerekli adımları atacak itkiyi sağlama potansiyeli taşımaktadır (Kurth ve Pihkala, 2022).

Değişen toplumsal algı, eko-kaygı veya eko-keder ve buna bağlı olarak gelişen politik aksiyon talep veya beklentisi, iklim krizine karşı acilen alınması gereken önlemler ve uygulanması gereken kısıtlama politikaları çerçevesinde ele alındığında değerlidir çünkü iklim politikalarının sürdürülebilir şekilde uygulanması ancak ve ancak toplumun kabulü ve genel uzlaşısı ile sağlanabilir. Ancak böylesi bir desteğin varlığında kararlı ve sürdürülebilir politikalar uygulanarak orta ve uzun vadede sonuç almak mümkün olacaktır. Diğer taraftan krize yönelik geliştirilecek olan iklim politikalarının uygulanması süreci önemli zorluklar ve riskler taşımaktadır.

4. İklim Politikaları: Zorluklar ve Olası Riskler

Burstein (2020) kamu politikalarının şekillenmesi sürecinde, kamuoyu baskısının başlıca faktörlerden biri olduğunu ifade eder. Özellikle demokratik ülkelerde kamuoyunun tepkisinin politika yapımcılar tarafından takip edildiği ve bu değişimlerin politikalara yansıtıldığı değerlendirilmektedir (Schaffer, 2022: 139-140). Toplumsal endişe ve eko-kaygıya neden olan iklim krizi karşısında ortaya çıkan toplumsal talep, beklenti ve baskıya karşı politika yapımcıların, beklentileri karşılamak amacıyla iklim politikalarına daha fazla kaynak ve zaman ayırma eğiliminde olacakları düşünülmektedir. Dahası, toplumsal baskı bugüne kadar iklim politikalarına mesafeli yaklaşmış veya iklim krizini topyekün göz ardı etmiş olan hükümetlerin aksiyon almasına vesile olabilecektir (Hornsey, 2020).

Bu süreçte kamusal talep ve ihtiyaçlar sonucu mevcut politikaların çevreyle daha uyumlu ve sürdürülebilir politikalara uyarlanması ihtiyacı gündeme gelmektedir. Wellstead ve Stedman (2014: 1008- 1009), mevcut mevzuatın iklim değişikliğine adapte edilmesinin, maliye, altyapı, ulaşım gibi pek çok sektörün içinde olduğu çok boyutlu ve komplike bir süreç olduğunu ifade eder. İklim krizi konusunda yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı krizin değerlendirilmesi üzerine geliştirilmiştir ancak bu veriler hükümetlerin, idareci ve politika yapımcıların nasıl bir yol izlemeleri konusunda yol gösterici olmaktan uzaktır. Dolayısıyla iklim politikaları geliştirmek ve mevcut mevzuata adapte etmek hükümet ve yöneticileri bekleyen belli başlı zorlukların başını çekmektedir. Çalışmada yer alan öneriler arasında mevcut çevre ve kaynak yönetimi politikalarına uyum yoluyla gerçekleştirilmesi, esnek ve değişen koşullara uyarlanabilir politikaların tercih edilmesi, sürdürülebilir ve toplum tarafından kabul gören politikalar geliştirebilmek için katılımcılığa önem verilmesi yer almaktadır. Lahsen ve Ribot (2021) ise iklim krizi sonucu yaşanan doğa olayları ve felaketlerde politika yapımcıların ve hükümetlerin iklim değişimini suçlayarak kendi sorumluluklarının göz ardı edilmesini hedeflediklerini ifade

etmektedir. Oysa, bu tarz felaketler sosyo-politik nedenlerle zayıf ve savunmasız kalmış bölgeleri daha yıkıcı şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla iklimsel felaketlerin varlığı politika yapıcı ve uygulayıcıların sorumluluğunu azaltmayıp aksine arttırmaktadır. Diğer taraftan politika yapıcılar, politikaları özellikle geliştirilirken ve uygulanırken, bu politikaların faydaları, maliyetleri, toplumsal adalet ve potansiyel gelir yaratma fonksiyonları gibi faktörleri göz önünde bulundurmalıdır. Şöyle ki, ağır maliyetli politikaların benimsenmesi veya toplumsal adaletin göz ardı edilmesi, kamuoyunda iklim politikalarına karşı olan desteğin azalmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla bu tarz risklerden kaçınmak, politikaların sürdürülebilir olabilmesi için önemlidir (Drews ve Van Den Berg, 2016: 860-61). İklim kriziyle finans ilişkisi, konunun çok önemli bir diğer boyutu olarak belirmektedir. Bir yandan iklim krizinin neden olduğu mali riskler giderek artan bir şekilde kaygı yaratmaktadır. Battiston vd. artık mevcut politikaların yanına “iklim değişikliği” veya “çevreci” gibi ifadelerin eklenmesinden öteye geçilmesinin zaruri olduğunu ifade etmektedir. İklim krizinin yaratmakta olduğu ve yaratacağı felaketlerin mikro ve makro ölçüde finansal sistem üzerinde büyük bir risk yarattığının altını çizmektedir. Yeterli azaltım politikalarının uygulanmaması durumunda krizin boyutlarında yaşanacak artışın sosyo-ekonomik etkilerinin yeterince değerlendirilmediğini ileri sürmektedir. Kısaca dengeli bir finansal sistemin sürdürülebilmesi, yeterli iklim politikalarının tüm aktörlerce etkili şekilde uygulanmasına bağlıdır (Battiston vd., 2021). Diğer taraftan, bu politikaların mevcut mevzuata uyarlanması ve etkili bir biçimde uygulanmasının yaratacağı maliyetin finanse edilmesi konusu gündeme gelmektedir. Finansmanın serbest piyasa ekonomisi yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunanlar ile yeşil kapitalist çözümlerin mümkün olmadığını çoktan ispatlandığını savunanlar arasındaki çelişki varlığını sürdürmektedir (Bracking ve Leffel, 2021).

Bunun yanı sıra iklim felaketleri karşısında çevre politikaları benimsenirken, belli başlı konu başlıkları öne çıkmaktadır. Öncelikle geliştirilen politika ve uygulamalar krize neden olan temel faktörü veya faktörleri azaltmayacaksa bile en azından sorunu arttıracak nitelikte olmamalıdır (Urwin ve Jordan, 2008: 188). Daha açık bir ifadeyle iklim krizi sonucunda gerçekleşen bir felaketin yaralarını sararken karbon salınımını arttırmayacak çözüm yolları bulmak gibi alternatif çözümler geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra sosyal güven yaratmak, katılımı arttırıcı uygulamalara yönelmek önemlidir (Drews ve Van Den Berg, 2016: 864-65). Yapılan çalışmalar güven ortamının azalmasının iklim politikalarına olan toplumsal desteğin azalması riskini barındırdığını belirtmektedir (Rafaty, 2018:106). Bundan kaçınmak için benimsenebilecek metotlardan biri politika yapıcıların halkın da çözümün bir parçası haline gelecekleri kapsayıcı politikalar geliştirmeleridir. Bradley vd. (2020: 8) insanların kriz karşısında geliştirdikleri risk algısı ve kaygı durumundan “yeşil kimlik”e dönüştürülme sürecini önerir. Bu yaklaşımda bireyler eğitim, aile ve sosyal kurumların da destek ve katkılarıyla, çevresel değerlerle uyumlu bir kimlik geliştirirler. Kazanılan bu kimlik ile çevreyle uyumlu ve sürdürülebilir bir yaşam tarzı benimsemek kolaylaşacaktır. Çevreyle daha uyumlu yaşamlar tercih edileceği gibi bireylerin risk algısının da azalması mümkün olacaktır.

Politika yapıcıların kaçınmaları gereken önemli bir diğer risk ise iklim politikalarının uzun vadeli doğasına ilişkindir. Yüzyıllara uzanan insan davranışlarının neden olduğu bir krizin, kısa vadeli ve herkesi memnun eden politikalarla çözülemeyeceği ortadadır. Karbon salınımının azaltılması, ormansızlaşmanın sınırlandırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılması gibi ancak uzun vadede sonuç doğurabilecek politikalar iklim krizi için önceliklidir. Buna karşın toplumsal talep ve beklentilerin kısa sürede doyurulması için daha popülist ve sonuç doğurma potansiyeli düşük politikalara sapma riskinden kaçınmak önemlidir. Kamuoyunun desteğinin sürdürülebilir olması için şeffaflık ve katılımcılık prensiplerinin benimsenmesi faydalı olabilecektir (Schaffer,2022: 158-159; Huber, vd. 2020).

Ele alınması gereken bir diğer zorluk, toplumun büyük çoğunlukla krizin varlığını kabul etmesine ve çözüme yönelik politika beklentisinde olmasına karşın, katlanmak zorunda kalacakları

maliyetleri hoş görmeyebilecekleridir. Örneğin 32 ülkeyi kapsayan bir çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğu iklim krizinin varlığını kabul edip, politik aksiyon talep ettikleri halde, yine aynı katılımcılar vergi artışı yaşamak istemediklerini belirtmektedir. Dolayısıyla toplumsal talebin varlığı ve iklim krizine karşı somut aksiyon beklentisi içinde olması, her türlü iklim politikasının bu kesim tarafından destekleneceği anlamına gelmemektedir (Fairbrother, 2022). Öte yandan kamuoyunun ekonomik düşüş dönemlerinde çevresel sorunları göz ardı ettikleri veya ekonomiyi önceliklediklerine yönelik varsayımların yanıltıcı olabileceği düşünülmektedir. Mildenberger (2017), kamuoyunun ekonomiyi öncelediğine veya önceleyeceğine karşın yaygın varsayımın bilimsel açıdan nadiren desteklendiğinin altını çizerek, gerçekleştirdikleri çalışmada böyle bir bulguya ulaşılmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla şeffaf ve katılımcı bir ortamda gerçekçi ve çözüme yönelik politikaların, toplum üzerindeki maliyeti pahasına kabul edilip benimsenebileceği düşünülmektedir.

Son olarak, iklim adaleti, iklim politikaları konusunda hassasiyetle yaklaşılması gereken bir konudur. Doğal felaketlerin büyük çoğunlukla toplumların en savunmasız kesimlerine en büyük zararı verdiği bilinmektedir. Hem küresel ve ulusal hem de yerel ölçekte iklim krizi herkesi eşit ve orantılı bir biçimde etkilememektedir. İklim adaletini savunanlar, bu gerçeğin göz önünde bulundurulması ve politika yapım ve uygulama süreçlerine entegre edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Sultana, 2022: 118).

5. Değerlendirme ve Sonuç

Küresel ısınma sonucu gerçekleşmekte olan ve toplumsal yaşamda olumsuz sonuçlar doğuran doğal felaketler, iklim krizi konusundaki toplumsal algının değiştiğini, şüpheci veya reddeden yaklaşımların yerini kabul eden ve çözüm bekleyen bir algıya bıraktığını göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle kriz artık bir tahmin veya bir öngörünün ötesine geçerek somut bir gerçek olarak görülmektedir. Aşırı doğa olaylarının ve doğal felaketlerin aniden gelişebilecek, can ve mal kayıplarına neden olabilecek boyutlarda olduğu gözlemlenmektedir. Dahası gerçekleşmekte olan aşırı doğa olayları ve felaketler küresel ve bölgesel ölçekte mevcut sosyo-ekonomik düzen açısından en önemli risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. İnsanlığın karşı karşıya olduğu en büyük risklerden biri olarak nitelenen böylesi bir konjonktürde küresel ısınma konusunda pasif bir tutum sergilemek artık ne rasyonel ne de uygulanabilirdir.

Yapılan araştırma ve öngörüler, acil aksiyon alınarak karbon salınımlarının azaltılması ile küresel ısınmanın azaltılmasının önemini vurgulamaktadır. Tutarlı, kararlı ve sürdürülebilir uygulamalar, bundan sonraki dönemde yaşanacak felaketlerin boyutlarını belirleyecek niteliktedir. Bu anlamda ele alındığında, iklim krizine ilişkin olarak kamuoyunda oluşan kabullenici algının ve hatta eko-kaygı ve eko-keder gibi duyguların, çözümün geliştirilmesi ve iklim politikalarının sürdürülebilir şekilde uygulanabilmesi açısından olumlu bir faktör olduğu değerlendirilebilir. Ekolojik kaygılardan beslenen toplumsal baskı, bundan sonraki süreçte politika yapımcıların daha çözüm odaklı stratejiler geliştirebilmesine katkı sağlayabilir.

Kamuoyunun küresel ısınma ve iklim krizi konusundaki algı, düşünce ve beklentilerinin daha açık şekilde anlaşılabilmesi için derin araştırma ve analizlerin yapılması önemlidir. Bu şekilde toplumsal kriz algısı (eko-kaygı, eko-keder, endişe, korku, şüphe vb.) daha açık şekilde anlaşılacaktır. Bu çalışmalar toplumsal talep ve ihtiyaçların politika yapımcılar açısından daha anlaşılır hale gelmesine de katkı sunacaktır. Böylelikle karbon salınımlarının azaltılması gibi kısıtlayıcı iklim politikalarının toplum tarafından benimsenmesi kolaylaştırılabilir. Bu bağlamda eko-keder ve eko-kaygı gibi görece yeni kavramların Türkçe literatürde ve özellikle siyaset bilimi, kamu yönetimi, çevre bilimleri gibi alanlarda henüz yeterince incelenmemiş olmasından hareketle, çalışmanın literatüre katkı sağlaması umulmaktadır. Konuyla ilgili disiplinlerarası çalışmaların geliştirilip derinleştirilmesi, çözüm odaklı iklim politikalarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir şekilde uygulanmasına katkı sunacaktır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aalst, Maarten K. Van. (2006). The impacts of climate change on the risks of natural disasters. *Disasters*, Vol. 20 (1), 5-18.
- Ágoston, C., Balázs, B., Mónus, F. ve Varga, A. (2024). Age differences and profiles in pro-environmental behavior and eco-emotions. *International Journal of Behavioral Development*, 48(2), 132-144.
- Akgün, B. M. (2023). İklim değişikliğine yönelik olumsuz duygusal yanıtlar ile ilişkili ruh sağlığı riskleri. Sağlık Bilimleri Alanında Uluslararası Araştırmalar XII, 176-197.
- Alaca, Ç. (2022). İklim değişikliği ve ruh sağlığına etkileri (ed.) Uğurlu, N ve Birgili, F. Sağlık Hizmetlerinde Yeni Yaklaşımlar. Livre de Lyon, Lyon.
- Alahmad, B., Khraishah, H., Althalji, K., Borchert, W., Al-Mulla, F. ve Koutrakis, P. (2023). Connections between air pollution, climate change, and cardiovascular health. *Canadian Journal of Cardiology*. Doi: 10.1016/j.cjca.2023.03.025.
- Albright, E. A. ve Crow, D. (2019). Beliefs about climate change in the aftermath of extreme flooding. *Climatic Change*, 155(1), 1-17. Doi: 10.1007/s10584-019-02461-2.
- Artan, T. (2024). Yeşil Adaletin Sesi: İklim Değişikliği Karşısında Sosyal Hizmetin Rolü ve Mücadelesi. IUC University Press, İstanbul.
- Aslan, Ş. ve Kara, Y. (2023). Sosyal hizmette yas çalışmaları bağlamında ekolojik keder. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1008-1025.
- Batten, S. (2018). Climate change and the macro-economy: a critical review. *Bank of England Working Paper No. 706*, Bank of England, London.
- Battiston, S., Dafermos, Y., ve Monasterolo, I. (2021). Climate risks and financial stability. *Journal of Financial Stability*, 54, 100867.
- Beggs, P. J. (2004). Impacts of climate change on aeroallergens: past and future. *Clinical & Experimental Allergy*, 34(10), 1507-1513.
- Bellard, C., Bertelsmeier, C., Leadley, P., Thuiller, W., ve Courchamp, F. (2012). Impacts of climate change on the future of biodiversity. *Ecology Letters*, 15(4), 365-377. Doi: 10.1111/j.1461-0248.2011.01736.x
- Bello, O. B., Ganiyu, O. T., Wahab, M. K. A., Afolabi, M. S., Oluleye, F., Ig, S. A., Mahmud, J. Azeez. M. A. ve Abdulmalik, S. Y. (2012). Evidence of climate change impacts on agriculture and food security in Nigeria. *International Journal of Agriculture and Forestry*, 2(2), 49-55. DOI: 10.5923/j.ijaf.20120202.08
- Benlemlih, M. ve Yavaş, Ç. V. (2024). Economic policy uncertainty and climate change: Evidence from CO2 emission, *Journal of Business Ethics*, 191(3), 415-441.
- Berrosi, S., Fasolin, G. ve Bisbee, J. (2024). Climate change and the shadow of the future.
- Blanchard, O., Gollier, C. ve Tirole, J. (2023). The portfolio of economic policies needed to fight climate change. *Annual Review of Economics*, 15(1), 689-722.
- Blank, D. (2015). Global warming and global change: Facts and myths. *International Journal of Earth Science and Geophysics*, 1(4), 1-4.
- Blick, E. F. (2009). Global Warming Myth and Marxism.
- Bosello, F., Roson, R., ve Tol, R. S. (2006). Economy-wide estimates of the implications of climate change: Human health. *Ecological Economics*, 58(3), 579-591.
- Bouman T., Verschoora M., Albersa C. J., Böhm G., Fisher S. D., Poortingae, W, Whitmarshe L. ve Steg L. (2020). When worry about climate change leads to climate action: How values, worry and personal responsibility relate to various climate actions, *Global Environmental Change*, Vol. 62, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102061>.

Bradleya, Z., Chaia, A. ve Resera J.P. (2020). The role of climate change risk perception, response efficacy, and psychological adaptation in pro-environmental behavior: A two nation study. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 68. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101410>

Bracking, S., ve Leffel, B. (2021). Climate finance governance: Fit for purpose?. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 12(4), e709. DOI: 10.1002/wcc.709.

Bromhead, H. (2024). Planet in danger! Climate emotions in English. *The Cultural Pragmatics of Danger: Cross-linguistic perspectives*, 346, 158.

Bromley-Trujillo, R. ve Poe, J. (2020). The importance of salience: public opinion and state policy action on climate change. *Journal of Public Policy*, 40(2), 280-304.

Burstein, P. (2020). The determinants of public policy: What matters and how much. *Policy Studies Journal*, Volume 48, Issue 1, 87-110. <https://doi.org/10.1111/psj.12243>

Carter, R. M. (2007). The myth of dangerous human-caused climate change. *Australasian Institute of Mining and Metallurgy*.

Calzadilla, A., Rehdanz, K., Betts, R., Falloon, P., Wiltshire, A. ve Tol, R. S. (2013). Climate change impacts on global agriculture. *Climatic change*, 120, 357-374.

Campbell-Lendrum, D., Neville, T., Schweizer, C. ve Neira, M. (2023). Climate change and health: three grand challenges. *Nature medicine*, 29(7), 1631-1638.

Cappelli, F., Costantini, V. ve Consoli, D. (2021). The trap of climate change-induced “natural” disasters and inequality. *Global Environmental Change*, 70, 102329.

Clarke, B., Otto, F., Stuart-Smith, R. ve Harrington, L. (2022). Extreme weather impacts of climate change: an attribution perspective. *Environmental Research: Climate*, 1(1), 012001. Doi: 10.1088/2752-5295/ac6e7d.

Clayton, S. (2020). Climate anxiety: Psychological responses to climate change. *Journal Of Anxiety Disorders*, 74, 102263. Doi:10.1016/j.janxdis.2020.102263.

Costello, A., Romanello, M., Hartinger, S., Gordon-Strachan, G., Huq, S., Gong, P., Kjellstrom, T., Ekins, P. ve Montgomery, H. (2023). Climate change threatens our health and survival within decades. *The Lancet*, 401(10371), 85-87. Doi: 10.1016/S0140-6736(22)02353-4.

Copernicus EU. (2024). <https://www.copernicus.eu/en/news/news/observer-2023-year-unprecedented-heat-and-climate-extremes>. Erişim tarihi: 11.09.2024.

Copernicus EU. (2023). <https://www.copernicus.eu/en/news/news/observer-2023-year-unprecedented-heat-and-climate-extremes>. Erişim tarihi: 12.09.2024.

Crandon, T. J., Scott, J. G., Charlson, F. J. ve Thomas, H. J. (2024). A theoretical model of climate anxiety and coping. *Discover Psychology*, 4(1), 94. Doi:10.1007/s44202-024-00212-8.

De Meyer, K., Coren, E., McCaffrey, M. ve Slean, C. (2021). Transforming the stories we tell about climate change: from ‘issue’ to ‘action’. *Environmental Research Letters*, 16(1), 015002. Doi: 10.1088/1748-9326/abcd5a.

Debelle, G. (2019). Climate change and the economy. In *Speech at public forum hosted by Centre for Policy Development, Sydney, Australia, March (Vol. 12)*.

Desmet, K., ve Rossi-Hansberg, E. (2024). Climate change economics over time and space. *Annual Review of Economics*, 16. Doi: 10.1146/annurev-economics-072123-044449.

Dietz, T., Shwom, R. L. ve Whitley, C. T. (2020). Climate change and society. *Annual Review of Sociology*, 46(1), 135-158. Doi: 10.1146/annurev-soc-121919-054614.

Doney, S. C., Ruckelshaus, M., Emmett Duffy, J., Barry, J. P., Chan, F., English, C. A., Galindo, H. M., Grebmeier, J. M., Hollowed, A. B., Knowlton, N., Polovina, J., Rabalais, N. N., Sydeman, W. J. ve Talley, L. D.

(2012). Climate change impacts on marine ecosystems. *Annual review of marine science*, 4(1), 11-37. Doi: 10.1146/annurev-marine-041911-111611.

Drews, S. ve Van Den Berg C.J.M. (2016). What explains public support for climate policies? Are view of empirical and experimental studies. *Climate Policy*, Vol. 16, No. 7, 855–876. Doi: 10.1080/14693062.2015.1058240.

Ebi, K. L. ve Hess, J. J. (2020). Health Risks Due To Climate Change: Inequity In Causes And Consequences: Study examines health risks due to climate change. *Health Affairs*, 39(12), 2056-2062. Doi: 10.1377/hlthaff.2020.01125.

Fairbrother, M. (2022). Public opinion about climate policies: A review and call for more studies of what people want. *Plos Climate* 1(5). Doi: 10.1371/journal.pclm.0000030

Flannigan, M.D., B.J. Stocks ve Wotton B.M. (2000). Climate change and forest fires. *The Science of the Total Environment*. Vol. 262, 221- 229.

Gaines, S., Cabral, R., Free, C. M., Golbuu, Y., Arnason, R., Battista, W., Bradley, D., Cheung, W., Fabrius, K., Hoegh-Guldberg, O., Juinio-Menez, M. A., Molinos, J. G., Ojea, E., O'Reilly, E. ve Turley, C. (2023). The expected impacts of climate change on the ocean economy. In *The Blue Compendium: From Knowledge to Action for a Sustainable Ocean Economy* (pp. 15-50). Cham: Springer International Publishing.

Gavrilov, M. B., Marković, S. B., Mladjan, D., Zarić, M., Pešić, A., Janc, N., ve Todorović, N. (2016, March). Global warming—between the myth and reality. In *Proceedings of the International Scientific Conference “Archibald Reiss Days”, Zemun, Serbia* (pp. 10-11).

Gencer, Z. T. (2024). İklim krizi ile mücadelede etkinlik yönetiminin önemi: AB İklim Elçileri Projesi Örneği. (İç.) İklim İletişimi, 43.

Gezer, M. (2024). Çevresel Eylem Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Öğretmen Adayları Üzerinde Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. (ed.) Can, A.V., Nuredin, H., Karacan, H., Cizrelioğlu, M.N., Kilili, R., Korkut, A. ve Ertuğruloğlu, O. *International Eurasian Conference on Education and Social Studies Gostivar North Macedonia, Abstract Book*, 94- 96.

Habibullah M. S., Din B. H., Tan S. ve Zahid H. (2022). Impact of climate change on biodiversity loss: Global evidence. *Environmental Science and Pollution Research* (2022) 29:1073–1086. Doi: 10.1007/s11356-021-15702-8.

Haines, A. ve Patz, J. A. (2004). Health effects of climate change. *Jama*, 291(1), 99-103. Doi: 10.1001/jama.291.1.99.

Hardy, J. T. (2003). *Climate change: causes, effects, and solutions*. John Wiley & Sons.

Hornsey, M. J., ve Fielding, K. S. (2020). Understanding (and reducing) inaction on climate change. *Social Issues and Policy Review*, 14(1), 3- 35. Doi: 10.1111/sipr.12058.

Horowitz, J. (2023). That Feeling of Climate Doom? It's Called Eco-Anxiety. *The New York Times*, A4-A4.

Huber, M. T. (2022). Ecosocialism and the Problem of Industrialism. *Science & Society*, 86(4), 546-563.

Huber, R. A., Wicki, M. L., ve Bernauer, T. (2020). Public support for environmental policy depends on beliefs concerning effectiveness, intrusiveness, and fairness. *Environmental politics*.

Innocenti, M., Perilli, A., Santarelli, G., Carluccio, N., Zjalic, D., Acquadro Maran, D., Ciabibi, L. ve Cadeddu, C. (2023). How does climate change worry influence the relationship between climate change anxiety and eco-paralysis? A moderation study. *Climate*, 11(9), 190.

Irwin, W., ve Williams, B. (2010). An Ethical Defense of Global-Warming Skepticism. *Reason Papers*, 32.

Jacobs, P. H., Jokimäki, A., Rice, K., Green, S. A., ve Winkler, B. (2016). Polluted discourse: Communication and Myths in a Climate of Denial. *Communicating Climate-Change and Natural Hazard Risk and Cultivating Resilience: Case Studies for a Multi-disciplinary Approach*, 37-54.

Jastrow, R., Nierenberg, W. ve Seitz, F. (1991). Global warming: what does the science tell us?. *Energy*, 16(11-12), 1331-1345.

Kara, Y. (2022). Ekolojik kriz ve anksiyete: yeni bir kavram olarak eko-anksiyete. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 891-908. <https://doi.org/10.16953/deuosbil.1108240>

Kirilenko, A. P., ve Sedjo, R. A. (2007). Climate change impacts on forestry. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(50), 19697-19702. Doi: 10.1073/pnas.0701424104.

Kotz, M., Levermann, A. ve Wenz, L. (2024). The economic commitment of climate change. *Nature*, 628(8008), 551-557. Doi: 10.1038/s41586-024-07219-0.

Kurth, C., ve Pihkala, P. (2022). Eco-anxiety: What it is and why it matters. *Frontiers in Psychology*, 13, 981814.

Lahsen, M., ve Ribot, J. (2022). Politics of attributing extreme events and disasters to climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 13(1), e750.

Lee, K., Gjersoe, N., O'Neill, S. ve Barnett, J. (2020). Youth perceptions of climate change: A narrative synthesis. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 11(3), e641.

Leroux, M. (2005). *Global warming—myth or reality? The erring ways of climatology*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Lindley, S., O'Neill, J., Kandeh, J., Lawson, N., Christian, R. ve O'Neill, M. (2011). Climate change, justice and vulnerability. Joseph Rowntree Foundation, York, 1-177.

Liu, F., Chang-Richards, A., Wang, K. I. K. ve Dirks, K. N. (2023). Effects of climate change on health and wellbeing: A systematic review. *Sustainable Development*, 31(4), 2067-2090. Doi: 10.1002/sd.2513.

Lu, S., Bai, X., Zhang, X., Li, W. ve Tang, Y. (2019). The impact of climate change on the sustainable development of regional economy. *Journal of Cleaner Production*, 233, 1387-1395.

Lynas, M., Houlton, B. Z., ve Perry, S. (2021). Greater than 99% consensus on human caused climate change in the peer-reviewed scientific literature. *Environmental Research Letters*, 16(11), 114005.

Majumdar, D. (2001). Global warming: A myth? 2. Credibility of climate scenarios predicted by systems simulations. *Resonance*, 6(7), 13-21.

Malhi, Y., Franklin, J., Seddon, N., Solan, M., Turner, M. G., Field, C. B. ve Knowlton, N. (2020). Climate change and ecosystems: threats, opportunities and solutions. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 375(1794), Doi: 10.1098/rstb.2019.0104.

Manheimer, W. (2022). While the Climate Always Has and Always Will Change, There Is no Climate Crisis. *Journal of Sustainable Development*, 15(5).

Martin, E. R. (2011). Global climate change myth and uncertainties: an overview from geological perspective. *The Ecosan*, 381-388.

McNutt, M. (2013). Climate change impacts. *Science*, 341(6145), 435-435.

Meehl, G. A., F. Zwiers, J. Evans, T. Knutson, L. Mearns, ve P. Whetton. (2000) Trends in extreme weather and climate events: Issues related to modeling extremes in projections of future climate change. *Bulletin of American Meteorological Society.*, Vol. 81 (3), 427-436, [https://doi.org/10.1175/1520-0477\(2000\)081<0427:TIEWAC>2.3.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0477(2000)081<0427:TIEWAC>2.3.CO;2).

Meço, G., ve Coştu, F. (2022). Eğitimde yapay zekânin kullanılması: betimsel içerik analizi çalışması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 171-193.

- Mildenberger, M., ve Leiserowitz, A. (2017). Public opinion on climate change: Is there an economy–environment tradeoff?. *Environmental Politics*, 26(5), 801-824. Doi: 10.1080/09644016.2017.1322275.
- Milfont, T. L., Wilson, M. S., ve Sibley, C. G. (2017). The public’s belief in climate change and its human cause are increasing over time. *PloS one*, 12(3), e0174246.
- Mirza, M. M Q. (2003). Climate change and extreme weather events: Can developing countries adapt?. *Climate Policy*. Vol. 3(3), 233- 248. doi:10.3763/cpol.2003.0330.
- Moellendorf, D. (2012). Climate change and global justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 3(2), 131-143. Doi: 10.1002/wcc.158.
- Molotoks, A., Smith, P. ve Dawson, T. P. (2021). Impacts of land use, population, and climate change on global food security. *Food and Energy Security*, 10(1), e261. 10.1002/fes3.261
- Monbiot, G. (2009). The population myth. *The Global Warming Reader: A Century of Writing About Climate Change*. London: Penguin. First published.
- Mujumdar, M, Bhaskar. P; Ramarao M. V. S.; Uppara U., Goswami, M., Borgaonkar, H., Chakraborty, S., Ram, S., Mishra V., Rajeevan M. ve Niyogi D. (2020). Droughts and floods. In: Krishnan, R., Sanjay, J., Gnanaseelan, C., Mujumdar, M., Kulkarni, A., Chakraborty, S. (ed) *Assessment of Climate Change over the Indian Region* içinde Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4327-2_6
- Muluneh, M. G. (2021). Impact of climate change on biodiversity and food security: a global perspective—a review article. *Agriculture & Food Security*, 10(1), 1-25. Doi: 10.1186/s40066-021-00318-5.
- Obradovich, N., Migliorini, R., Paulus, M. P. ve Rahwan, I. (2018). Empirical evidence of mental health risks posed by climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(43), 10953-10958.
- Ogwu, S. O., Eze, A. A., Uzoigwe, J. C., Orji, A., Maduka, A. C., ve Onwe, J. C. (2023). Global warming and atmospheric carbon: is carbon sequestration a myth or reality?. *Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Seria Ştiinţe Economice*, 33(1), 28-56.
- Oğuz, Y. E., ve Polat, Ş. (2024). İnsanlar neden yeşil otellere gitmek ister?. *Annals of Gastronomy and Tourism Studies*, 1(1), 1-12.
- Ojala, M., Cunsolo, A., Ogunbode, C. A., ve Middleton, J. (2021). Anxiety, worry, and grief in a time of environmental and climate crisis: A narrative review. *Annual review of environment and resources*, 46(1), 35-58.
- Örerel, D. ve Kağnıcı, D. Y. (2024). Bireyselden küresele sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında psikolojik danışman olmak. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (60), 1173-1196.
- Paltridge, G. W. (2010). *The climate caper: facts and fallacies of global warming*. Taylor Trade Publications.
- Papoulis, D., Kaika, D., Bampatsou, C ve Zervas, E. (2015). Public perception of climate change in a period of economic crisis. *Climate*. (3), 715-726. doi:10.3390/cli3030715
- Parsons, M. L., ve Schneider, S. H. (1996). Global Warming: The Truth Behind the Myth. *Nature*, 381(6581), 384-385.
- Pearson, H. (2024). The rise of eco-anxiety: scientists wake up to the mental-health toll of climate change. *Nature*, 628(8007), 256-258.
- Peterson, T. C., Connolley, W. M. ve Fleck, J. (2008). The myth of the 1970s global cooling scientific consensus. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 89(9), 1325-1338.
- Pickering, K. ve Pickering, G. J. (2023). Reducing eco-anxiety is a critical step in achieving any climate action. *The conversation*, 4.
- Pihkala, P. (2024). Ecological Grief, Religious Coping, and Spiritual Crises: Exploring Eco-Spiritual Grief. *Pastoral Psychology*, 1-28.

Pittaway, C. R., Fielding, K. S. ve Louis, W. R. (2024). Pathways to conventional and radical climate action: The role of temporal orientation, environmental cognitive alternatives, and eco-anxiety. *Global Environmental Change*, 87, 102886.

Prakash, S. (2021). Impact of Climate change on Aquatic Ecosystem and its Biodiversity: An overview. *International Journal of Biological Innovations*, 3(2). Doi: 10.46505/IJBI.2021.3210.

Proulx, K., Daelmans, B., Baltag, V., ve Banati, P. (2024). Climate change impacts on child and adolescent health and well-being: A narrative review. *Journal of Global Health*, 14. Doi: 10.7189/jogh.14.04061.

Porter, L., Rickards, L., Verlie, B., Bosomworth, K., Moloney, S., Lay, B., Letham, B., Anguelovski, I. ve Pellow, D. (2020). Climate justice in a climate changed world. *Planning Theory and Practice*, 21(2), 293-321. Doi: 10.1080/14649357.2020.1748959

Posner, E. A. ve Weisbach, D. (2010). Climate change justice. Princeton University Press. Princeton.

Powers, J. S. (2024). A place for natural history in the 21st century. *Biotropica*, e13364. Doi: 10.1111/btp.13364.

Rafaty, R. (2018). Perceptions of corruption, political distrust, and the weakening of climate policy. *Global Environmental Politics* (2018) 18 (3): 106–129. https://doi.org/10.1162/glep_a_00471.

Ramírez, G. (2024). Eco-Anxiety and the Intractable Afterlives of Plastic. *Literature and Medicine*, 42(1), 28-38.

Resnik, D. B. (2022). Environmental justice and climate change policies. *Bioethics*, 36(7), 735-741. Doi: 10.1111/bioe.13042.

Ruane, A. C. ve Rosenzweig, C. (2019). Climate change impacts on agriculture. In *Agriculture & Food Systems to 2050: Global Trends, Challenges and Opportunities* (pp. 161-191).

Ruhl, J. B. (2012). The political economy of climate change winners. *Minn. L. Rev.*, 97, 206.

Rundt, K. (2008). Global warming-Man made or natural. Ref: <http://www.factsandarts.com/articles/global-warming-man-made-or-natural>.

Rusmayandi, G., Hertini, E. S., Harahap, M. A. K. ve Nugroho, R. J. (2023). Climate change, agricultural production, food security, and livelihoods of rural communities in rural districts: A qualitative approach. *West Science Interdisciplinary Studies*, 1(03), 102-110. Doi: 10.58812/wsis.v1i02.43.

Salvador, M., ve Norton, T. (2011). The flood myth in the age of global climate change. *Environmental Communication*, 5(1), 45-61.

Sarı, E., ve Uçar, G. K. (2024). Çevre ve Psikoloji. *Cumhuriyetin 100. Yılında Çevre ve Toplum Endişe De Var*, Umut Da, 91.

Sasser, J. S. (2024). At the intersection of climate justice and reproductive justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 15(1), e860. Doi: 10.1002/wcc.860.

Schaffer L. M., Oehl B. ve Bernauer T. (2022). Are policymakers responsive to public demand in climate politics? *Journal of Public Policy*, 42, 136- 164. doi:10.1017/S0143814X21000088

Schlosberg, D. ve Collins, L. B. (2014). From environmental to climate justice: climate change and the discourse of environmental justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(3), 359-374.

Schneider, S. (2002). Global warming: neglecting the complexities. *Scientific American*, 286(1), 62-65.

Seneviratne, S. I., Zhang, X., Adnan, M., Badi, W., Dereczynski, C., Luca, A. D., Ghosh, S., Iskandar, I., Kossin, J., Lewis, S., Otto, F., Pinto, I., Satoh, M., Vicente-Serrano, S. M., Wehner, M., Zhou, B., (2021). Weather and climate extreme events in a changing climate. 1513-1766.

Shivanna, K. R. (2022). Climate change and its impact on biodiversity and human welfare. *Proceedings of the Indian National Science Academy*, 88(2), 160-171. Doi: 10.1007/s43538-022-00073-6.

- Singer, S. F. (2007). Global Warming: Man-Made or Natural?. *Imprimis*, 36, 1-3.
- Singh, B. K., Delgado-Baquerizo, M., Egidi, E., Guirado, E., Leach, J. E., Liu, H., ve Trivedi, P. (2023). Climate change impacts on plant pathogens, food security and paths forward. *Nature Reviews Microbiology*, 21(10), 640-656. Doi: 10.1038/s41579-023-00900-7.
- Slevin, I. (2022). Universities Are Enabling Climate Change Denial. Yes, Brown too. *Brown Political Review*.
- Sloggy, M. R., Suter, J. F., Rad, M. R., Manning, D. T. ve Goemans, C. (2021). Changing climate, changing minds? The effects of natural disasters on public perceptions of climate change. *Climatic Change*, 168, 1-26. Doi: 10.1007/s10584-021-03242-6.
- Smith, N. (2024). The Negative Secondary Impacts of Climate Change on Pacific Islanders' Mental Health. In *Sustainable Development Across Pacific Islands: Lessons, Challenges, and Ways Forward* (pp. 61-82). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Spencer, R. (2010). Climate confusion: How global warming hysteria leads to bad science, pandering politicians and misguided policies that hurt the poor. encounter books.
- Steg, L. (2018). Limiting climate change requires research on climate action. *Nature Climate Change*, Vol. 8, 759-761. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0267-x>.
- Stern, N. ve Stiglitz, J. E. (2023). Climate change and growth. *Industrial and Corporate Change*, 32(2), 277-303.
- Sultana, F. (2022). Critical climate justice. *The Geographical Journal*, 188(1), 118-124. Doi: 10.1111/geoj.12417.
- Suprayitno, D, Iskandar S, Dahurandi K, Hendarto T ve Rumambi F. J. (2024). Public policy in the era of climate change: Adapting strategies for sustainable futures. *Migration Letters* Volume: 21, No: S6 (2024), pp. 945-958.
- Takle, E. S. (1998). Future climate changes—Myth and Reality. In *Proceedings of the Twentieth Annual Seed Technology Conference*, Iowa State University. Ames, IA.
- Tanner, T. ve Allouche, J. (2011). Towards a new political economy of climate change and development. *IDS bulletin*, 42(3), 1-14.
- Taylor, J., (2006). *The Big Lie About Global Warming*, Cato Institute. United States of America. <https://coillink.org/20.500.12592/jdwgn8> on 09 Sep 2024. COI: 20.500.12592/jdwgn8 alınmıştır.
- Tertrais, B. (2011). The climate wars myth. *The Washington Quarterly*, 34(3), 17-29.
- Tol, R. S., Downing, T. E., Kuik, O. J., ve Smith, J. B. (2004). Distributional aspects of climate change impacts. *Global Environmental Change*, 14(3), 259-272.
- Tol, R. S. (2018). The economic impacts of climate change. *Review of Environmental Economics and Policy*.
- Tonyaloğlu, E. (2024). Future land use/land cover and its impacts on ecosystem services: case of Aydın, Turkey. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 1-17. Doi: 10.1007/s13762-024-05907-y
- Trenberth, K. E., ve Fasullo, J. T. (2013). An apparent hiatus in global warming?. *Earth's Future*, 1(1), 19-32, doi: 10.1002/2013EF000165
- Trenberth, K. E. (2018). Climate change caused by human activities is happening and it already has major consequences. *Journal Of Energy And Natural Resources Law*, 36(4), 463-481. Doi: 10.1080/02646811.2018.1450895.
- Thompson, S. H. (1999). Global Warming. *Jung*, 1928(30), 20.

Uçar, Ö., Çelik, S., Dursun, N., Çakıroğlu, E., Türk, H., Keskin, S., ve Idriss, L. A. (2024). Üniversite öğrencilerinin iklim değişikliğine yönelik anksiyete düzeyleri ile güneşten korunma davranışları arasındaki ilişki. *Bingöl Üniversitesi Sağlık Dergisi*, 5(1), 183-196.

Urwin, K. ve Jordan, S. (2008). Does public policy support or undermine climate change adaptation? Exploring policy interplay across different scales of governance. *Global Environmental Change*, 18 (2008) 180–191.

Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (10), 188-201. Doi: 10.21733/ibad.871703

Van der Linden, S. (2017). Determinants and measurement of climate change risk perception, worry, and concern. *The Oxford Encyclopedia of Climate Change Communication*. Oxford University Press, Oxford, UK.

Wellstead, A. ve Stedman, R. (2014). Addressing the Challenges of Adaptation to Climate Change Policy: Integrating Public Administration and Public Policy Studies. *International Journal of Public Administration*, 37(14), 999–1010. Doi: 10.1080/01900692.2014.907313.

Vogel, J., ve Lazar, B. (2010). Global cooling: Science and myth. *Weatherwise*, 63(4), 24.

Von Burg, R. (2012). Decades away or The Day After Tomorrow?: Rhetoric, film, and the global warming debate. *Critical Studies in Media Communication*, 29(1), 7-26.

Wade, K. ve Jennings, M. (2016). The impact of climate change on the global economy. Schrodgers Talking Point.

Wheeler, T. ve Von Braun, J. (2013). Climate change impacts on global food security. *Science*, 341(6145), 508-513. DOI: 10.1126/science.1239402.

Wigley, T. M. L., Jones, P. D., ve Raper, S. C. B. (1997). The observed global warming record: What does it tell us?. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 94(16), 8314-8320.

Wijkman, A. ve Timberlake, L. (2021). Natural disasters: acts of God or acts of man?. Routledge. Doi: 10.4324/9780429351969.

Yeung, K. H. (2006). Keynote address III Issues related to global warming-myths, realities and warnings. In 5th Conference on Catastrophe Influence in Asia. HongKong, China: Hong Kong Observatory.

Zhang, D. D., Lee, H. F., Wang, C., Li, B., Pei, Q., Zhang, J. ve An, Y. (2011). The causality analysis of climate change and large-scale human crisis. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(42), 17296-17301.

Neuromarketing: Descriptive Analysis 2013–2022Şevval Karabağ¹, Nevin Karabıyık Yerden²DOI: [10.59445/ijephss.1265323](https://doi.org/10.59445/ijephss.1265323)

Atf / Cite: Karabağ, Ş., Karabıyık Yerden, N., (2024). Neuromarketing: Descriptive analysis 2013–2022, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 7(4), 364-372, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1265323>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 31.08.2024**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 14.10.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

Neuromarketing is a marketing method by finding its use in the field of neurology, which is neuroscience, and adapting this method into marketing has become a topic of growing interest for both businesses and researchers. The aim of the paper within this framework is to analyze articles published on neuromarketing on the Web of Science (WOS) site. This study aims to examine the trends in literature related to the field of neuromarketing. The results are restricted by English language, 2013 and 2022 time period and type of the documents are article. The study uses filters to conduct a descriptive analysis of 165 papers on neuromarketing, looking at the year of publication, the author's name, the journal with the most published research, nation analysis of publications, keywords, related fields, and citation frequency. The results show that Europe is at the forefront of the field. The country which heavily involved in neuromarketing research is Switzerland. Regarding the analysed articles the most used keywords are, other than neuromarketing, brain, attention and responses. Likewise, the most popular journal for neuromarketing article is *Frontiers in Psychology*.

Keywords: Neuromarketing, Marketing, Marketing Research.**JEL Classification:** M30

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi / MA Student, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD / Galatasaray University, Institute of Social Sciences, Department of Administrative Sciences, sevalkarabacak@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0269-7336>

² Sorumlu Yazar / Corresponding Author, Doç. Dr. / Assoc. Prof., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü / Marmara University, Social Sciences Vocational High School, Department of Marketing and Advertisement, nkarabiyik@marmara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1114-2672>.

1. Introduction

People have been trying to understand how we make decisions for hundreds of years. This question enables keeping alive some disciplines, like philosophy and psychology and this situation contributes neuroscience studies (Cherubino et al., 2019). Neuroscience has emerged as a new technique that has been created to method the impact of marketing efforts on the consumer and neuromarketing is a developing interdisciplinary field that utilizes neuroscience methods to comprehend consumer thinking and decision-making behavior (Hubert & Kenning, 2008). Psychology and marketing are significant components of this discipline to gain a deeper understanding of people's behaviour, preferences, and decision making strategies (Stanton et al., 2017).

Neuromarketing, which is a branch of neuroscience, has experienced significant growth in the field of consumer research over the years (Plasmann et al. 2012). The field of neuromarketing is dedicated to studying human brain responses to marketing stimuli using neuroscience methods (Genco et al., 2013). When marketing methods are used for understanding consumer behaviour in terms of markets and commercial trade, all these methods are called neuromarketing (Broderick & Chamberlain, 2006).

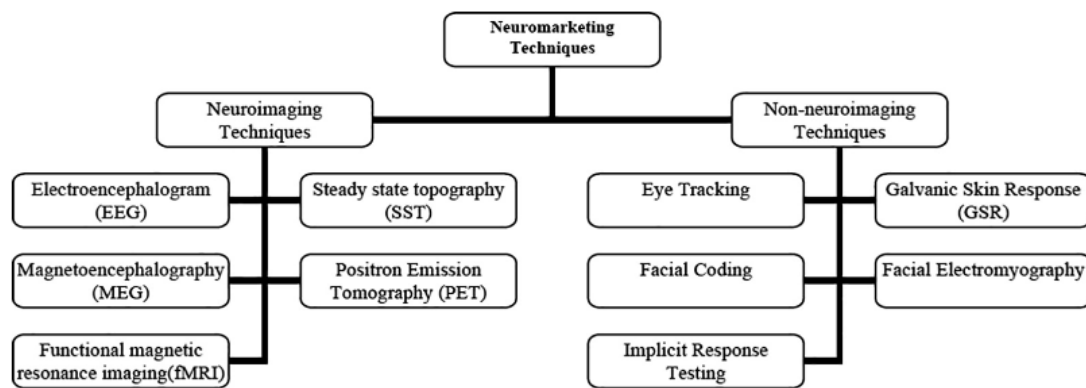
In 1990, therapists at Harvard University developed the concept of neuromarketing, which has since contributed significant insights and techniques into the study of consumer behavior. According to the non-profit organization "Business Alert" in the U.S, the human central nervous system is designed to be exploited for the purpose of achieving profitable business growth. Traditional marketing methods, which rely on highlighting a product's features and attributes, are shifting towards branding products through influencing consumers' subconscious minds prior to purchase. For advertisers, it is really important point to get the product fix into customers' memory. The emerging field of neuromarketing, which incorporates research on the human central nervous system into marketing strategies, has gained popularity in recent years as a growing area of research. (Alsharif, 2020). Neuromarketing provides more detailed and valuable feedback than the traditional marketing techniques (Eduardo et al., 2016). For obtaining the more pointed results, neuroscience tools are used to understand the human brain where emotion plays a fundamental role in how to respond to stimulus and this is the biggest different from the standard marketing techniques. Tools which enable marketers to pre-established emotional influence are neuroimaging and non-neuroimaging tools (Bechara et al., 2000).

This study fills the gap in the chronological presentation of research in the field of neuromarketing, and the study is presented with the descriptive analysis technique. Neuroimaging techniques, non-neuroimaging techniques, methods, and results are explained in the rest of the article.

2. Neuroimaging Techniques

Neuromarketing techniques can be broadly categorized into two types: neuroimaging and non-neuroimaging techniques. The primary distinction between these two categories is that neuroimaging techniques involve the measurement of brain activity and electrical signals, while non-neuroimaging techniques do not require any neurological activity (Jesus Martínez et al., 2019). Classification of neuromarketing technique shown in Figure 1 (Gill & Singh, 2022).

Figure 1. Classification of neuromarketing technique

Source: Gill & Singh, 2022

- Functional magnetic resonance imaging (fMRI) — fMRI is a technique that measures changes in blood flow associated with brain activity, allowing for precise imaging of neural processes. Cerebral blood flow and neuronal activation are closely linked, fundamental components of the fMRI technique. When a particular region of the brain is active, blood flow to that region increases as well. This is because blood contains iron, this flow can be tracked by a massive magnet that surrounds the head of the person being studied (Genco et al., 2013).

- Electroencephalography (EEG) — EEG is a method to record the strength at the scalp of small electrical areas produced by human brain activities. It is the most popular and well-established neuromarketing technology because of its relatively low cost and deliverable equipment requirements and besides that recent studies have underscored the significance of the human eye as a valuable source of biomarkers (Ueda & Wolf, 2021). However, there is one important point that must be careful. EEG results can unreliably measure changes in electrical activity deep in the human brain (Genco et al., 2013).

- Magnetoencephalography (MEG) — MEG is a technique that measures the tiny changes in the magnetic field generated by the brain. However, it has a high cost, so because of this, usage of MEG is really low (Genco et al., 2013).

- Steady State Topography (SST) — SST is able to be used to specify the instant changes in the consumers' responses to marketing stimuli. SST records and measures electrical signals at the scalp to build a second by second view of brain activity. Based on an improvement of EEG measurements, MEG has been widely used in hospitals worldwide and has been approved for research and clinical applications for over fifteen years (Alsharif, 2020).

- Positron emission tomography (PET) — PET is a nuclear imaging technique that enables the quantitative measurement of physiological functions in the body. It works by detecting the metabolic activity of small areas in the body (Ziegler, 2018).

- Magnetoencephalography (MEG) — MEG is a technique that detects changes in magnetic fields resulting from the electrical activity of the brain. While MEG has a good temporal resolution for detecting small changes in brain activity, its installation costs are higher than those of EEG, and it is not portable. (Bercea, 2013).

3. Non -Neuroimaging Techniques

- Facial coding — Facial coding is a technique that identifies even the subtlest changes in facial muscles in response to marketing stimuli. Human face is the richest and the most powerful source of clues among nonverbal emotion expression so this technique is important (Kumar, 2016).

- Eye tracking — Eye tracking method is a technique used to gather information on where people look and track their eye movements. After tracking, it gives heat maps where individuals' gaze is fixed (Gill & Singh, 2022). Eye tracking is a versatile technique that can be used to test a wide range of stimuli, including websites, apps, social media, in-store displays, packaging designs, advertisements, video materials, print and image design, product placement, and aesthetic stimuli. It provides valuable insights into how consumers perceive and process information by tracking their gaze patterns and fixations (Cherubino et al., 2019).

- Galvanic Skin Response (GSR) — Scientists' research studies always try to measure and record the emotion. GSR is used to decide the excitement level of the customer after exposure to external stimuli like ad, movie or new products. The galvanic skin response (GSR) measures the electrical conductance of the skin, which changes as a result of sweating due to emotional or physiological arousal. This measurement is then quantified in terms of the skin conductance level (Critchley, 2002).

- FEMG — Facial electromyography (FEMG) records the electrical activity of facial muscles to detect emotions associated with specific external stimuli. In essence, it uses facial sensors to track changes and movements in facial muscles (Gill & Singh, 2022).

- Implicit Response Testing — Another type of technique used in neuromarketing research is the Implicit Response Test (IRT), which is designed to measure non-conscious responses to marketing stimuli. These tests are used to capture inherent consumer behavior or attitudes when presented with, for example, two different brands or characters for comparison (Gill & Singh, 2022).

4. Methodology

Neuromarketing aims to eliminate the deficiencies in the classification of neuroimaging techniques in terms of marketing and create a systematic structure. For this reason, the themes in the descriptive analysis technique are being studied to eliminate this deficiency in the field of neuromarketing.

The articles which were used for the descriptive analysis were extracted from the Web of Science on the 25 of April 2022. In this paper, the keyword "neuromarketing" was the only search term, yielding 631 results. The results were limited by the English language, the 2013-2022 time period, open access documents, and the type of study: article, thus we reduced the sample to 165 articles and examined them for this study.

We used Vosviewer to analyze and visualize the most commonly used keywords, and Excel to analyze and visualize the year of publication, the author's name, the journal with the most published research, the country of origin of articles, related topics, and citation frequency.

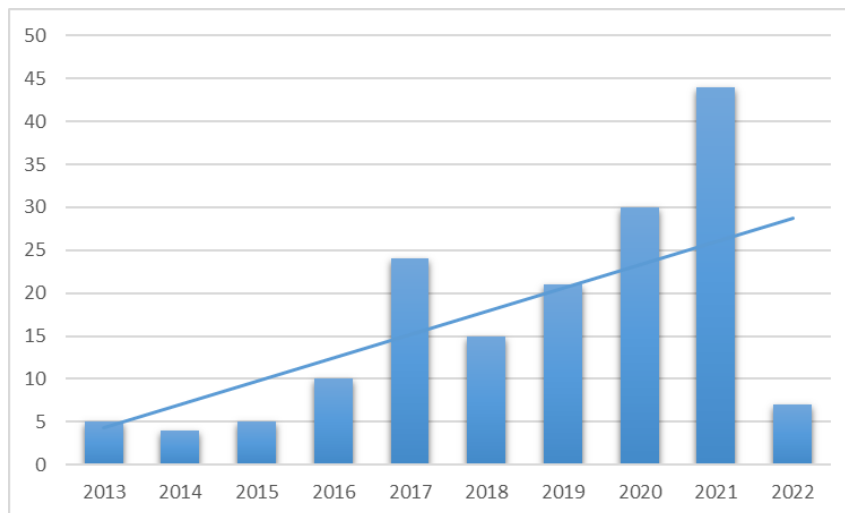
5. Results

The study aims to gain a comprehensive understanding of advancements in neuromarketing research and thus, encompasses all documents, languages, and countries available. The research period spans over 10 years from 2013 to 2022.

5.1. Number of publications per year

The data was obtained from the Web of Science database in the field of "neuromarketing". The chart illustrates the trend of descriptive papers published from 2013 to 2022, during which a total of 165 articles were published. According to Figure 2 the highest number of articles were published in 2021 (44), while the lowest number was published in 2014 (4).

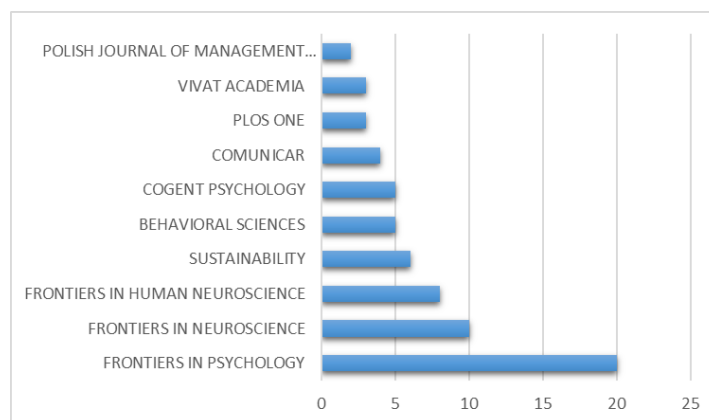
Figure 2. Year Wise Publication of Descriptive Papers From 2013 Through 2022.

5.2. Most Productive Journals

According to the study, 93 journals were found to publish articles on neuromarketing. The top 10 most productive journals in terms of neuromarketing-related articles are shown in Figure 3. Notably, *Frontiers in Psychology* tops the list with 20 articles, followed by *Frontiers in Neuroscience* with 10 articles, and *Frontiers in Human Neuroscience* with 8 articles.

Figure 3. Ranking of the Top 10 Journals With The Most Articles on Neuromarketing by Number of Articles Published Between 2013 and 2022.

5.3. Most used keywords

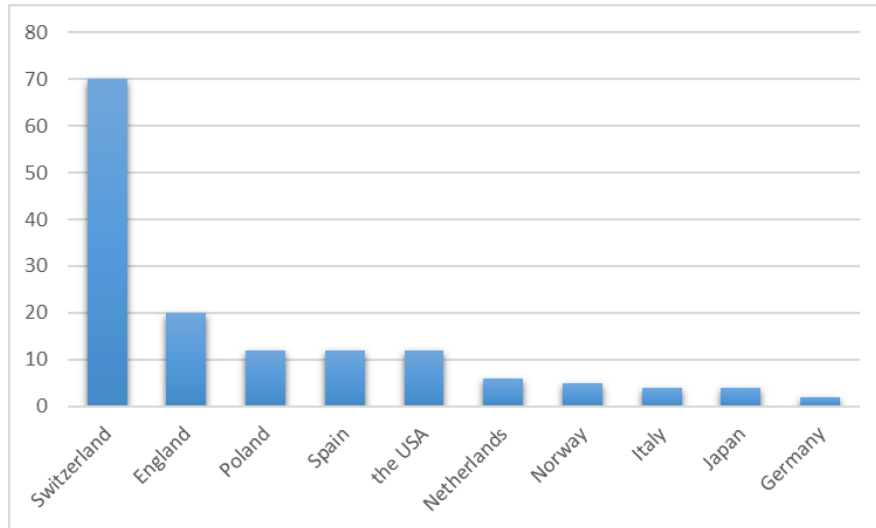
An analysis of 165 articles retrieved from the Web of Science database between 2013 and 2022 was conducted, and a total of 1042 keywords were identified. The top five most frequently used keywords were "neuromarketing" (used 104 times), followed by "brain" (29 times), "attention" (25 times), "responses" (22 times), and "EEG" (21 times), as shown in the figure.

5.5. Countries with the greatest productivity

Figure 5 shows the countries where authors produce the most research on neuromarketing between 2013 and 2022.

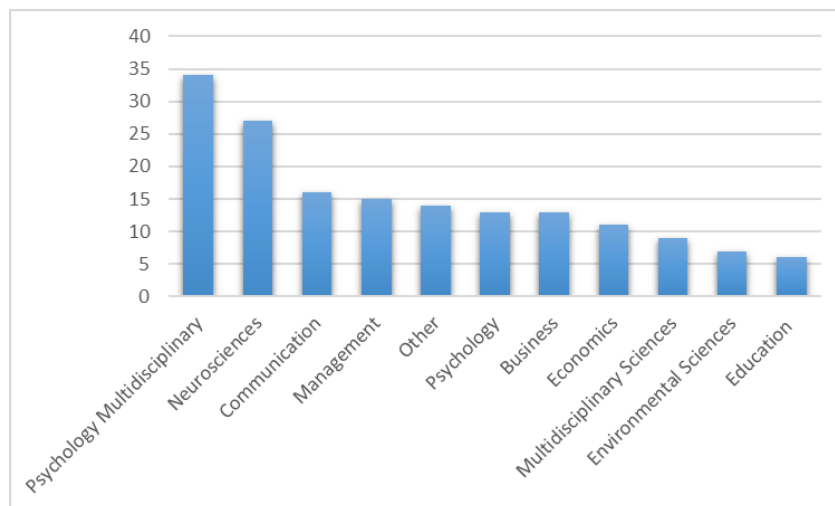
Figure 5. Distribution of Authors most Research on Neuromarketing-Related Articles

5.6. Related Areas

Figure 6 shows the related areas which authors produce the most research on neuromarketing. 165 articles which are analysed in this study published between 2013 and 2022 are generally related with psychology multidisciplinary and neurosciences. This is because neuromarketing as a term is associated with psychology.

Figure 6. Related Areas

6. Conclusion

This study aims to provide an overview of the scientific research on neuromarketing-related articles in English language between 2013 and 2022, based on publications available in the Web of Science database. The results show a steady increase in the number of articles published during the observation period, and provide insights into the existing information on neuromarketing research. The productivity of countries was also analyzed, with Switzerland having the largest number of publications.

The top three keywords for neuromarketing-related articles were "neuromarketing", "brain", and "attention". The three most prolific journals publishing articles on this topic were *Frontiers in Psychology*, *Frontiers in Neuroscience*, and *Frontiers in Human Neuroscience*.

In future studies, it is regarded useful to examine the subject using methodologies other than descriptive analysis.

7. Limitations

The indicators used to measure the amount, qualitative, and relationships between articles are the most challenging component of descriptive analysis. The study was limited to the 2013-2022 time period.

Competing Interest

The authors declare that they have no competing interests.

Fundings and Acknowledgments

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author's Contributions

The authors contributed to the study nearly equally.

REFERENCES

- Alsharif, A. H. (2020). Neuromarketing Approach: An Overview and Future Research Directions. . *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(7): p. 991-1001.
- Bechara, A., Damasio, H., & Damasio, A. R. (2000). Emotion, decision making and the orbitofrontal cortex. 10(3):295-307.
- Bercea, M. D. (2013). Anatomy of methodologies for measuring consumer behavior in neuromarketing research. LCBR European Marketing Conference, (pp. Volume: ISSN: 2190-7935). Munich.
- Cherubino, P., Trettel , A., Mancini , M., Rossi, D., Modica, E., Di Flumeri, G., . . . Martinez-Levy, A. (2019). Consumer Behaviour through the Eyes of Neurophysiological Measures: State-of-the-Art and Future. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 41.
- Critchley, H. D. (2002). Electrodermal responses: what happens in the brain. *The Neuroscientist*, 132–142.
- Eduardo, O., Camargo, S., & Acero, F. (2016). Master’s thesis. El neuromarketing como herramienta administrativa en Colombia.
- Genco, S. J., Pohlmann, A. P., & Steidl, P. (2013). Neuromarketing for dummies. John Wiley & Sons.
- Gill, R., & Singh, J. (2022). A study of neuromarketing techniques for proposing cost effective. *Materials Today: Proceedings*, 2969–2981.
- Hubert, M., & Kenning, P. (2008). A current overview of consumer neuroscience. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 7(4-5), 272-292.
- I.Ziegler, S. (2018). Positron Emission Tomography: Principles, Technology, and Recent Developments. *Nuclear Physics A*, Volume 752, 679-687.
- JesusMartínez-Navarro, Torrecilla, C., Bigne, E., Guixeresc, J., & Alcañiz, M. (2019). The influence of virtual reality in e-commerce. *Journal of Business Research*, 475-482.
- Kumar, H. (2016). Neuromarketing: a new agenda for marketing researches with particular reference to eye tracking. *International Journal of Core Engineering and Management*, vol. 3, no. 2,.
- Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2006). What is ‘neuromarketing’? A discussion. *International Journal of Psychophysiology*, 200-204.
- Stanton, S. J., Sinnott-Armstrong, W., & Huettel , S. A. (2017). Neuromarketing: Ethical implications of its use. *Journal of Business Ethics*, 144(4), 799-811.
- Ueda, K., & Wolf, A. (2021). Contribution of Eye-Tracking to Study Cognitive Impairments Among Clinical Populations. *Frontiers In Psychology*.

Dijitalleşme ve Para Politikası: Merkez Bankası Dijital Parası ve Finansal İstikrar İlişkisi

Digitalization and Monetary Policy: Relationship Between Central Bank Digital Money and Financial Stability

Fatma Pınar Eşsiz¹

DOI: [10.59445/ijephss.1545681](https://doi.org/10.59445/ijephss.1545681)

Atf / Cite: Eşsiz, F. P. (2024). Dijitalleşme ve para politikası: Merkez bankası dijital parası ve finansal istikrar ilişkisi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 7(4), 373-383, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1545681>

Derleme / Review

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 09.09.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.10.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Toplumlar ve piyasalar geliştikçe, mal alışverişinin gerçekleştirilmesi için değişik özelliklerde araçlara ihtiyaç duyulmasıyla para da değişikliğe uğramıştır. 2008 yılında Nakamoto adıyla ortaya çıkan bir kişi veya bir grubun bitcoin adıyla blokzincir teknolojisine dayalı, merkezi olmayan ilk dijital para birimini çıkarması ise uluslararası ödemeler sistemini farklı bir boyuta taşımıştır. Dijital para, güvenlik için kriptografi yöntemini kullanan sanal bir para birimidir. Özellikle Covid-19 sürecinde dijital ödeme yöntemlerinin ekonomik aktörler tarafından ilgi görmesi merkez bankalarını da ödeme sistemlerini dönüştürmeye teşvik etmiştir. Bu amaçla günümüzde birçok merkez bankası ulusal paralarını dijital ortama taşımak için Merkez Bankası Dijital Parası (CBDC) tasarımına başlamıştır. Bu çalışma merkez bankaları tarafından geliştirilmeye çalışılan dijital paraların finansal piyasalar üzerindeki olası etkilerine odaklanmıştır. CBDC'lerin avantaj ve dezavantajlarını ön plana çıkarmak suretiyle CBDC ve finansal istikrar ilişkisine odaklanmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Merkez bankalarının her alanda dijitalleşmenin giderek arttığı bir dönemde bu süreçten uzak kalamayacağı açıktır. Bu nedenle finansal istikrarı güçlendirme potansiyeli olan CBDC tasarlama sürecinde merkez bankaları, ülke ekonomik koşullarını göz önünde bulundurmalı ve alt yapıya önem vermelidir. Doğru tasarlanmış bir CBDC ile ulusal paranın piyasadaki rolünün devam edeceği ve aynı zamanda uluslararası piyasalarda da tanınırlığının artacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Para, Merkez Bankası, Para Politikası, Finansal İstikrar.

Jel Kodu: E58, O23

Abstract

As societies and markets developed, money also changed as different tools with different features were needed to exchange goods. In 2008, a person or group named Nakamoto introduced the first decentralized digital currency based on blockchain technology called bitcoin, which took the international payments system to a different dimension. Digital money is a virtual currency that uses cryptography for security. Especially during the Covid-19 period, the interest in digital payment methods by economic actors has encouraged central banks to transform their payment systems. For this purpose, many central banks have started to design Central Bank Digital Currency (CBDC) to transfer their national currencies to the digital environment. This study focuses on the possible effects of digital currencies that central banks are trying to develop on financial markets. Focusing on the relationship between CBDC and financial stability by highlighting the advantages and disadvantages of CBDCs makes the study different from other studies in the literature. It is clear that central banks cannot stay away from this process in a period when digitalization is increasing in every field. Therefore, in the process of designing a CBDC that has the potential to strengthen financial stability, central banks should take into account the country's economic conditions and give importance to

¹ Doç. Dr. / Assoc. Prof., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / *Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics*, pınarfatma@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6486-3943>

Fatma Pınar EŞSİZ

Dijitalleşme ve Para Politikası: Merkez Bankası Dijital Parası ve Finansal İstikrar İlişkisi

*Vol: 7 Issue: 4
Autumn 2024*

the infrastructure. It is thought that with a properly designed CBDC, the role of the national currency in the market will continue and its recognition in international markets will increase..

Keywords: Digital Currency, Central Bank, Monetary Policy, Financial Stability.

Jel Codes: E58, O23

1. Giriş

Son dönemlerde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler finansal piyasaların derinleşmesine, finansal araçların çeşitlenmesine sebep olmuştur. Özellikle tüketicilerin Covid 19 sürecinde ve sonrasında mobil ödeme yöntemleri, kripto paralar ve blok zinciri teknolojileri gibi teknoloji odaklı sistemlere yönelmesi dikkat çekmektedir. Küreselleşme ve dijitalleşmeyle birlikte özellikle Fintech ve Big Tech şirketlerinin yenilikçi ödeme çözümleriyle ortaya çıkması, merkez bankalarını da ödeme sistemlerini gözden geçirmeye itmiştir. Bu değişimden yola çıkarak merkez bankaları “Merkez Bankası Dijital Para Birimleri-Central Bank Digital Currencies (CBDC)” adı verilen dijital formlarda itibari para çıkarma hazırlığı yapmaya başlamıştır. Örneğin, İsveç merkez bankası Riksbank ilk CBDC çalışmasını başlatan merkez bankasıdır. Federal Rezerv, dijital doların veya Fedcoin'in maliyetleri ve faydaları üzerine çalışmalar yapmaktadır. Yine Avrupa Merkez Bankası, dijital euro projesinin araştırma aşamasını başlatmıştır.

Doğrudan merkez bankasının sorumluluğu olan, ulusal hesap birimi cinsinden ifade edilen bir dijital para biçimi olarak tanımlanabilen CBDC tasarımına yönelik bir standart bulunmamasıyla birlikte, toptan ve perakende CBDC olmak üzere iki şekilde ihraç edilebileceği görülmektedir. CBDC tasarımı sırasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsurlardan biri ülke ekonomisinin mevcut durumudur. Örneğin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde finansal katılımı arttırmak CBDC tasarımıyla dikkate alınırken, gelişmiş ekonomilerin yaptığı tasarım çalışmalarında finansal katılımın yerini ödemeler sisteminin güvenliği ve verimliliği almaktadır.

Bu gelişmelere paralel olarak CBDC'nin bankacılık sisteminde değişiklikler yaratabileceği düşüncesi, araştırmacıları bu yeni durumun piyasalarda oluşturabileceği etkiler üzerine çalışmaya yönlendirmiştir. Bu açıdan çalışmada öncelikle dijital para kavramı tarihsel süreç dikkate alınarak incelenmiş, ardından CBDC'ye ait kavramsal çerçeve ilgili literatürden faydalanarak ortaya konulmuştur. Son olarak ise CBDC'nin finansal istikrarla ilişkisi avantaj ve dezavantajları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

2. Dijital Para: Tarihsel Süreç

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ticaretin önemli bir kısmının internet üzerinden gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu süreçte özellikle dijital ödeme sistemlerinin ve mobil ödeme sistemlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Elektronik ödeme sistemleri 1960'lı yıllarda Elektronik Fon Transferi (EFT)'nin geliştirilmesinden beri kullanılmaktadır. EFT, ödemede bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojisinin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu yöntem, bankalar ve diğer finans kuruluşları tarafından ulusal ve uluslararası düzeyde büyük miktarda para transfer etmek için kullanılmıştır. EFT'nin işleyişinin temeli, paranın bir işlemi gerçekleştirmek için nakit veya çek yerine bir ağ üzerinden hareket etmesidir. Bu şekilde, ödeme süresi kısaltılmakta ve işlem maliyetleri azaltılmaktadır. EFT, işlemlerin elektronikleştirilmesinde birinci derece olarak kabul edilmektedir. İşlemlerin elektronikleşmesinde ikinci derece olarak kabul edilen gelişme ise banka ve kredi kartı kullanımıdır. 1980'lerin başında ağ sistemlerinin gelişmesiyle başlayan kredi kartı kullanımını şifrelemenin geliştirilmesiyle beraber ödemelerde sıkça kullanılan yöntemlerden biri olmuştur (Boshkov, 2018: 3).

Bu açıdan günümüzde ticaret, elektronik ödemelerin gerçekleştirilmesine hizmet eden üçüncü taraf olarak güvenilir finansal kuruluşlara ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar sistem birçok işlem için güzel işlese de güvene dayalı bir model olmanın zayıflıklarını da taşımaktadır. Karşılıklı güven üzerine dayalı bu sistemde dolandırıcılıkla karşılaşmamak için alınacak önlemler bir takım maliyetlere katlanarak mümkün olmaktadır. Bu maliyetlere katlanmak istemeyen bir kesim ise bazı dolandırıcılık olaylarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Nakamoto, 2008).

Elektronik ticarete yaşanan bu olumsuzlukla ilgili olarak 2008 yılında Nakamoto adıyla ortaya çıkan bir kişi veya bir grup *bitcoin* adıyla blokzincir teknolojisine dayalı, merkezi olmayan ilk dijital para birimini çıkarmıştır. Blokzincir, sistem içerisindeki kullanıcılar arasındaki işlemleri doğrularak saklayan ve bu süreçte üçüncü bir doğrulayıcı tarafa ihtiyaç duymayan bir teknolojidir (Nakamoto, 2008; Ünal ve Uluyol, 2021). Blokzincir sisteminde kaydedilen işlemler bloklar halinde tutulmakta ve bloklar birbirine bağlanmak suretiyle bir zincir oluşturmaktadır. Sistemde yeni bir blok oluşturulmaya başlandığında, bir önce oluşturulan bloğun özeti alınmakta ve yeni blok zincire eklenmektedir. Sistemde yeni bir düğüm sistemdeki iki kişiden herhangi birinin yaptığı işlemi göstermekle birlikte, sistem tarafından onaylanarak kaydı tutulmaktadır. Sistem tarafından doğrulanan bir kayıt kimse tarafından silinememekte veya değiştirilememektedir. Bu nedenle blokzincir, bütünlüğüne güven duyulan bloklardan ve bu blokları meydana getiren sorgulanabilir işlemlerden oluşan bir veritabanı olarak tanımlanmaktadır (Ünal ve Uluyol, 2021: 168) .

Blokzincir teknolojisiyle ortaya çıkan akıllı sözleşmeler, alıcı ve satıcı tarafından kabul edilen şartların kod satırlarına yazılmasıyla kendi kendini yürüten ve geri alınamayan işlemlerden oluşan bir sözleşmedir. Bu sözleşmede bir otoriteye ihtiyaç duyulmadan sözleşmenin tarafları arasında işlemlerin güvenle yürütülmesi sağlanmaktadır (TBB, 2022: 3). Bitcoin ve Ethereum bu uygulamanın ilk örnekleri arasındadır. Blokzincir teknolojisiyle oluşturulan bu dijital varlıklar arasında kripto paraların yanı sıra NFT (Non-fungible tokens), merkeziyetsiz finans (DeFi) akıllı sözleşmeleri ve tokenler gibi alternatif finansal varlıklar da bulunmaktadır (Bozdoğanoglu, 2024: 156). Blokzincir sisteminde saklanan her çeşit bilgiyi ifade eden bu varlıklar, temelde dijital para ve diğerleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir (TBB, 2022: 3).

1980'lerin başında ilk defa David Chaum tarafından kullanılan dijital para kavramı başlangıçta merkezi bir otoriteye bağlı olacak şekilde tasarlanmıştır (Gökpinar, 2021: 215). Bu açıdan dijital para ile merkez bankaları tarafından çıkarılan para (fiat para) anlaşılabilir gibi, blokzincir sistemi kullanılarak üretilen özel para birimleri de anlaşılabilir. “*Coin*” kelimesi de dijital para birimleri için kullanılan bir ifadedir. Coinler de itibari paraya benzer şekilde kabul edilebilir, değiştirilebilir, bölünebilir ve taşınabilir. En ünlüsü “*bitcoin*”dir. Bitcoin dışında diğer kripto paralar “*altcoin*” olarak adlandırılmaktadır (TBB, 2022: 3-4).

Şekil 1. Dünyada Dijital Para Kullanımı (Trilyon Dolar)

Kaynak: CoinGecko, 2024. Erişim: <https://www.coingecko.com/en/global-charts> Erişim Tarihi: 15/08/2024.

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere dünyada dijital paranın kullanım oranı 2018 yılından sonra, özellikle Covid- 19 pandemisi sürecinde, giderek artmıştır. Bu artışın temelinde bazı nedenler bulunmaktadır. Bunlar (Feyen vd., 2021: 11-12);

- ❖ Teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler,
- ❖ Dijital para ile yapılan ödemelerde maliyetin düşük, işlem hızının ise daha yüksek olması,
- ❖ İlgili kurumların finansal sistemi geliştirme çabası,
- ❖ Makroekonomik açıdan sıkıntı yaşayan ülkelerde (özellikle ulusal para biriminde değer kaybı olan ülkelerde) yatırımcılar için bir alternatif olarak görülmesidir.

Ancak 2022 yılı itibariyle pandeminin etkilerinin azalması, üretimin artması ve bu süreçte fiziki paraya geri dönüş olmasıyla dijital paralara olan talep azalmaya başlamıştır. Aynı süreçte büyük kripto para borsalarından FTX, Celsius ve Voyager'ın batışı, stabil coinlerden Luna'da yaşanan değer kaybı dijital paralara duyulan güveni sarsmış ve kullanım miktarları azalmıştır (Kılınçarslan, 2023: 36). Bu azalış Grafik 1 üzerinden de izlenebilmektedir. 2024 yılı itibariyle ise piyasa toparlanmış ve dijital paraya olan talep yeniden artmaya başlamıştır.

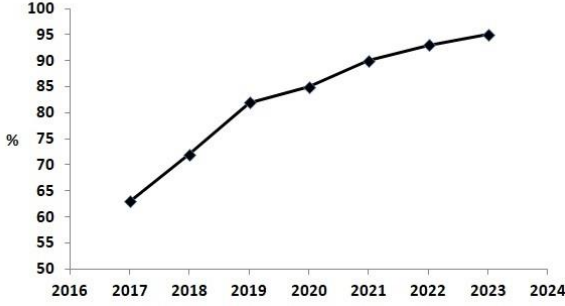
3. CBDC Üzerine Kavramsal Çerçeve

CBDC, merkez bankası tarafından çıkarılan, merkez bankasının bir yükümlülüğünü temsil eden ve ulusal hesap birimi cinsinden ifade edilen dijital paradır. Eğer CBDC'nin son kullanıcılar (haneler ve işletmeler) tarafından kullanılmak üzere nakit paranın dijital eşdeğeri olması amaçlanıyorsa, buna "genel amaçlı" veya "perakende" CBDC denir. Bu şekilde bireylere para tutma konusunda bir alternatif sunulmuş olmaktadır. Perakende CBDC'nin aksine, toptan CBDC farklı bir son kullanıcı grubunu hedeflemektedir. Toptan CBDC'ler bankalar, merkez bankaları ve diğer finansal kurumlar arasındaki işlemlerde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Bu açıdan toptan CBDC'lerin günümüz merkez bankalarında tutulan rezervleri veya ödeme bakiyeleriyle benzer bir rol oynayacağı düşünülmektedir (Di Iorio vd., 2024: 1). CBDC, fiziksel madeni paralar ve banknotların aksine dijital bir formda olduğu için nakitten farklıdır. CBDC ayrıca, kredi transferleri, otomatik ödemeler, kart ödemeleri ve e-para gibi tüketiciler için mevcut, nakitsiz ödeme araçları formlarından da farklıdır, çünkü özel bir finans kuruluşunun yükümlülüğü yerine, doğrudan bir merkez bankası talebini temsil etmektedir. Bu tür risksiz talep ayrıca CBDC'yi kripto paralardan (Bitcoin gibi) veya diğer özel dijital tokenlardan (Tether gibi) farklı kılmaktadır (Boar ve Wehrli, 2021: 4).

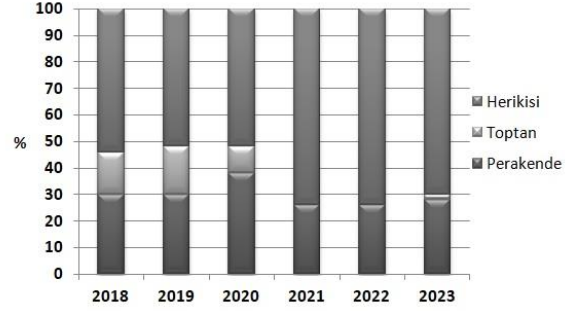
2017 yılından beri Bank of International Settlements (BIS) tarafından merkez bankalarının dijital para konusundaki durumlarını ve bakış açılarını analiz etmeye yönelik yapılan anket çalışması bu alanda değerli araştırmalardan biridir. Ankete 2017'de 52, 2018'de 63, 2019'da 66, 2020'de 65, 2021'de 81, 2022 ve 2023 yıllarında ise 86 merkez bankası katılmıştır. Yıllar itibariyle tutarlılığı sağlamak adına anket sorularında çok fazla bir değişiklik yapılmamış, merkez bankalarına perakende, toptan veya her iki tür CBDC'nin geliştirilmesine katılımları ve bunlar üzerinde çalışıyorlarsa çalışmanın ne kadar ileri düzeyde olduğu hakkında sorular sorulmuştur. Son olarak 2023 yılında yapılan anket sonuçlarına göre merkez bankalarının %94'ünün CBDC geliştirmeye ilgili çalışmalar yürüttüğü, özellikle gelişmiş ülkelerde pilot uygulamalarda bir artış olduğu, yükselen piyasalarda ve gelişmekte olan ülkelerde de CBDC çalışmalarının arttığı gözlenmiştir.

Şekil 2. A. CBDC Tasarımı Yapan Merkez Bankaları, B. CBDC Tasarımın Odağı

A. CBDC Tasarımı Yapan Merkez Bankaları

B. CBDC Tasarımının Odağı

Kaynak: Di Iorio vd., 2024: 4.

Yukarıda grafikleri de verilen araştırmaya katılan merkez bankalarının 2017 yılında %63'ü CBDC çalışması yaparken, 2023 yılında bu oran %94'e yükselmiştir (Grafik 2.A). CBDC çalışması yürüten merkez bankalarının çoğunluğunun hem toptan hem perakende CBDC üzerinde çalıştığı, yaklaşık %30'unun perakende CBDC'ye, %2 gibi küçük bir kısmının ise toptan CBDC'ye odaklandığı görülmektedir (Grafik 2.B). Yıllar itibariyle toptan CBDC'ye odaklanan merkez bankası sayısının azaldığı yine aynı grafikten izlenebilmektedir. Ayrıca katılımcıların %54'ünün CBDC geliştirme aşamasında iken, %31'inin ise pilot uygulama yürüttüğü araştırmada belirtilmiştir.

CBDC üzerine yapılan bir diğer önemli çalışma ise PwC Küresel CBDC Endeksi (PGCI)'dir. Bu endeks ülkelerin CBDC geliştirme projelerinin durumlarını ve konu hakkında kamuoyuna yapılan açıklamaları dikkate alarak ülkelerin CBDC konusunda hangi aşamada olduklarını incelemektedir. Yapılan araştırmada perakende CBDC açısından Hindistan, Ukrayna, Tayland, Japonya, İsveç, Güney Kore, Avustralya, Hong Kong, Rusya ve İsrail'in; toptan CBDC geliştirme açısından ise Hong Kong, Tayland, Singapur, Fransa, Kanada, Avrupa Merkez Bankası (ECB), Güney Afrika, Avustralya ve Japonya'nın ilk sıraları paylaştığı görülmektedir (PwC, 2023, 1-9).

CBDC ile ilgili basına duyuru yapan ilk banka nakit kullanımının hızla azaldığı İsveç'in Merkez Bankası Riksbank'ın "e-krona" projesidir. Ardından en gelişmiş CBDC projesi, Çin Merkez Bankası'nın elektronik Çin Yuanı'dır ve 2020 yılından beri çeşitli şehirlerde pilot uygulamaları devam etmektedir. Bahamalar Merkez Bankası Ekim 2020'de Sand Doları çıkarmış, Doğu Karayip Merkez Bankası ise Mart 2021'de DCash'i piyasaya sürmüştür (Auer vd., 2021: 4).

CBDC'lere olan ilgi ve üzerine yapılan çalışmalar küresel ölçekte, ancak CBDC geliştirme projeleri veya pilot uygulama süreçlerinde göz önünde bulundurulmuş hususlar yerel koşullar tarafından şekillendirilmektedir. Örneğin finansal katılımı arttırmak, gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerin genelinde temel bir motivasyon kaynağı iken, gelişmiş ülkelerde, ilgi duyulan başlıca alanlar ödemelerin verimliliği ve güvenliğiyle ilgilidir (Boar ve Wehrli, 2021: 14).

Merkez bankalarının CBDC uygulamasını önemsemelerinin en önemli sebeplerinden biri giderek dijitalleşen finansal işlemlerde ulusal paranın piyasadaki rolünü korumak istemeleridir. Ancak CBDC ülke ekonomisi açısından büyük bir projedir. Büyük projeler ise genellikle iyi belirlenmiş bir araştırma, deney, geliştirme, test ve operasyon aşamaları dizisini takip etmektedir. Bu noktada projenin hedefinin açık olması ve gerekli teknolojiye kolay erişim sağlanması büyük önem taşımaktadır (Tourpe vd., 2023: 5). Özellikle iyi tasarlanmış, alt yapısı sağlam bir CBDC yaratıldığında ulusal paranın piyasadaki rolünün devam edeceği ve aynı zamanda uluslararası piyasalarda tanınırlığının artacağı

düşünülmektedir. Tanınırlığı artan bir CBDC'nin ise güven duyulduğu takdirde uluslararası piyasalarda kullanımının artması da mümkün görünmektedir.

4. CBDC'nin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Finansal İstikrar İle İlişkisi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda hem finansal piyasaların gelişmesi hem de finansal araçların çeşit ve yapı olarak farklılaşması finansal istikrarın dikkat çekmesine ve daha fazla önemsenmesine neden olmuştur. Özellikle yaşanan finansal krizlerin ortaya çıkardığı ağır faturalar, örneğin 2008 yılında yaşanan küresel finans krizine müdahale sürecinde uygulanan kurtarma paketleri, düşünüldüğünde sistemin istikrarını sağlamak ekonomi yönetiminin en önemli hedefi haline gelmektedir.

Finansal istikrar, merkez bankalarının para politikasını uygularken seçebileceği nihai hedefler arasında yer almaktadır. Finansal istikrar kavramının kapsamı oldukça geniş olup, sistemin altyapısı, sistemi oluşturan kurumlar ve piyasalar gibi farklı yönleri içermektedir. Finansal istikrar denildiğinde finansal sistemdeki kaynakların ve risklerin bölüştürülmesini sağlamak, tasarrufları harekete geçirecek kalkınmayı ve büyümeyi kolaylaştırmak anlaşılmaktadır. Ödemeler sisteminin ekonomi genelinde sorunsuz bir şekilde işlemesi de finansal istikrarın bir gereğidir (Schinasi, 2004: 6). Bir diğer görüşe göre finansal istikrar, “finans piyasalarındaki hisse senedi, döviz kuru, faiz oranları ve benzeri fiyatların ekonomik birimlerin yatırım ve tüketim kararlarında yanlısalmalara yol açmayacak şekilde oluşması ve hareket etmesi” dir (Issing, 2003: 16). Finansal sistemin ana unsurlarının finansal piyasalar, finansal kurumlar, finansal araçlar ve en son mercii olarak da merkez bankaları olduğu düşünüldüğünde, söz konusu unsurlardan herhangi birinin fonksiyonlarını yerine getirememesi durumunda finansal sistemin riske girmesi ve istikrarsızlığın yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu açıdan CBDC'lerin finansal sistem üzerindeki olası etkileri ve bu etkilerin merkez bankalarının para politikasını uygularken nihai hedef olarak seçtikleri finansal istikrar açısından ne anlama geldiği araştırılması gereken önemli konulardır.

Bu noktada ilk olarak özel dijital para birimleri ile devlet tarafından çıkarılan para birimlerinin dijitalleştirilmesi arasında ayırım yapmak önemlidir. İkincisi CBDC'yi ifade etmekte ve iki hesap arasında gerçek para biriminin transferine ilişkin sözleşmesel bir vaadin yürütülmesini içeren, dijitalleştirilmiş bir işlem özelliği taşımaktadır (Boar ve Wehrli, 2021: 4). Böyle bir dijitalleştirilmenin, fiziksel paranın taşınması, bu paranın depolanması ve korunması gibi ödemelerle ilişkili işlem maliyetlerini azaltmada doğrudan bir rol oynaması mümkündür.

Aslında bahsedilen bu etki kripto para birimleri ve stablecoinlerin yaygınlaşmasıyla da ortaya çıkabilecek etkilerdir. Ancak, bu para birimlerinin yasal olarak düzenlenmemesi ve barındırdığı güvenlik sorunları nedeniyle etki gerçekleşmemiştir. Bu açıdan, arkasında ülkenin merkez bankasının garantisi olan CBDC'nin hem ulusal hem de uluslararası ödeme sistemlerinin maliyetlerini azaltması ve verimliliği artırması mümkün görünmektedir. Dijital para açısından verimlilikten kastedilen saniyede gerçekleştirilebilecek işlem sayısıdır. Dijital para birimleri arasında en yüksek işlem hacmine sahip bitcoin için saniyede gerçekleştirilebilecek işlem sayısı yedidir. Ancak çıkarılması planlanan CBDC'lerin işlem hacminin daha yüksek olacak şekilde tasarlanması ve herhangi bir ölçeklenebilirlik problemi yaşanmayacağı düşünülmektedir (Küçükıralı ve Afşar, 2022: 145).

CBDC'ler aracılığıyla finansal katılımın artırılması da önemli bir politika hedefi olarak görülmektedir. Global Findex 2021'e göre dünya genelinde 1,4 milyar insanın resmi finans sisteminin dışında kaldığı bildirilmektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2022). Özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal katılımı arttırmak en önemli finansal önceliklerinden biri haline gelmektedir. Bu açıdan finansal katılıma yönelik engelleri göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanan bir CBDC, finansal olarak dışlanmış bireyler için bir ödeme mekanizması olarak kabul görebilir. Örneğin, banka hesabı olmadan ödemelere erişim sağlanması, gerçekleştirilen işlemlerin çok düşük ücretli veya ücretsiz

olması gibi nakit ödemelerin bazı arzu edilen özelliklerini taklit edecek şekilde tasarlanan CBDC'ler finansal katılımı arttırabilir. Ayrıca kar amacı olmayan kamu sektörü tarafından oluşturulan CBDC aracılığıyla düşük ücret karşılığında veya ücretsiz olarak gerçekleştirilen işlemler, ödemelerin ve finansal işlemlerin maliyetlerini düşürerek sektörde rekabeti de teşvik edebilir (Lanquist ve Tan, 2023: 2-3).

CBDC'lerin bu avantajlarının yanı sıra finansal sistem üzerinde olumsuz etkilerinin olması da muhtemeldir. Özellikle dolarizasyon oranlarının yüksek olduğu ekonomilerde bu konu daha da kritik hale gelmektedir. Çünkü CBDC istenildiği gibi oluşturulmadığında ortaya çıkabilecek dijital dolarizasyon, yani diğer dijital para birimlerinin piyasada daha fazla tercih edilmesi (Küçükkıralı ve Afşar, 2022: 143-144) ekonomide zaten var olan bir problemin daha da büyümesine neden olabilir.

Finansal sistemin ve finansal istikrarın bir parçası olan bankacılık sistemi üzerinde CBDC'nin olası etkileri de tartışılması gereken bir diğer alandır. Çünkü bankacılık sistemi, vade dönüşümü yoluyla likidite yaratma kabiliyetleri açısından günümüz finansal sistemi için büyük önem taşımaktadır. Hem mevduat kabul eden hem de kredi verme faaliyetlerini gerçekleştiren bankalar, firmaları ve bireyleri likidite şoklarına karşı koruma ve ekonomik büyümeyi teşvik etme konusunda diğer finansal kuruluşlara göre doğal bir avantaja sahiptir. CBDC konusunda en sık dile getirilen endişelerden biri bankaların aracılıktan çıkma riskidir. CBDC'nin, finansman sağlama konusunda bankalar için bir rekabet kaynağı olabileceği, bu durumun da bankaların finansman maliyetlerini arttırabileceği ve bankaların kredi verme süreçlerini olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir (Infante vd., 2022: 6, Griffolli vd., 2018). Yine bankacılık açısından merkez bankası tarafından bir CBDC'nin piyasaya sürülmesinin ardından ticari banka mevduatlarında bir azalmanın olabileceği ve ancak daha yüksek faizle kredilere ulaşabileceği belirtilmektedir. Bu durum sonucunda ise ülkenin refahında bir düşüş olabileceği ileri sürülmektedir (Piazzesi ve Schneider, 2020).

Ulusal para biriminin dijital versiyonu olarak düşünülen CBDC'nin uygulamaya konulduğu ülkenin sistem altyapısı büyük önem taşımaktadır. Özellikle siber saldırılara karşı koruma duvarlarının oldukça yüksek olması gerekmektedir. Olası bir siber saldırıya karşı bilgi güvenliğinin sağlanması, hesap veya kimlik bilgilerinin iyi korunması için yüksek bir teknik donanıma sahip olması kritik bir husustur (Allen vd., 2020: 7). Bunların yanı sıra bir aksilik durumunda sistemin, kolluk kuvvetlerine olaya müdahale edebilmesi adına gerekli imkanları tanınması için veri madenciliğine de imkan vermesi gerekmektedir. Bu açıdan CBDC tasarlanırken gizlilik ve şeffaflığı bir arada bulunduran bir altyapının oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise daha önce bahsedilen CBDC'nin finansal katılımı arttırma potansiyeli, finansal katılım konusunda tek başına bir çözüm olarak görülmemelidir. Çünkü ülke nüfusu, dijital ve finansal okuryazarlıkta tam yetkin olmayabilir veya elektrik ve dijital ağlara erişim gibi dijital ürünler için yaygın olan çeşitli engellerle karşılaşabilir. Bu nedenle politika yapıcılar finansal katılımı desteklemek için CBDC'lerle beraber çeşitli politika ve girişimleri de değerlendirmelidir.

5. Sonuç

Dijital para birimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan ve gelecekte ortaya çıkması muhtemel gelişmiş elektronik ödeme sistemlerinin en büyük faydalarından biri, işlemlerin hızının ve güvenliğinin artması, maliyetlerinin ise düşmesidir. Özellikle sınır ötesi işlemler düşünüldüğünde geleneksel bankacılıkla kıyaslandığında oldukça avantajlı görünmektedir. İnternet erişimi olan herkesin dijital para kullanabilmesi ise bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan bölgelerde finansal hizmetlerin ulaşılabilir olmasını sağlayabilmektedir. Bu durum finansal kapsayıcılığı da pozitif yönde etkileyebilmektedir. Ancak CBDC'den beklenen etkinin mümkün olabilmesi için kimlik doğrulama

yeteneğine sahip, dayanıklı ve güvenli yeni bir altyapı gerekmektedir. Güvenlik açısından bakıldığında titiz ve basit bir modüler tasarım, gelecekteki değişimler ve gereksinimler düşünüldüğünde ise bunları karşılayabilecek kadar da esnek bir tasarım gerektirdiği aşıkardır. Ayrıca sistemin bir yandan kullanıcı verilerini korurken, diğer yandan herhangi bir aksilik durumunda kolluk kuvvetlerinin soruşturma veya müdahale edebilmesi için gerekli veri madenciliğine de imkan vermesi gerekmektedir. Bu açıdan gizlilik ve şeffaflığı bir arada bulunduran bir altyapının oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

Her alanda dijitalleşmenin giderek arttığı bir dönemde merkez bankalarının da bu süreçten uzak kalamayacağı bellidir. Yukarıda belirtilen avantajları ve dezavantajları düşünüldüğünde ise CBDC'lerin finansal istikrarı güçlendirme potansiyeline sahip olmakla birlikte, doğru şekilde tasarlanması ve uygulanmasının oldukça önemli olduğu aşıkardır. Merkez bankaları, CBDC'lerin olası risklerini yönetmek ve finansal istikrarı sağlamak için kapsamlı analizler yapmalı ve uygun düzenlemeler geliştirmelidir. CBDC'nin bankacılık sistemi üzerindeki etkilerini anlamak ve uygun önlemleri almak, merkez bankalarının özellikle 2008 finans krizinden sonra önemini daha da iyi anladığı finansal istikrar hedefi için kritik öneme sahip olmaktadır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Allen, S., Çapkun, S., Eyal, I., Fanti, G., Ford, B. A., Grimmelmann, J., Juels, A., Kostianen, K., Meiklejohn, S., Miller, A., Prasad, E., Wüst, K. ve Zhang, F. (2020). *Design choices for central bank digital currency: Policy and technical considerations* (No. w27634). National Bureau of Economic Research.
- Auer, R., Frost, J., Gambacorta, L., Monnet, C., Rice, T. ve Shin, H. S. (2021). Central bank digital currencies: motives, economic implications, and the research frontier. Monetary and Economic Department, November 2021. BIS papers no: 976.
- Boar, C. ve Wehrl, A. (2021). Ready, steady, go?-Results of the third BIS survey on central bank digital currency. Monetary and Economic Department, January 2021. BIS papers no: 114.
- Boshkov, T. (2018). Blockchain and digital currency in the world of finance. In M. G. A.Salman, A. & Razzag (Ed.), *Blockchain and Cryptocurrencies* (p. 3)
- Bozdoğanoglu, B. (2024). "Kripto Varlıkların Dijital Miras Boyutu ve Veraset İntikal Vergisi Açısından Değerlendirilmesi". *International Journal of Public Finance*. 9(1), 151 – 174.
- CoinGecko, 2024. Erişim: <https://www.coingecko.com/en/global-charts> adresinden 15/08/2024 tarihinde alınmıştır.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D. ve Ansar, S. 2022. *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Washington, DC: World Bank.
- Di Iorio, A., Kosse, A. ve Mattei, I. (2024). Embracing diversity, advancing together-results of the 2023 BIS survey on central bank digital currencies and crypto. Monetary and Economic Department, June 2024. BIS papers no: 147.
- Feyen, E., Frost, J., Natarajan, H. ve Rice, T. (2021). Mean For Emerging Market and Developing Economies?. Monetary and Economic Department, October 2021. BIS papers no: 973.
- Gökpinar, S. (2021). Blok zinciri teknolojisinin geleceği: Kripto para birimleri ve ötesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 211-231.
- Griffoli, M. T. M., Peria, M. M. S. M., Agur, M. I., Ari, M. A., Kiff, M. J., Popescu, M. A. ve Rochon, M. C. (2018). *Casting light on central bank digital currencies*. International Monetary Fund, IMF Staff Discussion Note November 2018.
- Infante, S., Kyungmin, K., Orlik, A., Silva, A.F. ve Tetlow, R. J. (2022). *The Macroeconomic Implications of CBDC: A Review of the Literature*, Finance and Economics Discussion Series 2022-076. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, <https://doi.org/10.17016/FEDS.2022.076>.
- Issing, O. (2003). Monetary And Financial Stability: İs There A Trade-Off?. *BIS Papers*, 18: 16-23.
- Kılınçarslan, B. (2023). *Uluslararası Ticaret ve Ekonominin Evrileceği Yeni Dünya; Kripto ve Metaverse Evrenleri İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye.
- Küçükıralı, Z. ve Afşar, K. E. (2022). Türkiye’de Merkez Bankası Dijital Parasının Potansiyel Etkileri: SWOT Analiziyle Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 142-158.
- Lannquist, A. ve Tan, B. (2023). *Central Bank Digital Currency's Role in Promoting Financial Inclusion* (pp. 1-33). Washington, DC, USA: International Monetary Fund.
- Minesso, M. F., Mehl, A. ve Stracca, L. (2022). Central bank digital currency in an open economy. *Journal of Monetary Economics*, 127, 54-68.
- Nakamoto, S. ve Bitcoin, A. (2008). A peer-to-peer electronic cash system. *Bitcoin*.-URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, 4(2), 15.

Piazzesi, M. ve Schneider, M. (2020). Credit lines, bank deposits or CBDC? Competition and efficiency in modern payment systems. *Stanford University*. <https://web.stanford.edu/~piazzesi/CBDC.pdf> adresinden 07Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

PwC (2023), PwC Global CBDC Index and Stablecoin Overview 2023 November 2023. <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/pdf/pwc-global-cbdc-index-and-stablecoin-overview-2023.pdf> adresinden 01Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Schinasi, G.J. (2004). *Defining Financial Stability*. (WP/04/187) Washington DC: IMF Working Paper.

Tourpe, H., Lannquist, A. ve Soderberg, G. (2023). *A Guide to Central Bank Digital Currency Product Development 5P Methodology and Research and Development*. IMF Fintech Note 2023/007, International Monetary Fund, Washington, DC.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) (2022). Dijital Varlıklara Yönelik Bankacılık Açısından Genel Bakış, Potansiyel İş Modelleri ve Dijital Varlıkların Hukuki Açından Değerlendirmesi. 07/02/2022 Dijital Varlıklar Raporu, <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/tos/Dijital%20Varl%C4%B1klar%20Raporu.pdf> adresinden 05Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Ünal, G. ve Uluç, Ç. (2020). Blok zinciri teknolojisi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(2), 167-175.